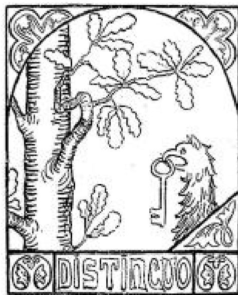

BARNETS ÅRHUNDRADE

STUDIE

AF

ELLEN KEY

I

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Eurer Kinder Land sollt ihr lieben: diese Liebe sei euer neuer Adel, -- das unentdeckte, im fernsten Meere! Nach ihm heisse ich eure Segel suchen und suchen!

An euren Kindern sollt ihr gutmachen, dass ihr eurer Väter Kinder seid: alles Vergangene sollt ihr so erlösen! Diese neue Tafel stelle ich über euch!

Also sprach Zarathustra.

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1900.

Förord till den digitala utgåvan

Detta är **Projekt Runebergs** digitala faksimilutgåva av *Barnets århundrade* av Ellen Key, första delen. Boken

digitaliserades i juli 2004. Även **del II** har digitaliserats, i mars 2012.

FÖRETAL.

Manuskriptet till denna bok lämnades redan i april till tryckning. Medan denna pågått har jag varit i tillfälle att fullständiga boken genom en del iakttagelser i utlandet. Sålunda har jag bland annat funnit att mina drömmar om *Framtidens skola* redan börjat blifva verkligheter i det land, där missförhållandens långvariga och hårda tryck ofta plägat framkalla de mest energiska motrörelserna. Och ehuru jag insett att min bok därigenom skulle bli mycket illa »komponerad» har jag ej tvekat att tillägga denna och andra nyvunna insikter. Ty det är endast ett nyttigt, icke ett konstnärligt arbete jag här sökt åstadkomma.

Och som äfven välvilliga människors oförmåga att, från ena sidan till den andra, minnas hvad de läsa, vållat många af de misstydningar, för hvilka jag varit utsatt, så har jag heller icke tvekat att här upprepa samma påståenden öfverallt, där ett missförstånd annars kunde uppstå. Ty hellre upprepar jag mig själf, än utsätter mig för sådana missförstånd genom hvilka det möjliga gagnet af denna bok skulle förringas.

Under tryckningen af densamma har svenska akademiens sekreterare utsändt en mot mig riktad skrift. Detta har däremot ej föranledt mig att tillägga, utesluta eller ändra en rad i min bok. Den, som under

åratal med det goda samvetets lugn burit hufvudet upprätt under lågt eller löjligt förtal, under illvilliga eller enfaldiga misstolkningar, under offentliga eller anonyma förolämpningar, den tappar det icke af häpnad öfver att finna svenska akademiens sekreterare som representant för allt detta eller -- med andra ord -- att finna äfven den, som borde vara den mest klarseende af våra vittra granskare, ur stånd att ens skilja hälsans, rensinnets och själftänkandets frimodighet från deras motsatser!

Detta rön kan således ej hindra mig att utsäga hvad jag anser att man just nu behöfver höra men ingen just nu med lika brinnande öfvertygelse uttalar. En sådan feghet vore det enda, som kunde komma mig att rodna, såsom C. D. W. -- midt under en nästan ofattbar vantolkning -- anbefallt mig. Och intet annat än ett gillande från detta håll skulle kunna slå min tunga med den stumhet, herr C. D. W. och hans meningsfränder likaledes finna önskvärd. Ett dylikt gillande skulle nämligen upplysa mig om, att jag omedvetet svikit min personlighets pathos och sålunda förlorat rätten att äga en röst i min tids eller mitt lands lifsfrågor.

*

När jag nu offentliggör en bok, som kanske åter kommer att väcka meningsbrytningar, vill jag betona:

att jag aldrig, nu eller någonsin, yttrat mig i en viktig fråga förr än efter åratals, ofta årtiondens inre arbete;

att jag aldrig, nu eller någonsin, af öfvermod sagt mera än jag menat eller af beräkning mindre, men att jag äfven för mig kräfver alla andras frihet, den att

få tala efter min egenart och alla andras rätt, den att icke behöfva stå för de meningar, man finner för godt att inlägga i mina ord.

Den, som själf angriper, har ingen rätt att klaga öfver mothugg. Men däremot har den, som själf alltid strider med öppet visir och blanka vapen, rätten att mötas af samma stridssätt. Den taktik man -- från vissa håll -- ansett sig kunna mot mig bruka har tvärtom varit sådan att hvarje hederlig människa, hvarje oförvitlig kvinna borde vara fritagen från dylikt. Att som enskild person bli lämnad utom striden, medan mina meningar bli omstridda -- detta är hvad jag anser mig utan öfverdrifna anspråk kunna fordra!

Lika visst som min egen individualistiska och anti-kristliga lifsåskådning varit afgjord och uttalad minst ett årtionde innan jag läst Nietzsche, till hvars eftersägare man vill göra mig, lika visst hafva de, man nu kallar mina

eftersägare, på egna vägar kommit till resultat liknande mina. Men det karaktäriserar städse de för tidens tecken blinda, för själens stämmor döfva att endast se och höra förledare och förledda, medan en finare syn och hörsel, just när samma tankar komma från öster och väster, från norr och söder, genom dem förnimmer vingslagen af

... dem Schöpfergeist Der mächtig weht und seine Welt erneut.

Att andra före och andra efter mig bättre sagt eller skola säga hvad jag tänker, bör ej hindra mig att uttala hvad som helt fyller min själ. Lika litet som loford med ett solgrand kunna öka, lika litet kan tadlet med ett solgrand minska värdet af en människas verk, hvilket på längden aldrig gäller mer än det kan

gälla genom sin egen inneboende halt. I detta medvetande har jag här som alltid endast sträfvat att vara helt mig själf, och boken skall således innehålla äfven de svagheter, hvilka oskiljaktligt höra samman med hvad jag kan äga af styrka. Ingen kan lägga en tum till sin växt -- endast stå rak där han står! Att svagheterna icke helt må skymma styrkan – nämligen allvaret i mitt syfte och i min öfvertygelse – detta är den önskan med hvilken jag nu lämnar denna bok åt min välvilliga läsekrets.

Rom, Allhelgonadagen 1900.

Ellen Key.

*

Under tryckningen af denna bok har jag ständigt varit på resor och sålunda saknat dels ostörd ro, dels en del hjälpmedel, sådana som mitt manuskript, föregående korrekturark, uppslagsböcker för namn o. d. Härigenom hafva smärre oriktigheter insmugit sig, dem jag tyvärr endast delvis kunnat rätta genom en tryckfelsförteckning.

Ett af dessa fel är så vilseledande, att jag här vill rätta det. På sidan 201 i andra delen står: "Ända tills jag höll det föredrag, hvilket utarbetats till denna bok, hade jag etc..." Denna mening bör läsas så: "Ända tills jag *hade hållit* det föredrag etc..." Ty, som det äfven af det följande framgår, var det *efter* föredraget, under utarbetandet af boken, jag kom på den tanken att fullständiga denna med anvisningar på den yppersta klassiska och nya uppfostringslitteraturen. På flera ställen i denna bok har jag afsiktligt betonat tidpunkten för ett mitt yttrande, efter som det äfven blifvit ett af stridsmedlen att förneka min intellektuella redlighet för att minska faran af min andliga förförelse! Viss att jag, efter denna bok, blir gjord till en eftersägare äfven af Montaigne, vill jag särskildt påpeka *årtalen* på de ur tidskriften *Verdandi* här omtryckta uppsatserna, alla skrifna innan jag läst en rad af Montaigne, som jag började studera ungefär samtidigt med Nietzsche, d. v. s. 1896. Denna upplysning kommer kanske ej att hindra herrar C. D. W. ochgranskare af hans skola att, mot min egen uppgift, låta Montaigne hafva varit min ingifvelse till uppsatser skrifna på 1880-talet! Denna upplysning är således endast riktad till dem hvilka, genom mina granskares oredlighet, kunna bringas att betvifla min egen ärlighet. Skulle hvarje författare citera de andra författare, hvilka på ett eller annat sätt *medelbart* varit medverkande vid hans egna tankars tillblifvelse, då skulle snart sagdt hvarje rad af hvarje författare behöfva sidors kommentarier! Ty den tanke har ännu ej varit tänkt på jorden, i hvilken ej föregåendes tankar på ett eller annat sätt varit inväfda. Och när man mot mig djärfts komma med påståendet om icke angifne lån från andra författares verk, då är detta antingen en anklagelse af det slag, som lagen benämner ärekränkning, eller också uppenbarar den en absolut oförmåga af ett *litterärt* omdöme. Ty litteraturkritikern vet bättre än någon huru många gånger samma tankar varit tänkta, samma känslor uttalade, och han bedömer därför själfständigheten efter inre, ej efter yttre kriterier.

-

Barnets århundrade.

*

1.

Alla, hvilka fyllda af vemodiga minnen eller bäfvande förhoppningar, inväntade sekelskiftet och vid tolfslagets klockljud sände otaliga obestämda aningar ut öfver världen, de kände att det nya århundradet med visshet skulle gifva dem själfva endast ett, hvila; att de nu verkande icke skulle hinna bevittna den utveckling hvars bana de, medvetet eller omedvetet, bidragit att rikta.

Händelserna vid sekelskiftet föranledde en teckning af det nya århundradet såsom ett naket barn dalande ned mot jorden -- men förfärad dragande sig tillbaka vid åsynen af det med vapen späckade klot, på hvilket för den nya tiden icke en tumsbredd mark finnes att sätta sin fot! De många, hvilka tänkt öfver det sakförhållande, bilden åskådliggjorde: huru på de ekonomiska och krigiska stridsfälten alla människans låga lidelser ännu lössläppas; huru hela

det flydda seklets oerhörda kulturutveckling ännu icke lyckats gifva kampen för tillvaron ädlare former – de hafva helt visst gifvit mycket olika svar på sin undran öfver att så ännu är. Några nöja sig med att öfverlägset förklara att, som det är, så måste det förblifva, eftersom människonaturen förblir densamma; eftersom hungern, alstringen och begäret efter mynt och makt alltid komma att behärska världsförloppet. Andra åter känna sig förvissade att om den lära, hvilken under 1900 år förgäfves sökt omdana detta förlopp, en gång blefve en lefvande verklighet i människornas själar, då skulle svärden omsmidas till plogbillar.

Jag åter är viss att allt blir annorlunda endast i den mån människonaturen omvandlas, och att denna omvandling kommer att ske, icke när hela mänskligheten blir kristen, men när hela mänskligheten vaknar till medvetande om »generationens helighet». Detta medvetande kommer att göra det nya släktet, dess tillblifvelse, dess vård, dess uppfostran till den centrala samhällsuppgiften, den kring hvilken alla seder och lagar, alla samhällsinrättningar ordna sig; den synpunkt, ur hvilken alla andra frågor bedömas, alla andra beslut fattas. Det är ännu endast i skoltal och pedagogiska afhandlingar, man får veta att ungdomens uppfostran är folkets högsta angelägenhet; i verkligheten är det både inom hemmen, skolorna och samhället helt andra värden som ställts i främsta rummet. Ehe: So heisse ich den Willen zu Zweien, das Eine zu schaffen, das mehr ist, als die es schufen. Ehrfurcht vor einander nenne ich Ehe als vor den Wollenden eines solchen Willens.

*

2.

När man från frågan om själfva alstringen öfvergår till de villkor under hvilka barnet bäres, födes och fostras, fasar man i första rummet för alla de olyckor hvilka drabba barnen till följd af mödrarnas bristande insikt. Läkarne tröttna t. ex. ej att visa hvilka missbildningar snörningen orsakar; huru många barn som bli blinda i första lefnadsåret till följd af vanskötsel -- för att endast nämna några af de lidanden dem mödrarnas grofva okunnighet eller samvetslöshet ådraga dem själfva och barnen. Därtill kommer den oro och osäkerhet vid barnets skötsel, som samma okunnighet orsakar. Och någon genomgående bättring i allt detta är icke att vänta förr än -- samtidigt med att kvinnorna erhålla allmän rösträtt -- lagen stadgar att, vid samma ålder som männen göra sin militära värneplikt, kvinnorna måste genomgå en lika lång utbildning i barnavård, hälso- och sjukvård och detta utan andra undantag än de samma som gälla vid

mannens befrielse från värneplikt.Fru S. Adlersparre liksom Fru H. Palme hafva redan för flera år sedan föreslagit sjukvården som "värneplikt för kvinnor". Mig synes utbildningen för barnavård vara den mest väsentliga motsvarigheten till krigsutbildningen. Denna »värneplikt» komme att för många kvinnor infalla just vid den tid, då deras intresse för ämnet vaknat, i och med ingåendet af eller tanken på äktenskapet, hvilken skulle göra denna deras utbildning än mer betydelsefull. Men äfven de kvinnor, hvilka själfva aldrig bli mödrar, skulle sålunda lära vissa af psykologiens liksom af hälso- och sjukvårdens allmänna principer, af hvilka de sedan i hvarje lifsläge kunde äga gagn. Vidare väntar jag allt fler sådana inskränkningar i föräldrarnas rätt öfver barnen

hvarigenom man redan vunnit förbud mot barns utsättande, straff för barnamord, straff för barns misshandel, upphäfvande af giftomannarätten, lagen om obligatorisk skolgång m. m. I England ha sålunda sällskap bildats för att undersöka barnens ställning i hemmen och för att hindra grymhet mot barn. På deras angifvelse kunna försumliga mödrar straffas med fängelse; försumliga fäder tvingas att underhålla barnen o. s. v. och -- där föräldrarna synas obotliga -- äger man rätt att fråntaga dem barnen. I Tysklands olika stater finnas äfven lagar genom hvilka barnen kunna fråntagas de föräldrar, som genom missbruk af sin ställning skada barnets andliga eller kroppsliga väl. Barnen erhålla denna s. k. »tvångsuppfostran» äfven i andrafall där detta kräfves till räddning från sedligt fördärf. »Tvångsuppfostran» kan ske dels i lämplig familj, dels i anstalter och skall räcka till 18 år. En beaktansvärd bestämmelse är att eftersynen af dessa barn kan uppdragas äfven åt kvinnor.

En allt mer utsträckt rätt för samhället i ofvannämda afseenden är en af dess viktigaste skyddsåtgärder för sig själf och en lika berättigad inskränkning i den individuella friheten som lagarna för smittosamma sjukdomars hämmande. Äfven i Sverige har man nu framkommit med liknande förslag om barnavårdsnämnder och skyddshem, ehuru man där finner samma mekaniska uppfattning af uppfostrans väsen, som äfven annorstädes göra sig gällande vid liknande åtgärder. Man skall »förmana» det vanvårdade barnets målsmän, förmana det vanartiga barnet, och om detta ej hjälper, tillse att det agas -- alltsammans oerhörda meningslösheter i de fall hvarom frågan gäller! Ty man lär icke genom »förmaningar» usla föräldrar uppfostrans konst; icke genom förmaningar vanartiga barn att ändra sitt sinne, i fall de lämnas kvar i den omgifning, som skapat vanarten. Och genom agan i vittnens närvaro gör man endast det redan vid hugg och slag vana barnet mer förhärdadt och mer fräckt. Hvarenda människa, som endast tränger en linie djupt in i ämnet -- för att söka de orsaker, hvilka dana sådana föräldrar och barn -- befinner sig inne på den sociala frågans, i alla riktningar oöfverskådliga, område! Dåfinner man t. ex. att de små lönerna -- till hvilka barn- och kvinnoarbetet medverkar -- medföra usla bostäder, otillräcklig föda och dåliga kläder; att kvinnans utearbete medför barnens och hemmens vanvård; att bostadsbristen medför inneboendesystemet; att vantrefnaden i hemmen medför utelif för mannen, och att detta tillsammans framkallar den osedlighet och dryckenskap, som vålla de fysiska och psykiska sjukdomar, med hvilka barnen ofta redan födas och de onda föredömen i hvilka de uppväxa.

Om jag undantager den föreställningen att det är med Guds hjälp slagfälten fyllas af sönderslitna, stympade varelser, med hvilkas hjärnor otaliga sådana tankar och känslor slockna, som kunnat rikta mänskligheten, så vet jag ingen mer hädisk tanke än när man, ifall tillfälligheten bevarar några barn från en olycka, talar om deras »änglavakt». Hvar finnes denna »änglavakt» vid otaliga andra olycksfall, när t. ex. barn lämnas ensamma, emedan modern måste ut i arbete, och de falla genom fönstret eller i elden; hvar när de i mörka källarrum förlora synen; när de liggas ihjäl, emedan de i de usla kyffena dela bädd med föräldrarna och t. ex. under dessas rus sätta lifvet till; hvar när föräldrar af religionsgrubbel eller af lifsleda mörda sina barn eller när barnen självfva taga sitt lif af trötthet vid lidandet eller fruktan för misshandel? Hvar, med ett ord, äro dessa »barnens änglar» vid alla de tillfällen där de bäst behöfdes,framför allt i storstädernas gränder och i storindustriens medelpunkter, där saknaden af solens ljus och luftens renhet, liksom af alla andra grundvillkor för kroppens och själens utveckling, undergräfver barnens lifsduglighet redan före födelsen?

Att se försynens hand i en tillfällig räddning, men fritaga denna försyn från del i alla de naturtilldragelser, i alla de samhällets fasor hvilka hvar sekund fylla jorden med kval, detta är en kvarlefva af en vidskepelse, hvilken måste öfvervinnas ifall människan själf skall blifva genomträngd af ansvarskänsla gent emot de förhållanden hon kan behärska och omdana! Den moderna människan blir allt mer sin egen försyn. Mot elden skapar hon redan brandkår och brandförsäkring; mot hafvet lifräddningsredskap; mot koppor och kolera, mot difteri och tuberkulos finner hon andra skyddsmedel. Den blinda tron att döden beror af »Guds vilja» mäter hon med statistikens vittnesbörd att lifslängden höjer sig med förbättrade sanitära förhållanden; att, när samma sjukdom eller sommarhetta mejar de fattigas barn i de mörka kyffena, får den förmögne i sin sunda, ljusa våning behålla sina!

I Tysklands aristokratiska familjer dö t. ex. årligen 57 af 1000 barn under 5 år; men inom Berlins fattiga befolkning 345! En annan undersökning från Halle visar att antalet dödfödde inom öfverklassen var 21 på 1,000, när det inom arbetsklassen var 55 på 1,000! Proportionen mellan dödligheten hos landtarbetaresoch

industriarbetares barn; mellan deras ömsesidiga vikt; mellan antalet af de till militär tjänst odugliga --i Schweiz är t. ex. detta antal 1/4 större i de industriella kantonerna än i de åkerbrukande -- visar likaledes huru dåliga lifsvillkor hämma barnens -- och därmed hela folkets -- utvecklingsmöjligheter och lifsduglighet i fysiskt som i psykiskt hänseende.

Hvarje enskild människa med hjärtat i bröstet, väntar icke på änglarna utan störtar själf fram att frälsa ett barn ur en fara! Men flertalets öfvertro på Guds försyn kommer kanske samma människa att med fullkomlig slöhet bevittna förhållanden, genom hvilka medelbart millioner och åter millioner af barn årligen offras. Läkarna veta att de härjningar bakterierna anställa äro obetydligheter i förhållande till pauperismen som sjukdomsorsak. Öfveransträngda mödrar, supiga fäder, usla bostäder, t. ex. dem, där de fattige mot billiga hyror »torkat ut» nybyggda hus åt de rike; otillräcklig föda, ärftliga sjukdomar, särskildt syfilis, för tidigt arbete -- allt detta visar sina följder i de utmärglade, vissnade, såriga barnakroppar, hvilka på sjukhusen stundom kunna botas från den tillfälliga sjukdomen, men däremot ej befrias från följderna af de villkor, under hvilka de födas och fostras. Innan läkarne och andra samhällsmyndigheter sätta in hela sin energi på att förekomma sjukdomar, ej blott bota dem -- och hvad de i detta senare fall nu åstadkomma är obetydligheter i förhållande till allt det obotliga onda, somfrodas -- innan hälsovården inom samhället får lika stor plats som själavården, skall denna senare i det stora hela vara förspilld. Vare sig denna tar den religiösa uppbyggelsens eller den intellektuella upplysningens form är den endast en afskuren blomma, nedstucken i en sophög.

Med motsvarande visshet kan man från förbrytarestatistikens område bevisa att samhället själft skapar de vanvårdade barnen och att, när det sedan låter aga dem in på »dygdens väg», då handlar det likt en tyrann, hvilken först skulle sticka ut en människas ögon och sedan prygla henne, emedan hon icke kan vägleda sig!

*

3.

En verksam skyddslagstiftning för kvinnor och barn borde i denna stund vara det sociala samvetets mest kategoriska imperativ.

Allestädes, där industrien utvecklar sig, tages kvinnan från hemmet, barnet från lek och skola. Under skråens tider skedde barn- och kvinnoarbetet i hushållet och i mannens verkstad. Men, sedan industrien allt mer inskränkt kvinnans husliga arbete, kunde storindustriens kraf på billigt arbete tillgodoses genom kvinnoarbetet, hvilket, liksom barnarbetet, flerestädes nedtryckt lönerna för de vuxna manliga arbetarna. Den lön, på hvilken den gifta mannen med sitt arbete

frodas -- innan hälsovården inom samhället får lika stor plats som själavården, skall denna senare i det stora hela vara förspilld. Vare sig denna tar den religiösa uppbyggelsens eller den intellektuella upplysningens form är den endast en afskuren blomma, nedstucken i en sophög.

Med motsvarande visshet kan man från förbrytarestatistikens område bevisa att samhället själft skapar de vanvårdade barnen och att, när det sedan låter aga dem in på »dygdens väg», då handlar det likt en tyrann, hvilken först skulle sticka ut en människas ögon och sedan prygla henne, emedan hon icke kan vägleda sig!

*

3.

En verksam skyddslagstiftning för kvinnor och barn borde i denna stund vara det sociala samvetets mest kategoriska imperativ.

Allestädes, där industrien utvecklar sig, tages kvinnan från hemmet, barnet från lek och skola. Under skråens tider skedde barn- och kvinnoarbetet i hushållet och i mannens verkstad. Men, sedan industrien allt mer inskränkt

kvinnans husliga arbete, kunde storindustriens kraf på billigt arbete tillgodoses genom kvinnoarbetet, hvilket, liksom barnarbetet, flerestädes nedtryckt lönerna för de vuxna manliga arbetarna. Den lön, på hvilken den gifta mannen med sitt arbete

kunde försörja familjen, blir nu fördelad på flera af dess medlemmar. Så länge yrkesarbetet fordrade stor personlig kroppsstyrka eller utbildad skicklighet, kom det i regeln på mannens del, ej på kvinnornas eller barnens. Men med maskinerna bortföll detta deras naturliga skydd, ty för att passa en maskin behöfdes i många fall hvarken styrka eller skicklighet, ja i vissa fall -- t. ex. vid bomullsspinnerierna eller nere i grufgångarna -- voro de späda fingrarna värdefullare såsom smidigare och de späda kropparna såsom smalare! I England nådde kvinno- och barnarbetet först höjdpunkten. Fattighusen sände t. ex. hela laster af barn till ullväfverierna i Lancashire, barn, hvilka skiftevis arbetade vid samma maskiner och sofvo i samma smutsiga bäddar! I industridistrikten förkrymptes till följd häraf befolkningen; förut okända sjukdomar uppstodo; okunnigheten, råheten växte i bredd härmed. Hafvande kvinnor, barn från 4--5 år arbetade 14--18 timmar! Det var med anledning af utlåtandet öfver undersökningarna på detta område som Elisabeth Barrett skref sin dikt *The cry of the children*, hvilken väckte arbetsgifvarnas harm men i stället medverkade till »tiotimmarslagen». Genom denna bestämdes att kvinnor, barn och yngre personer endast skulle få arbeta 10 timmar dagligen i textilfabrikerna och efter denna lag hafva andra följt i samma syfte. Liknande förhållanden hafva framkallat en liknande skyddslagstiftning i andra land. I Sachsen, Belgien, Elsass,Rhenprovinsen -- där redan 1828 en preussisk militär framhöll huru antalet vapenföra sjunkit till följd af kvinno- och barnarbetets degenererande inverkan -- framträdde systemets följder lika hemskt som i England. Men i trots af de där och nästan öfverallt antagna skyddslagarna fortgår dock allt jämt det olofliga barn- och kvinnoarbetet och detta erhåller nu mera sina mest utslitande former i de yrken, som ligga utom lagstiftningens område. Det finnes orter, där barnarbetet har lika fruktansvärda former som i England före 1848. I Ryssland har man t. ex. vid bastmattväfverier funnit barn om tre år och massor af barn under tio, med en arbetstid, som stigit till 18 timmar! I Tyskland visar leksaksfabrikationen hemska siffror med afseende å barnarbetet, dess hemskare som det är för att bereda lyckliga barns fröjder, lifskraften pressas ur andra och det industriella hemarbetet sysselsätter 4-, 5-åringar, medan åldersgränsen för barnarbete i fabriker här är 14 år liksom i Schweiz; samma åldersgräns har regeringen föreslagit i Danmark. I Italien ha de flesta tiggande krymplingar varit barn, hvilka vuxit upp vid svafvelgrufvorna på Sicilien, nedhukade i låga gångar, lastade med tunga säckar, i en ålder, då deras späda lemmar under sådana villkor ohjälpligt förkrympas. Redan vid 12, 14 år äro många af dem arbetsodugliga. I Spaniens magnesiumgrufvor användas massor af barn mellan 6--8 år, hvilka genom de giftiga ångorna angripas af en svår farsot; och

andra barn måste med tunga vattenspann, burna på hufvudet, bevattna de torra trakterna: barnet erbjuder ju en billigare transportkostnad än åsnan! I Frankrike, där socialisten Millerand nu ej vågar ifrågasätta mer än att stadga 11 timmars arbete för såväl män och kvinnor som barn -- för att sedan progressivt sänka timtalet -- kan man redan af detta inse tillståndet i fråga om barnarbetet, Och det är icke endast storindustrien som i Frankrike missbrukar barnen: man har funnit att vissa katolska ordnar skamlöst exploaterat dem. Nunnorna locka till sig småflickor, dem de sedan, under usla sanitära förhållanden och dålig kost, hålla till hårdt arbete, vid hvilket 8-åriga få träla 10--12 timmar! Och det värsta är att barnen endast sysselsättas med en detalj af sömnaden, ingen lär yrket helt. När de sedan skickas från klostret med förstörd hälsa och förslöade själar hemfalla de därför lätt åt prostitutionen: en fransk dam har sålunda berättat att, af 75 prostituerade med hvilka hon talat, hade 70 varit uppfostrade i kloster!

I England äga barnen ännu ej tillräckligt skydd och ett lagförslag föreligger att ordna barnarbetet utanför fabrikerna. Enligt uppgifter från senare åren arbeta nämligen öfver 144,000 barn under 12 år *mellan* skoltimmarna som bud, försäljare, bodbiträden o. s. v. 131 voro ej 7 år gamla! Och det kanske mest fasansfulla är att, trots minst 10 timmars daglig arbetstid, öfver 17,000 af dessa barn ej ens förtjänade -- *50 öre iveckan!* Men förbud för *allt* barnarbete är där som öfverallt det socialistiska önskemålet.

Man instämmer i detta kraf, när man t. ex. af en läkares rapport finner att, trots skyddslagarna, medeltalet af höjd

och vikt ännu är lägre hos Lancashire-barnen än annorstädes. Af 2000 där undersökta barn voro endast 151 verkligt starka och sunda, medan 198 voro i hög grad förkrympta och de öfriga mer eller mindre under »the standard of good health»! Allt arbete i bomullsindustrien från sex på morgon till fem på afton förvandlar, säger denne läkare, den lofvande tioåringen till den magre och gulbleke trettonåringen, och denna befolkningens urartning i fabriksdistrikten *blir en allvarlig fara för Englands framtid.*

När man öfverallt inser att samma fara finnes för alla kulturfolk, då skall man allestädes förbjuda det industriella liksom gatu-arbetet för barnen. Och då först har man segrande genomfört barnaskyddets grundsats, hvilken på detta, som på alla liknande områden, till en början bekämpats med såväl ekonomiska som individualistiska skäl, bland annat »faderns obestridliga rätt att själf bestämma öfver sina barns arbete»!

*

Vårt land hör lyckligtvis ännu till de minst skuldbelastade i fråga om barnarbetet.I Sverige begärde riksdagen 1875 af regeringen en utredning af frågan om de minderårigas arbete. Resultatet blef den lag, som trädde i kraft 1882 -- naturligtvis under besvärsskrifter och klagan från arbetsgifvarne om ruin och undergång! Följden af denna klagan blef bland annat att hela sågverks- och brädgårdsindustrien befriades från att följa lagen om minderårigas arbete, och man finner där t. o. m. barn om sex, sju år vid arbetet!

Kata Dalström yttrade i sin sakrika inledning vid ett protestmöte i ämnet: »Till tack för att de sköfla och vanvårda en af landets största nationalrikedomar, skogarna, ha sågverken fått rätt att äfven sköfla och vanvårda en annan, den framtida mänskliga arbetskraften». Och dessa späda barn hafva ofta blifvit använda att sköta farliga maskiner; barnarbetet har -- under de senaste perioderna af lönestegring för de vuxna -- starkt ökats; utan hänsyn öfverträdes lagen att barnen först efter slutad skolkurs få användas: öfverträdes af fabriksägare och skolråd, bland hvilka äfven finnas riksdagsmän, d. v. s. lagstiftarna själfva!

Också på andra håll öfverträdes lagen, t. ex. inom tändsticksindustrien, där till och med ett sex års barn funnits arbetande! En af yrkesinspektörerna har dessutom särskildt framhållit de minderåriga flickornas dåliga hälsotillstånd. Inom glasbruksindustrien hafva åtminstone ett par hundra barn under 12 år varit använda, och därtill vid vissa glasbruk blifvit brukadetill nattarbete. Enligt de senaste uppgifter jag sett arbeta inom den svenska industrien 600 barn under 12 år; 1,341 mellan 12--13 och sedan i en allt jämt stigande proportion, så att hela antalet industriarbetande under 18 år var 22,944.

1891 års kommitté föreslog att åldersgränsen för barnarbetet skulle bli 13 år; att alla undantag skulle bortfalla och årlig läkarbesiktning äga rum för alla arbetare under 18 år.

Regeringen begärde utlåtande om detta förslag. Det tillstyrktes af elfva länsstyrelser, öfverståthållareämbetet, en yrkesinspektör och fem folkskoleinspektörer, men af styrktes af tretton länsstyrelser, tio yrkesinspektörer och en folkskoleinspektör. Flera ämbetsverk riktade en skarp kritik mot förslaget, som ej nog tillmötesgående mot arbetsgifvarna (!).

Medan man 1899--1900 väntat på regeringens förslag och riksdagens beslut har diskussionen i ämnet varit liflig.Bland inläggen för "barnens skydd märkas särskildt yrkesinspektören G. Uhrs; centralstyrelsens för folkskolorna; professor Davidsons, riksdagsmännen professor Wallis' och Fridtjuv Bergs, A. Hedins och D. Bergströms, förutom en stor del af den frisinnade pressens.

Jag är öfvertygad att man vid nästa sekels början skall framhålla behöfligheten af denna diskussion om barnarbetet, såsom bevis på den låga ståndpunkt man då intog, och framhäfva att det ännu i så mycket otillfredsställande beslutet af år 1900 var det bästa möjligaman kunde uppnå;*Villkoren för inträde i arbete:* a) fyllda tolf år, b) fullständigt afgångsbetyg från folkskolan eller skolpliktighetens upphörande af annan anledning, c) läkares intyg, att den minderårige utan men för sin hälsa kan förrätta arbetet i fråga. I lättare arbeten under bar himmel vid grufvor samt sågverk och därmed förenade brädgårdar få elfvaåringar användas under iakttagande, att villkoren b och c äro uppfyllda;

arbetsdagen: 6 f. m.–7 e. m.;

arbetstiden: 6 timmar för 12–13-åring, 10 timmar för 13–18-åring; i yrken med ständig eld samt i grufarbete och i sågverk och därmed förenade brädgårdar medgifves tolf timmars arbetstid och nattarbete för minderåriga af mankön öfver 14 år;

raster: härom stadgas endast, att arbetet skall afbrytas af ”lämpliga“ raster;

förbud att i arbete använda kvinna fyra veckor efter barnsbörd;

förbud att till arbete under jord i grufva eller stenbrott *använda kvinna af hvad ålder som helst* samt minderårig af mankön under 14 år;

årliga läkarebesiktningar, verkställda af läkare, som förordnas af offentlig myndighet;

kontrollen öfver författningens tillämpning tillkommer i första hand yrkesinspektionen (inspektörer och assistenter) och för bergsbruket bergmästarna, men därjämte också i viss mån hälsovårds- och kommunalnämnd, skolråd och skolstyrelse, provinsial- och stadsläkare m. fl. Inspektionsförrättare är skyldig på förhand underrätta yrkesidkare eller arbetsföreståndare för att få tillträde till arbetsställe. liksom att det i andra land redan för flera år sedan erhållna skyddet för den vuxna kvinnan, först i det nya seklets första år hos oss blifvit ifrågasatt.

Hvad den nu hos oss vunna skyddslagstiftningen vidkommer, så kan den bli fullt verksam först genom en mycket utvidgad yrkesinspektion och, för de yrken som sysselsätta kvinnor och barn, med kvinnliga lika väl som med manliga yrkesinspektörer. I England äger man sedan 1893 sju, af staten anställde, kvinnliga yrkesinspektörer, och ensamt i London nio, af kommunen anställde, kvinnliga hälsovårdsinspektörer, hvilka äfven äga tillträde till fabrikerna, och af "the blue-books" i ämnet framgår med otvetydigaste klarhet betydelsen och behöfligheten af den kvinnliga yrkesinspektionen. Dessutombör inspektören förbjudas att i förväg underrätta om inspektionen. Hvad arbeterskor berättat mig om huru oförsynt man »ställer i ordning» för den väntade inspektionen, har förvissat mig att endast den oväntade blir verksam.

Det är mycket betecknande att man under kampen om barnen framfört så många vackra skäl för deras användning, särskildt inom glasbruksindustrien!

*

Man har först och främst framhållit arbetets oskadlighet -- medan läkare konstaterat en tilltagande sjuklighet; ordat om de ljusa, rymliga och »behagliga» lokalerna -- där det råder fyrtio graders hetta; om föräldrarnas villighet att lämna barnen -- medan man till de ovilliga talar om »pjunk»; nödvändigheten att börja redan vid tio år för att nå arbetsskicklighet -- medan man samtidigt bevisat arbetets »lätthet», efter som det endast består i handtlangande! Genom den Lorénska stiftelsens undersökning har det dessutom visat sig att, af de där redovisade arbetarne, hvarannan glasbruksarbetare och hvar tredje glasblåsare börjat yrket *efter* tolf år och det är dock genom sådana arbetare vår glasindustri nått sin nuvarande höga utveckling!

Månne arbetsgifvarna -- i yrkesutbildningens intresse -- alltjämt föredroge barnen äfven *ifall dessas dagspenning ställde sig lika hög som den vuxne arbetarens?!?*Äfven om det ligger någon sanning i barnarbetets inflytande på arbetsskickligheten, är det betecknande att man år 1900 kommer fram med ett sådant skäl!

Det visar nämligen huru den uppfattningen ännu är rådande att människorna äro till för industriens skull, icke industrien för människornas! Ett ädelt formadt glas ger mig visserligen en rikare njutning än vinet, en lika rik som blomstren det omsluter, och att sakna sådana glas skulle för mig vara ett kännbart afdrag i skönhetsglädje. Men friska barn äro en högre skönhetssyn och hellre än att barnen bli offrade må glasen bli det! Troligen behöfves icke offret. På detta som på andra områden skall människan med ifrig vilja kunna förena de motsatta krafven. I Amerika som i Frankrike sker t. ex. en del af glasblåsningen med maskin, liksom man äfven i fråga om den hälsofarliga porslinstillverkningen redan börjat finna mer oskadliga arbetssätt. Så väl med afseende å själfva tillverkningsmetoderna som rörande andra yrkesfaror behöfver man endast på allvar fordra för att erhålla

förbättringar. I fråga om utrymme, uppvärmning, luftväxling, renhållning, belysning, oskadliggörande af dammet, af de giftiga gaserna, af faran från arbetsverktyg och maskiner ske ju med hvarje år förbättringar och uppfinningar, hvilka lofva att vi slutligen skola kunna njuta skönhetsglädjen utan att den betalas med människooffer!

För barnarbetet öfverhufvud har man framförtsom skäl att det lättar familjeförsörjningen och hindrar barnen att förfalla till osedlighet och lättja.

Men det finnes ett bättre sätt att lätta familjeförsörjningen: att, genom afskaffande af allt barnarbete under 15 år, öka de vuxnas löner och arbetstillfällen!

Och i fråga om barnarbetet såsom sedlighetsbefordrande visar erfarenheten tvärtom att barnets industriella förvärfsarbete, såväl omedelbart -- genom arten af detsamma -- som medelbart har ett lika skadligt psykiskt som fysiskt inflytande. Barn erhålla det mest ointelligenta arbetet: t. ex. att »mata» en maskin, hålla hästar vid pålastning, handtlanga, bära, gå ärenden på gatorna. Enformigheten i allt detta släppar deras intelligens, liksom kringdrifvandet väcker deras olust för ett mer mödosamt arbete.

Men erfarenheten visar ännu mycket mera! Jag anför här ett uttalande af den i detta fall mest vittnesgilla, nämligen centralstyrelsen för folkskolorna.

Denna framhåller, att bland de lagar och förordningar, af hvilka folkskolan är beroende, ges det näst själfva folkskolestadgan ingen, som för denna skolas verksamhet äger en så ingripande betydelse som den, hvilken fastställer villkoren för minderårigas användande i lönarbete. Styrelsen betonar, att folkskolans lärare haft rik anledning iakttaga det sammanhang, som äger rum mellan kroppslig sundhet och andlig mottaglighet, samt det olycksbringande inflytande, som det industriella barnarbetet i båda dessa hänseenden utöfvar.Intet påstående kan, enligt lärarekårens erfarenheter, vara mer vilseledande än det, att ett tidigt indragande i lönarbetet skulle för ungdomens sedliga utveckling vara icke allenast oskadligt utan förmånligt!

Om fabriks- och handtverkslifvets demoraliserande verkan på barnens sinnen ha de lärare och lärarinnor, som tjänstgöra vid folkskolorna inom större industrisamhällen, en lika allmän som bitter erfarenhet. Vanligen dröjer det ej länge, innan äfven sådana gossar och flickor, som under skoltiden visat sig välartade, tillägna sig den fräcka ton, det tygellösa uppförande, som i allmänhet är för fabriksungdom utmärkande. De mer eller mindre tillfälliga sammanrotningar för bedrifvande af ofog, för hvilka våra industrisamhällen under senare tider blifvit beryktade, uppstå ej -- såsom stundom påstås -- bland de barn, som besöka folkskolan, utan så godt som undantagslöst bland den halfvuxna eller vuxna ungdom, som är sysselsatt i fabriker och verkstäder.

Visserligen händer ej sällan, att äfven folkskolebarn äro inblandade i de s. k. ligorna, men härvid bekräftar det sig nästan alltid, att de smärre barnen fått tjänstgöra som bulvaner och handtlangare åt andra.

Själfva idén till »ligornas» företag och planer har i nittinio fall af hundra ledt sitt ursprung från fabrikerna eller verkstäderna.

I dessa fabriker och verkstäder äro flockar af halfvuxen ungdom dagen igenom hopade inom gemensamma lokaler samt stå i oupphörlig förbindelse med hvarandra. Någon uppfostrande ledning, liknande den, som i skolan kommer dem till del, kunna de ej erhålla, icke ens där arbetsgifvaren hyser de bästa afsikter och i möjligaste måtto söker hålla god ordning. Sådana förhållandena nu äro, kan han ej ta särskild hänsyn till deminderåriga arbetarnas behof af ständig tillsyn och omsorgsfull uppfostran ej blott i tekniskt utan ock i moraliskt afseende. De halfvuxna arbetarna bli i det väsentliga behandlade efter ungefär samma grundsatser som de vuxna.

Det dröjer därför ej länge, innan de ha klart för sig, att de äro fria och självständiga arbetare, som för sitt uppehälle icke stå i beroende af sina föräldrar, och som i det hela kunna göra hvad de behaga. Någon försyn för fadern och modern, hvilka ofta behandlat dem som en börda och så tidigt som möjligt låtit dem reda sig på egen hand, finner man sällan. Det arbete, hvarmed de sysselsättas, är vanligen af så enformig och mekanisk beskaffenhet, att det icke erbjuder tillräcklig näring för deras ostadiga tankar eller ger nödig styrsel och ledning åt deras oklara och outvecklade själslif, ehuru sådant just under ifrågavarande öfvergångsskede är af mer trängande

behof än må hända under någon annan del af lifvet.

Den halfvuxna fabriksungdomen är därför i sedligt afseende på det hela öfverlåten åt sig själf. Af helt naturliga skäl blir det bland dess brådmogna skaror lätt de allra brådmognaste individerna, som genom sitt tilltagsna och oförsynta uppträdande ta ledningen och framstå såsom de öfrigas föredömen samt uppgöra planerna för de gemensamma företag, hvarmed fristunder och fridagar skola på ett för den råa äfventyrslusten och den oodlade ungdomsfantasien tilltalande sätt utfyllas. Följden häraf blir det s. k. *ligapojksväsendet, hvilket sålunda, i stort sedt, endast är en konsekvens af barnens indragande i industriarbetet* och måste komma att tilltaga i samma mån, som detta får ohindradt gripa omkring sig.

Det är för visso alldeles riktigt, att barnen skola öfvas i arbete och detta redan från sina spädaste år.Men de skola *arbeta under uppfostrares ledning*, och deras arbete skall äga ett fostrande syfte samt ordnas så, att det motsvarar deras utveckling och är ägnadt att steg för steg utveckla deras växande krafter.

Rådfrågar man den dagliga erfarenheten, så finner man, att ett indragande i fabriksarbetet, innan kroppens och själens utvidgning någorlunda vunnit stadga och krafter, *alldeles icke främjar arbetslusten och arbetsfarten utan tvärt om framkallar den vana vid att sköta förefallande sysslor på ett lamt, håglöst och tanklöst sätt,* hvaröfver med rätta så mycket klagas. De afgjordt dugligaste arbetarna äro i allmänhet att söka bland dem, som under de egentliga barndomsåren fått tillhöra hemmet och skolan samt där genom lämpligt arbete fått sina kroppskrafter stärkta och sin omdömesförmåga väckt och närd.

I Svensk Läraretidning har äfven framhållits huru ligapojksväsendet främjats till följd af uppenbara kränkningar af föreskriften från 1881, den att

»Minderårig under 15 år, som användes i fabrik, handtverk eller annan handtering, skall begagna undervisningen i folkskolan å de tider, skolrådet efter näringsidkarens hörande bestämmer».

Äfven med denna föreskrift skulle mycket kunnat åstadkommas, ty författningens § 4 tillförsäkrar fabriksarbetare under 14 år en maximalarbetsdag af 6 timmar.

Men, säger Sv. L., denna lagbestämmelse har man utan vidare satt sig öfver, och med den makt, som de höga kommunala röstetalen ge, har man ock i allmänhet hindrat skolråden att uppfylla hvad dem enligtlag ålegat i fråga om den fortsatta undervisning för industriarbetande barn, som folkskolestadgan och 1881 års förordning innehålla.

Det är icke endast frågan om barnarbetet hvilken visar den låga ståndpunkt Europas samhällsledare intaga, utan äfven den hos oss och i andra land -- t. ex. England -- väckta frågan om prygelstraffets införande för fångar, ligapojkar o. s. v.I Skottland har dock polisen nekat att tjänstgöra som pryglare och the Humanitarian league har ifrigt motarbetat den s. k. whipping bill, hvilket fallit för i år emedan parlamentet ej hunnit behandla den Att man inom fångvården behöfver s. k. affliktiva straff -- såsom mörk cell, hård bädd, indragen kost o. d. -- är troligt och detta innebär intet brutalt, då det under sträng kontroll brukas mot, för alla andra medel förhärdade, brå-makare. Prygelstraffet däremot, hvilket är lika förnedrande för den som utdelar och den som erhåller det, visar sig dessutom overksamt. Från en af vårt lands mest framstående auktoriteter på detta område har jag hört omtalas dess vanmakt. Hvarken blygseln eller den fysiska smärtan hafva annan verkan än en förhärdande, när pryglet utdelas med kallt blod, långt efter att handlingen är begången. De flesta äro redan så vana vid stryk att detta fysiskt föga berör dem, men väcker hatfulla känslor mot det samhälle hvilket sålunda hämnar sina egna skulder. Är barnets själ ömtålig kan straffet verka ett djupt själskval, som det t, ex. blef fallet med Skagens, för några år sedandrunknade, hjälte, Lars Kruse, hvilken alla känna genom Drachmanns ypperliga skildringar. Lars Kruse, som i pojkåren tagit och sålt en strandad planka, dömdes härför till aga. Han tärdes sedan långt in i mannaåldern af blygsel, ej öfver handlingen men öfver straffet -- ett helt lif således förbittradt och en stor människas lif!

Dessa »samhälleligt» gifna prygel -- åt barn, hvilkas fattigdom och försummade uppfostran i de flesta fall äro skuld till deras fel, barn ofta magra af svält, skälfvande af blygsel eller ångest -- de alstra icke en enda

själsrörelse, som kan blifva utgångspunkt för en moralisk förändring!Man anbefaller pryglet, emedan endast smärtan och förödmjukelsen böja de förhärdade. Man har t. ex. anfört att endast hotet om prygel var nog att tvinga en Nordlund till ett skickligt uppförande i fängelset. Men -- *hindrade honom ej att begå sitt brott när han kom ut ur det!* Och det skall visa sig att det ej reformerat en enda af dem, som pryglats mjuka inom fängelset. Lika eller mera råa skola de återvända till det samhälle, hvilket med brutala och grymma straff endast ökar de brott, som härflyta ur brutalitet och vildsinne.

En dansk polisfullmäktig har statistiskt undersökt verkningarna af de prygelstraff, som tilldelats barn och ynglingar. I Danmark användes prygelstraff, utom i straffanstalter och arrester, för gossar från 10 till 15 år och för vissa förbrytelser af ynglingar från 15 till 18 år. Det har visat sig, att de, som under en redovisad period första gången varit ådömda prygelstraff och sedermera återfallit till förbrytelse, utgöra 55 procent och af dem 48 procent redan inom ett år efter den

första förbrytelsen! Att man genom andra medel kan uppnå bättre resultat framgår däraf, att antalet återfall vid de engelska reformskolorna, hvari de mest brottsliga barn och detta först vid återfall intagas, uppgår blott till omkring 17 procent; i industriskolorna blott till omkring 6. Flere danska uppfostringsanstalter visa detsamma, med återfall af blott 6 till 10 procent.

Och om man upprättade en annan statistik, nämligen öfver dessa pryglades lefnadsvilkor, då skulle man finna att flertalet komma från och återvända till hem där modern -- på grund af utearbete -- är hindrad att vårda barnen; eller där inneboende-systemet -- på grund af bostadsbristen -- öfvar sitt demoraliserande inflytande; eller att barnet på gatan, som bud, cigarr- eller tidningspojke o. s. v., börjat sitt förvärfsarbete, och på nära håll sett öfverklassens guldkrogslif, hvilket han sedan sträfvar att reproducera!Vid ett korrektionsfängelse nära Berlin har man sålunda funnit att 70 procent af de unga brottslingarna vid 8--9 år börjat försörja sig själfva på Berlins gator. Det går ju knappt en vecka utan att ligapojken läser om försnillningar inom öfverklassen, ofta gjorda af grånade män, hvilka dock fått sina barndomsintryck under den »gamla goda tiden», då nutidens »slappa uppfostran» icke hunnit öfva sin inverkan!! Icke en dag går utan att han ser huru medlemmarna af denna öfverklass, de äldre som de yngre, tillfredsställa sin njutningslust.Men af honom -- barackens och gatans barn -- kräfver man spartansk dygd eller söker prygla honom till dygd! Det är svårt att säga om enfalden eller råheten härvidlag är den större.

Vi äga inom vårt land stora vidder som behöfva odlare, allmänna och enskilda arbeten hvilka behöfva utföras! Från alla Europas främsta kulturland och nu senast från Danmark har man redan exempel på att skogen planteras och att jorden i många trakter arbetas af fångar. Denna halffrihet vinnes genom ett godt uppförande i fängelset och har visat de bästa resultat.

Vore det icke ett bättre försök än pryglets införande att uppe i Norrland bilda små samhällen af »ligapojkar» och försöka uppfostra dem genom jordbruksarbetets förädlande inverkan? Men icke i anstalter, liknande de föga verksamma som redan finnas, hvilka icke äro byggda på psykologiska, endast på disciplinära principer och således förbli utan väsentlig betydelse, emedan de äro upptuktande, icke uppfostrande. Allt beror i detta fall på att finna de rätta ledarne, föreståndare, som äro hela människor. Och om man någonsin minnes Almqvists ord att man utbildar professorer för att döma brottslingar, men inga för att förbättra dem, så är det i detta fall.

I Amerika har man gjort tvenne mycket intressanta försök att förbättra ligapojkar. Man har insett att missriktad verksamhetslust samt behof af sällskapligtumgänge och nöjen äro väsentliga faktorer i ligaväsendet och man har därför samlat pojkarna från gatan i s. k. gossklubbar.

Dessa klubbar, hvilka man ämnar upprätta i förbindelse med hvarje folkskola i Förenta staterna, skola lämna praktisk uppfostran i »samhällelig lefnadskonst», d. v. s. konsten att kunna reda sig i det moderna samhället. De första klubbarna, hvilka upprättats i Newyorks värsta kvarter, ha likväl tiil närmaste mål att verka moraliskt utvecklande och reformerande på barnen genom att föra dem tillsamman i små samhällen, där de *själfva kunna iakttaga följderna af sina handlingar.*

Gossarna indelas i afdelningar på 40--50 och komma tillsammans hvarje afton två timmar åt gången. Det första

de få lära sig är, att *de ha full frihet att göra hvad de vilja, men att den ene icke får kränka den andres frihet.*

Det gäller nu strax att erfara, huru de uppfatta och förstå använda sin obundna frihet, och många, som besökt dessa aftonkurser, ha blifvit öfverraskade af verkningarna genom denna lika enkla som hos oss opröfvade uppfostringsmetod. Under de första timmarna få gossarna stoja och bråka bäst de vilja; men det dröjer icke länge, innan de själfva komma till insikt om det opassande i sitt vilda uppförande; slutligen leka de och roa sig utan anstötligt stoj och oväsen. Lärarna och de ledande blanda sig så litet som möjligt i destridigheter och uppträden, som kunna förekomma bland gossarna. Sällan behöfves mer än en vink eller en påminnelse om ett bättre uppförande, och de små vildarna hörsamma genast,

Gossarna samlas äfven till möten, hvarest frågor diskuteras, för hvilka de kunna intressera sig och som hålla deras uppmärksamhet fången. Diskussionsämnet kan t. ex. vara: »Kunna gossar, som stjäla, röka eller svärja, förbli medlemmar i denna klubb?» På dessa möten, dem gossarna själfva hålla, tvingas de icke blott att tänka, utan uppfostras äfven att uttrycka sina meningar på ett korrekt språk. Detta meningsutbyte har till följd en växande ömsesidig aktning för hvarandra.

Det dröjer icke länge, innan alla gossar i en klubb äro eniga om, att det är illa att stjäla, att det är dumt att röka, att det är rått att svärja. Så antaga de sins emellan en lag, hvilken förbjuder klubbens medlemmar både att stjäla, röka, svärja o. s. v. Men sedan uppstår spörsmålet om straff för dem, som återfalla i sina dåliga vanor? Gossarnas första impuls i detta afseende är -- alldeles som flertalets inom de vuxnas samhälle vid hvarje upprörande brott -- mycket grym. De bestämma strängt straff för alla förseelser; men de upptäcka snart, att denna råa hämnande rättfärdighet icke tillfredsställer dem. De börja då rådslå sins emellan om »förmildrande omständigheter» vid förbrytelser och om en visare bestraffningsmetod.Någon går så långt, att ordet straff icke bör brukas. Denna tanke griper omkring sig, och snart äro alla klubbens medlemmar eniga därom, att när man skall straffa, bör detsamma snarare ske som självförsvar för klubben än som en följd af förbrytelsen. Småningom framväxer sålunda i gossarnas medvetande en högre rättsuppfattning, som innehåller mycket af sanning och rättfärdighet. Gossarna antaga därför själfva alla lagar för klubben och mottaga dem icke färdiggjorda af föreståndaren. Det goda, som detta klubblif medför, kommer långsamt och liksom af sig självt. De minsta saker lära gossarna sig uppfatta som resultat, för hvilka de ha sig själfva att tacka. På detta sätt få de tillfälle att göra erfarenheter och att i sammanträngd form genomlefva den utveckling, mänskligheten genomgått från tidigaste dagar till nu. Genom att gossarna inse nödvändigheten af hvarje lag de antaga, bli de laglydiga borgare. Därjämte fostras deras intelligens, ty de lära sig snart inse, att ett ständigt aktgifvande är af nöden för att upprätthålla lag och ordning och för att icke komma i konflikt därmed.

Ett annat exempel på huru samhället kan upprätta utan att straffa är den af W. George i Amerika grundade »ungdomsrepubliken». Han förde under flera år »ligasubjekter» från New-York till en större landtegendom, där han lärde dem arbeta och där han uppehöll ordningen genom själfstyrelsens princip. Han ordnade sitt lilla samhälle efter det verkligasamhället. Kolonien bestod af 2--300 gossar och flickor mellan 12--17 år. Alla njöto lifvet på farmen nätt upp i förhållande till det arbete de utfört, »Penningarna» representerade endast arbetsvärde och de arbetande delades i tre klasser: utlärde, halflärde och olärde, hvilka betalades olika. En hvar fick fritt välja sitt arbete, som räckte från 1/2 9 på morgonen till klockan 12. För hvarje måltid betalades af barnen 10 cent och dessutom erlade de en »skatt» per dag af 3 cent; denna gick åt att underhålla dem, som ej ville arbeta! Men dessa erhöllo endast litet bröd och soppa, som de fingo äta stående, vid ett odukadt bord. Och snart ville dessa ej vara »tiggare», ty de möttes af de arbetandes ovilja och förakt. De började således själfva arbeta för att kunna bestrida den dagliga utgiften för mat, husrum och skatt, hvilket gick till 43 cents. Sålunda kunde de dock hafva några cents öfver till frukt och andra angenäma ting, som arbetet inbringade dem utöfver det nödvändiga. »Lagarna» för det lilla samhället stiftades af den »kongress» hvars medlemmar valdes af samtliga kolonisterna; dessa kongressmedlemmar bestämde öfver straffen, hvilka i hvarje fall ådömdes genom en jury. Föreståndaren, hvilken endast fastslagit de ledande principerna, hade förbehållit sig absolut veto i hvarje särskildt fall, men behöfde sällan begagna det. »Polisen» tillsåg ordningen och endast den, som aflagt examen i läs- och skrifkunnighet, räkning, historia och geografi, erhöll denna »polistjänst»!Besparingarna användes dels att inrätta ett särskildt

bord i matsalen med bättre mat till högre pris; dels insattes de i en »bank», och de insatta medlen kunde sedan vid utträdet utväxlas mot jordbruksprodukter. Sålunda kunde en gosse hela den följande vintern försörja sin familj med den potatis, han förtjänat vid kolonien.

Systemets utmärkta verkan har föranledt att liknande kolonier nu uppväxa rundt om i Amerika. Om man jämför dessa försök med de vanliga uppfostringsanstalterna, där barnet känner sig som ett försörjningshjon, under stränga stadgar, då inser man den oerhörda skillnaden i uppfostrande betydelse hos detta amerikanska system, genom hvilket barnet omedelbart lär sig, ser och smakar att arbetet skapar de värden det behöfver för sitt lifsuppehälle; att lättjan är föraktlig; att fliten bereder en bättre ställning; där solidaritetskänslan utvecklas i bredd med frihetskänslan och där behofvet af förströelse tillfredsställes på ett ädelt sätt. Alla andra slags korrektionsanstalter äro förkastliga, byggda som de äro på barnens fria underhåll och ofria tillvaro, hvilket tillsammans alstrar etisk slapphet och leda. Men den amerikanska metoden ställer de unga i samband med lifvets verkligheter och blir sålunda uppfostrande i ordets djupa mening.

Här -- som inom fångvården, inom skolan, inom all uppfostran -- är det människor allt kommer an på. »Föreståndare», som söka lefvebröd, skola intetkunna uträtta på detta område; endast en själ vinner själar, endast ett hjärta tänder hjärtan. Hvad en själ och ett hjärta förmår, det har i Finland en ung kvinna visat.

Ej tjuguårig kom Mathilda Wrede, dotter till guvernören i Vasa, tillfälligtvis i beröring med en fånge, och det samtal hon hade med honom föranledde hennes önskan att besöka andra fångar. Och så började hennes fria verksamhet, för hvilken hvarje fängelse i Finland nu öppnas. Mathilda Wrede erhåller de bekännelser och förtroenden, dem ingen annan kan framlocka; hon blickar in i själarnas djup, där hon stundom finner oanade afgrunder, stundom en finhet, en värme, som man hos »brottslingen» än mindre väntar. Hon ger råd, dem fångarna blindt följa, och gömmer hemligheter, dem de endast för henne röja. Utan annan makt än sin personlighets höghet, utan annan myndighet än den hon äger af sin tro, sitt hopp och sin kärlek, har hon nu i sjutton år genom sina fängelsebesök verkat omskapande på mångfaldigt olika människonaturer och människoöden.

Och hvad hon därunder lärt, bland allt det myckna psykologien har att lära från brottets undangömda värld, det är att just det personliga inflytandet, den mänskliga samhörighetskänslan är det uppfostrande, denna känsla, som det nuvarande cellsystemet medvetet minskar, ja utplånar. Det är därför fängelset nu ofta verkar motsatsen till uppfostrande; liksom defrigifna fångarnas öde vanligen blir sådant att de nästan tvingas att återfalla i brott för att, med förökadt hat till samhället, å nyo slutas inom fängelsets murar.

Denna flicka, som innan hon var tjugu år kunde leda de mest förhärdade brottslingars hjärtan till ånger, till önskan om upprättelse -- hon visar bland annat att det är genom att träffa själen, ej kroppen, som man omdanar!

*

Så länge öfverklassen själf visar sig rå, måttlös, njutningslysten, dagdrifvande; så länge flertalets lifsmål är att förtjäna pengar och slösa pengar; så länge många kunna äta utan att arbeta och många ej kunna få arbete, som söka det; så länge liderlig lyx lefver sida om sida med liderlig nöd, har öfverklassen icke en skymt af rätt att vänta sig en bättre underklass. Det nuvarande samhället skapar och underhåller det sociala system, hvars verkningar sedan möta det i de ekonomiska brotten från öfverklassen som från underklassen. Det är icke mer underligt att en storstad är full af ligapojkar, än att en skämd ost är full af maskar!

Ett förstördt hemlif, ett vansinnigt skolsystem, ett för tidigt fabrikslif, ett förslöande gatulif -- detta är hvad storstaden ger underklassens barn, och det är mvcket mer förvånande, att människonaturens bättre instinkter dock oftast segra inom underklassen, än att de stundom icke göra det!Den gamle domedagsprofet, hvars stämma nu tystnat, har i detta afseende talat ord, hvilka borde ljuda i öronen på de maktägande, framför allt dessa, som med rottingen vilja »rädda ligapojkarna åt samhället». Sedan Ruskin skildrat underklassens råa begär och låga tankar, dess sjuka kroppar och lumpna själar fortsätter han: »Men dessa människor, sådana de äro, äro likväl de heligaste, fullkomligaste, renaste människor, dem jorden för närvarande har att uppvisa! Ty de må vara sådana,

som jag ofvan skildrat; men ehuru de äro sådana, äro de dock *alltid heligare än vi, som lämnat dem i ett sådant tillstånd!*»

*

4.

Ännu ett skäl mot barnarbetet är att detta medelbart hämnar sig på industrien själf.

Det är de skolbildade arbetarna, hvilka nu öfverallt visa sig som de dugligaste. Till och med i Ryssland, där folkbildningen ännu är så bristfällig, har man redan hunnit göra denna iakttagelse, och den läs- och skrifkunnige arbetaren erhåller därför undantagslöst högre lön än analfabeterna, hvilka endast kunna brukas till det lägsta arbetet. Den tyska industriens nuvarande uppsving framför t. ex. den engelska har bland annat berott på det tyska folkets högre skolbildning. Den amerikanska arbetarens intensiva och intelligenta

Den gamle domedagsprofet, hvars stämma nu tystnat, har i detta afseende talat ord, hvilka borde ljuda i öronen på de maktägande, framför allt dessa, som med rottingen vilja »rädda ligapojkarna åt samhället». Sedan Ruskin skildrat underklassens råa begär och låga tankar, dess sjuka kroppar och lumpna själar fortsätter han: »Men dessa människor, sådana de äro, äro likväl de heligaste, fullkomligaste, renaste människor, dem jorden för närvarande har att uppvisa! Ty de må vara sådana, som jag ofvan skildrat; men ehuru de äro sådana, äro de dock *alltid heligare än vi, som lämnat dem i ett sådant tillstånd!*»

*

4.

Ännu ett skäl mot barnarbetet är att detta medelbart hämnar sig på industrien själf.

Det är de skolbildade arbetarna, hvilka nu öfverallt visa sig som de dugligaste. Till och med i Ryssland, där folkbildningen ännu är så bristfällig, har man redan hunnit göra denna iakttagelse, och den läs- och skrifkunnige arbetaren erhåller därför undantagslöst högre lön än analfabeterna, hvilka endast kunna brukas till det lägsta arbetet. Den tyska industriens nuvarande uppsving framför t. ex. den engelska har bland annat berott på det tyska folkets högre skolbildning. Den amerikanska arbetarens intensiva och intelligenta

arbete har delvis samma anledning. Men när barnen komma till aftonskolan med af fabriksarbetet slappade krafter, eller i förtid tagas ur skolan samt under fortsatt hårdt arbete förlora lusten och möjligheten att tillägna sig en högre bildning, där omdanas de till organiska maskiner, hvilka mata de oorganiska -- och därmed kommer arbetets värde också att sjunka. Dessa organiska maskiner äro passiva; de söka ej förbättra sina lifsvillkor, som de högre stående arbetarna göra. Men dessa lefvande maskiner komma heller icke att höja arbetsresultaten! De intelligenta arbetarna, som bevaka och vidga sina rättigheter, äro äfven de hvilka lättast lära nya arbetssätt, själfva göra nya uppfinningar till gagn för yrket och sålunda äfven stegra dettas produktionsvärde. Endast genom att allt mer utveckla det senare slaget af arbetare kan ett land numera hålla sig uppe under täflingsstriden. Men hufvudvillkoret härför är att barnets kropps- och själskrafter till 15 år brukas för dess egen utbildning, genom skolan, sporten och leken samtidigt med att dess arbetsförmåga uppöfvas genom hemsysslorna och yrkesskolan, men icke genom industriarbetet.

Från Preussens -- liksom från Sveriges! -- agrarer höras visserligen klagomål öfver att folkskolan ger barnen allt för mycken kunskap! Men mot dessa påståenden ställdes nyligen med allt skäl krafvet på bildningsidealets omdaning efter den sociala utvecklingen, ett bildningsideal, hvilket skulle bli lika föralla samhällsklasser, och ledande till delaktighet för alla i folkets andliga lif!Vid den evangeliskt-sociala kongressen i Kiel 1899.

Jag återkommer senare till ämnet men vill endast i detta sammanhang framhålla huru kampen om barnen ytterst

är ett uttryck af den reaktion hvilken är sig lik öfverallt, den reaktion, hvilken under höga rop öfver tidens ondska söker vrida utvecklingen tillbaka, i stället för att, i de fall där den råkat på afvägar, bryta den nya stråt, som för den vidare framåt.

Men de nya vägarna -- det är dem man just nu är rädd för! Tillsvidare är det med tvångslagar man söker motverka den stora organisation, hvilken är historiens yngsta, fackföreningarnas, och hvilken, som alla tidigare stora organisationer, har sin uppgift att fylla inom den sociala utvecklingen. Våra tillsvidare maktägande -- agrarer och landtmannapartister -- sakna all blick för stora samhällsfrågor; det är klassintressen, icke det helas intressen de främja; det är små bygdehänsyn, icke stora mänskliga och fosterländska synpunkter de företräda. I fråga om arbetarlagstiftningen, församlings-, tanke- och trosfriheten, liksom i fråga om rättsväsendets utveckling äro vi svenskar sålunda mycket efterblifna, och det kommer ej att bli annorlunda förr än den generation, hvilken nu är mellan 15--30, en gång afgör vårt politiska lif. Ty inom denna unga generation växer med hvarje år den sociala ansvarskänslans allvarliga beslutsamhet!Under fjolåret har en dikt ljudit öfver hela den nya världen, från Canada till öarna i Stilla oceanen. Dess författareE Markham, en medelålders amerikansk skollärare. blef inspirerad af Millet's enkla och underbara tafla, *Mannen med hackan*, jordarbetaren, som med böjd rygg och ena handen hvilande på den andra, står stödd mot hackans handtag. Millet har i honom förevigat det uttryck, man så ofta ser hos gamla arbetare, i synnerhet utslitna torpare. Tomt, intetsägande, slocknadt i afseende å det mänskliga, möter man hos dem endast det tåliga träldjurets blick. Ty medan det måttliga arbetet förädlar djuret i människan, dödar det omåttliga arbetet människan i djuret.

Millet's tafla blef för diktaren, som själf varit en kroppsarbetets slaf, en uppenbarelse, konstens eviga typ af människans urartning, när hon från barndomen går böjd under arbetsoket. Och i strof efter strof af den storslagna dikten skildrar han »detta ting, som ej sörjer och aldrig hoppas, denna slocknade själ, för hvilken Plato och Plejaderna, morgonrodnaden och rosen, alla andens och naturens rikedomar äro intet!» Diktaren spörjer härskare, mästare och regenter huru de ämna återgifva detta ting dess själ, återskänka åt det musiken och drömmen? Hvad, spörjer han, skall det varda af alla dem, hvilka gjorde detta väsen till hvad det nu är, när denna fasans stämma efter årtusendens tystnad en gång skall svara Gud på frågan hvad som blifvit af dess själ?

*Samma tanke har i Sverige fått sitt uttryck genom Viktor Rydberg. Och våra arbetsgifvare hafva -- som bildade män -- helt visst Viktor Rydberg på sin bokhylla; troligen kalla de honom den »ädle tänkaren», ja, låtsa beundra äfven den dikt, hvilken förtäljer huru Grottekvarnen, ständigt tyngre, har behof af trälabarnen, äfven tioårs och yngre. -- -- -- -- -- -- -- -- -- --

Hvilket vimmel öfver ängden! Grottekärnans glitterskal öppnar sig för nyanlända trälaskaror utan ända, hundratal och hundratal. Främst i hvarje flock gå barnen, förda af en offerpräst, till sin vridstång in i kvarnen, kvinnor sen och män därnäst. -- -- -- -- -- -- -- -- -- --

Närmast midtelstolpen vissnar barnaskarans blomstervärld. Märks den lilla kroppen slapp, lifvas ban med gisselrapp. Grotte har ej råd att mista ens den sista gnista af dess späda lefnadskraft.

Många af dessa arbetsherrar gå äfven i kyrkan. Där höra de utläggningar öfver texter sådana som dessa: allt hvad I hafven gjort en af dessa minsta,

det hafven I gjort mig ... allt hvad I viljen att andra skola göra eder, det gören I ock dem ... Men det faller dem icke in att besinna huru Jesus -- denna på rätta stället mest hänsynslösa af människor! -- skulle karakteriserat deras yrkanden att få bruka dessa »minsta» redan vid tio år i glashyttorna, eller att fråga sig om de skulle vilja se sina egna barn -- under eller öfver tolf år -- i dessa eller andra fabrikslokaler?!

Denna skärande dualism mellan lif och lära i vårt nuvarande samhälle skall icke upphäfvas förr än man inser att den lifsåskådning, som människorna med sina läppar bekant men med sitt lefverne beljugit, icke längre bör förkunnas såsom absolut lifsförklaring och lefnadsregel.

Först den lifsåskådning, hvilken betraktar mänskligheten som herre öfver kristendomen, lika väl som öfver alla sina andra skapelser, skall kunna förverkliga hvad kristendomen innebär af oförgängligt. Den galileiske

timmermannens flammande tanke -- broderlighetens -- skall icke lämna människorna i ro förr än den bränt bort sista resten af orättfärdighet i samfundsförhållandena. Men tanken skall icke erhålla verklighet genom dem, hvilka betrakta Jesus som det absoluta idealet! Ty det är denna betraktelse, hvilken förlamat människornas samveten i fråga om förverkligandet af detta och alla andra ideal. Att som absolut omfatta ett, under människolifvets vanligavillkor outförbart, ideal åt hvilket man det oaktadt gifvit den gudomliga uppenbarelsens myndighet -- detta har varit demoralisationens stora orsak sedan 1900 år, under hvilka människornas historia egentligen endast visar huru de svikit detta sitt absoluta ideal! Först när denna orsak till demoralisation upphör skall tillvaron på allvar kunna nydanas af dem hvilka anse att ideal verkligen kunna förpliktiga!

Då skall man icke som nu under missbruk af det fadersnamn, Jesus lade på människornas läppar, massmörda hvarandra på slagfälten för politiska och ekonomiska maktfrågors lösning. Då skall man icke som nu se människor, hvilka på sin moders knä lärt sig att de böra älska sin nästa som sig själf, i sin faders fotspår nedtrampa hvarandra i striden om brödet!

Då skall vår gudsdyrkan varda att mänskliggöra tillvaron genom att mänskliggöra släktet!

*

5.

Det finnes få moment i samtidens lif där denna dualism mellan teori och praktik starkare och omedvetnare framträder än inom kvinnosaken. Af dennas förkämpar äro många kristna och dessa protestera med harm mot tanken att de kunde hafva någon del i en personlighetens frigörelse, hvilken skulle

villkor outförbart, ideal åt hvilket man det oaktadt gifvit den gudomliga uppenbarelsens myndighet -- detta har varit demoralisationens stora orsak sedan 1900 år, under hvilka människornas historia egentligen endast visar huru de svikit detta sitt absoluta ideal! Först när denna orsak till demoralisation upphör skall tillvaron på allvar kunna nydanas af dem hvilka anse att ideal verkligen kunna förpliktiga!

Då skall man icke som nu under missbruk af det fadersnamn, Jesus lade på människornas läppar, massmörda hvarandra på slagfälten för politiska och ekonomiska maktfrågors lösning. Då skall man icke som nu se människor, hvilka på sin moders knä lärt sig att de böra älska sin nästa som sig själf, i sin faders fotspår nedtrampa hvarandra i striden om brödet!

Då skall vår gudsdyrkan varda att mänskliggöra tillvaron genom att mänskliggöra släktet!

*

5.

Det finnes få moment i samtidens lif där denna dualism mellan teori och praktik starkare och omedvetnare framträder än inom kvinnosaken. Af dennas förkämpar äro många kristna och dessa protestera med harm mot tanken att de kunde hafva någon del i en personlighetens frigörelse, hvilken skulle

innebära »frihet för alla personlighetens krafter och makter». Individualismen och själfhäfdelsen är för dem låga ord med syndig mening! Att, i själfva verket, kvinnoemancipationen är det nittonde århundradets största egoistiska rörelse -- ja, den mest ingripande handling af själfhäfdelse, som historien ännu bevittnat -- därom sakna de all aning! Frigörelsen af kvinnans krafter och personlighet har aldrig tett sig för dem annat än som en ideal rättfärdighetsstrid, en ädel seger!

Och så har den äfven innerst varit, liksom all annan själfhäfdelse, hvilken haft till mål erkännandet af den mänskliga personlighetens rätt till full kraftutveckling i själfansvarig frihet. Men liksom hvarje annan sådan individens, klassens eller rasens själfhäfdelse lätt slår öfver i oberättigad egoism, så har det äfven skett med

kvinnans frigörelse.

Den stora, djupt allvarliga, kvinnoemancipationen har under tidernas lopp fått ett nytt namn, kvinnosaken. Ändringen i språkbruket innebär äfven en ändring i tankegången. Från att verkligen vara en emancipationsrörelse -- d. v. s. en frigörelse af kvinnans bundna krafter, hennes hämmade personlighet -- har rörelsen blifvit en »sak» d. v. s. en samhällsinrättning med sina ämbetskvinnor, en kyrkolära med sina dogmer! Visserligen hör man, i tal som skrift, allt jämt att kvinnosaken bedrifves med hänsyn till hela mänsklighetens lycka och utveckling. Men i verkligheten har kvinnofrågan, sedan den blef »sak», varit ettsjälfändamål, och dess förfäktare hafva mer och mer förlorat blicken för dess samband med andra stora tidsspörsmål. Att vidga kvinnans medborgerliga rättigheter och hennes arbetsområden -- i båda fallen med blicken egentligen fäst på öfverklasskvinnan -- detta har varit det i och för sig berättigade målet. Men under sträfvan för detta hafva de sträfvande ställt sig allt mer afvisande mot den första och högsta af alla rättigheter, den kvinnliga personlighetens rätt att tänka sina egna tankar, att följa sina egna vägar, äfven om dessa tankar och vägar följa andra banor än kvinnosakskvinnornas. Medan dessa sålunda långt ifrån medgifvit den enskilda kvinnan hennes mest berättigade frihet, hafva de varit blinda för följderna af hela kvinnokönets själfhäfdelse under ett allt mer utåtvändt arbete; blinda för dettas djupt ingripande verkningar på de nutida arbetsvillkoren, på mannens och familjens tillvaro, på samhället i dess helhet!

Att afskaffa en mot kvinnan orättvis lagparagraf; att få in hundra kvinnor på ett arbetsområde där endast tio verkat, att få in en där förut ingen arbetat -- detta har varit milstolparna längs kvinnosakens framstegslinie, en linie, som man följt utan hänsyn till de kvinnliga anlagen, den kvinnliga fysiken, de omgifvande förhållandena.

En kvinnosakskvinnas utrop -- när en annan kvinna blifvit slaktare -- »gack du och gör sammaledes!» jämte den amerikanska unga dam, hvilken

verkar som skarprättare, äro i detta afseende betecknande fenomen!

Att kvinnoemancipationen i själfva verket upphört att vara en själen och hjärtat vidgande frigörelse och nu bedrifves ämbetsmannamässigt, yrkesmässigt, dogmatiskt, utan förnimmelse af lifvets pulserande mångfald; att den blifvit ett egoistiskt själfändamål -- detta har gjort att jag, liksom andra af min generation, och än flera af den nu unga generationen, snart tagit afstånd från kvinnosaken, ehuru vi alla önskat och alltjämt önska den *kvinnliga frigörelsen*. Mer och mer har det visat sig hos kvinnosakens förfäktare liksom hos andra »sak»-människor: att »det mål vi jaga, slutar att bli en skenande häst för vår vagn». Och huru blindt kvinnosakens fanatici skenat förbi tidens andra uppgifter, det kan man bäst mäta genom att se deras ställning till tidens största fråga, den sociala.

Kvinnokongressen i London var i detta afseende betecknande, både för affallet från kvinnosaksdogmerna och för häfdandet af desamma. I det senare fallet var fröken Alexandra Gripenbergs anförande mot skyddslagstiftningen för kvinnor det mest typiska. Hon kallade denna lagstiftning en afkomling af den gamla satsen att kvinnan borde hafva privilegier, icke rättigheter; att kvinnorna borde skyddas i stället för att skydda sig själfva; att de betraktades som folkets dyrbaraste egendom i stället för som en del af folketsjälf. Och sedan hon betonat att den vuxna kvinnan bör ha samma rätt som den vuxne mannen att skydda sig själf, frågar hon med hvad rätt man vill hindra kvinnan att arbeta emedan hon är gift eller har barn? Skyddslagstiftningen drifver bort kvinnan från fabriker och verkstäder, och långt ifrån att således denna lagstiftning förtjänar kvinnans understöd, bör hon i stället yrka på lika skyddsåtgärder för män och kvinnor; på yrkesundervisning och på vidgade arbetsområden för kvinnor.

Hela denna argumentserie är fullt följdriktig från fröken Gripenbergs och hennes meningsfränders utgångspunkt: den att en inskränkning i kvinnans arbete strider mot »en af vår tids förnämsta principer, individens själfbestämmelse», hvilken innefattar rätten för den vuxna kvinnan som för mannen att välja sitt eget arbete, liksom att privilegier, på grund af kvinnans kön, endast bli till hinder för hennes erkännande inför lagen som mannens like!

Men hela detta sätt att argumentera hvilar på den sofism, hvilken snedvridit hela kvinnosaken, den att man kan frigöra kvinnan från *naturens begränsning*. Och den hvilar för det andra på den sofism, med hvilken det

kapitalistiska samhället under hela 1800-talet mött *hvarje* yrkande på skyddslagstiftning för vare sig män, kvinnor eller barn: den att en sådan lagstiftning är ett ingrepp i individens självbestämningsrätt!!Hvarje socialt vaken människa inser numera att denna »individens självbestämningsrätt» är den ihåligaste fras inför verkligheten inom ett på storindustri byggdt samhälle och dubbelt ihålig när den gäller kvinnan!

Ännu har jag icke hört någon kvinna yrka på att kvinnan bör fullgöra den militära värneplikten som ekvivalent för lika medborgerliga rättigheter med mannen. Men detta vore konsekvensen af det ofvannämnda argumentet: att kvinnan icke bör erhålla »några privilegier på grund af sitt kön». Det största privilegium, som kan tänkas i ett modernt samhälle, är väl just att skonas från tråket och tidsförlusten af den militära utbildningen, från faran och fasorna i ett krig? Och att kvinnan icke är absolut *ur stånd* till krigstjänst, det hafva kvinnor flera gånger -- särskildt nu bland boerna -- visat. När således kvinnosakskvinnorna rygga tillbaka för denna yttersta konsekvens af sina satser, och framdraga de moderliga funktionerna som giltigt skäl för privilegiet att befrias från krigstjänst, äfven när kvinnan en gång erhåller samma medborgerliga rättigheter som mannen nu åtnjuter, då äro de i hög grad inkonsekventa. Men det är däremot med full följdriktighet som andra kvinnor förklara, att på ett annat slagfält, ett än mer förödande -- storindustriens -- samma moderliga funktioner äfven kräfva vissa privilegier för kvinnan, liksom dessa funktioner å andra sidan måste hafva till följdatt hon underkastar sig vissa inskränkningar i sin individuella självbestämningsrätt, nämligen i de afseenden, där hon ej kan öfverskrida den af naturen dragna gränsen, utan att hon gör intrång på en annans rätt.

Och denna andra är det möjliga barnet.

Det ligger inom kvinnans som inom mannens individuella rättsområde att icke vilja äktenskapet eller att vilja detta utan föräldraskapet. För att afstå från detta senare kan man lika ofta äga djupt altruistiska som djupt egoistiska skäl. Det ligger inom kvinnans som inom mannens individuella rättsområde att undvika hvad man anser hindrande för den individuella utvecklingen eller rörelsefriheten och att sålunda umbära kärleken eller moderskapet, i fall man betraktar endera eller båda ur denna synpunkt. Det är kvinnans fulla rätt att låta sig omvandlas till »det tredje könet» -- arbetsbiets, den könlösa myrans släkte -- i fall hon däri finner sin högsta lycka!

Då jag för några år sedan uppträdde i kvinnofrågan *Missbrukad kvinnokraft* samt *Kvinnopsykologi och Kvinnlogik* 1896., var jag ännu naiv nog att hos de flesta kvinnor antaga moderligheten såsom det centrala i deras väsen. Under diskussionen om denna fråga har jag funnit att det nödtvungna kvinnoarbetet, den af kraftfrigörelsen uppdrifna kvinnliga ärelystnaden, det af många andra tidsandans inflytanden modifieradekvinnliga själslifvet, tills vidare trängt de moderliga instinkterna i bakgrunden -- en fara, mot hvilken jag då ej trodde det för sent att varna. Kvinnor finnas, hos hvilka den erotiska känslan verkligen är helt och hållet förkrympt; andra, hvilka icke hos nutidsmannen finna den själfulla och djupa erotiska motsvarighet de med all rätt önska; än flera, hvilka vilja kärleken men icke önska, nej, frukta moderskapet. En berömd tysk författarinna har i sin sista bok*Frau Bürgerlin* af Gabrielle Reuter, författarinna till den betydande boken *Aus guter Familie*. talat om denna »alltid vakna, upprörda, till motvärn beredda ångest för moderskapet, hvilken nu gripit så många sträfvande och skapande kvinnor. En ångest, en afsky så stark, så lifsafgörande att man nästan frestas att tro på en dunkel, pervers instinkt, hvilken dock som alla onaturliga instinkter, uppstått och blifvit mäktig genom en grym nödvändighet. Det är som om dessa kvinnor i sin naturs innersta djup anade, att om de gifva släktet sin tribut som könsvarelser, skulle de förtära den andens kraft, klarhet och skärpa, genom hvilka de nu höjt sig öfver sitt kön. Och kanske ha de för sin del rätt!»

Jag är lika viss som den tyska författarinnan, att hvarje framträdande fenomen -- det må vara ett sjukdomens eller hälsans -- är en nödvändig följd ur gifna orsaker. Och jag är mycket mer viss än någonsin kvinnosakskvinnorna, att det ligger inom den mänskliga

frihetens område att välja sin egen art af utveckling, af lycka, af undergång. Det faller mig således icke in att vidare rikta ett ord till de kvinnor, som ej önska moderskapet.

Ja, det skulle vara mycket olyckligt om dessa kvinnor, hvilka aldrig bäfvat af ömhet när de känt en mjuk barnahand i sin, hvilka aldrig längtat att helt hängifva sig åt en annan varelse, blefve mödrar! Deras barn skulle bli mer beklagansvärda än de själfva!

Sådana kvinnor finnas nu många och torde tills vidare bli allt flera. Hos en del af dessa är dock modersinstinkten icke död, endast omedveten. Det är ofta de moderna, psykiskt analyserande, fysiskt och psykiskt förfinade kvinnorna, hvilka stötas tillbaka af den manliga naturens råhet, oförstående eller kraf. Hela det erotiska momentet i dessa kvinnors väsen vissnar som en aldrig öppnad knopp. Och i svärmeri för en uppgift eller en väninna erhålla de uttryck för den hängifvenhet, hvars egentliga mål de förneka eller förbise, något som dock slutligen hamnar sig på ett ofta tragiskt sätt.

Hvad jag således nu talar om, det är endast att hvarje kvinna, som ännu ej upphört att önska moderskapet, hon har redan som ogift och än mer som gift skyldigheter mot det ofödda släktet, dem hon icke utan hänsynslös egoism kan undandraga sig. Denna egoism är ofta ett utslag af den stora drift, hvilkenjämte självupphållelsedriften behärskar tillvaron: självfupphållelsedriften. Men just detta borde göra denna nutidsarbeterskans nödtvungna egoism fruktansvärd för dem hvilka syssla med kvinnans frigörelse!

Ty att tala om kvinnans »frihet», hennes individuella självbestämning, när hon arbetar som ett träldjur för att nå det existensminimum, som skiljer henne från svältdöden och under förhållanden, i hvilka det fria arbetsaftalet för kvinnan som för mannen är ett tomt ord -- detta är, mildast sagdt, tanklöshet. Jag kan med ett par exempel bevisa »frihetens» följder.

Medan i England kvinnan arbetade vid fabrikationen af blyhvitt undersöktes 77 kvinnor vid en fabrik och det befanns att, under den tid undersökningen omfattade, hade bland dem förekommit 21 dödfödda barn, 90 missfall och dessutom hade 40 späda barn dött i, af moderns förgiftning framkallade, konvulsioner. Och det var i åldern 18--23, som kvinnornas fysik mest led af detta yrke, som dessutom medför lamhet, blindhet m. m.

En engelsk läkare har förklarat, att mångåriga, noggranna undersökningar öfvertygat honom att den ofantliga småbarnsdödligheten i fabriksdistrikten främst beror af att barnet några veckor efter födelsen beröfvas moderns vård, som det behöfver under minst sex månader, emedan modersmjölken ej fullt kan ersättas af artificiella medel, allra minst då dessa som här brukas utan noggrann omsorg. I vissa textila

manufakturdistrikt, t. ex. Nottingham, där spetsar tillverkas -- och där man just klagat öfver lagen som begränsat kvinnans arbete -- *dö 200 barn på 1,000 födda;* dödligheten i fabriksstäderna visar sig alltid 4, 5 gånger större än i den omgifvande landsbygden. Och dock är barnens död det relativt bästa: olyckligare är att de öfverlefvande för alltid försvagas, delvis genom saknaden af moderns vård i de späda åren.

I Schlesien, där flickebarn och helt unga flickor användas i glasindustrien, har detta arbete förkrympt deras benbyggnad så att de, om de bli mödrar, erhålla de svåraste förlossningar. De bilda i detta afseende obstetrikens yppersta studiematerial, och läkarna vallfärda till Schlesien för att tillgodogöra sig detsamma!

Redan innan kvinnan blifvit vuxen eller myndig och, enligt fröken Gripenbergs mening, »kan skydda sig själf», har hon således blifvit ödelagd. Och om man invänder att det nyss anförda hör till barnaskyddets ej kvinnoskyddets område, så är svaret lätt: barnaskyddet och kvinnoskyddet stå i en sådan växelverkan att de icke kunna skiljas! Dessa förkrympta mödrar föda i sin ordning barn, som äfven de redan i födelsen bli förkrympta och med försvagad motståndskraft bära arbetsbördan eller på afkomman fortplanta sin svaghet. Orsak och verkan gripa här in i hvarandra så oupplösligt, att de icke rättvist kunna fördelas mellan barnaarbetet eller kvinnoarbetet hvar för sig.Äfven kvinnosakskvinnorna torde medgifva, att gränsen för deras rättsområde slutar där en annans rätt vidtager? Det faller dem icke in att kvinnans »individuella självbestämningsrätt» öfver sitt arbete skulle gå därhän, att en kvinna till exempel för en trädgårdsanläggning kunde slå under sig ett stycke af grannens jord eller för en industriell anläggning en del af hans vattenkraft?

Men inse de då icke att samma gräns för den individuella friheten möter kvinnan i denna andras rätt, hvilken är det möjliga barnet, det barn, hvars äganderätt, lifskraften, hon icke har rätt att i förväg inteckna?

En kvinna, hvilken af ett eller annat, stort eller litet motiv för alltid afstår från moderskapet, hon har full rätt att ödelägga sig genom arbetet, i fall hon sedan icke som arbetsoduglig faller andra till last.

Men den kvinna, hvilken tänker sig moderskapet som en möjlighet, eller den kvinna, för hvilken det redan är en förhoppning, hon får icke under hejdlöst frivilligt eller viljelöst nödtvånget arbete prisgifva det ofödda släktets lifsmöjligheter och arbetsmöjligheter, så att hon sedan föder svaga, sjukliga, fysiskt förkrympta och sedan försummade barn.

Det faller icke de dogmatiska kvinnosakskvinnorna in att deras tal om kvinnans »individuella frihet» att skydda sig själf, om att intet intrång behöfva tåla i sin själf bestämning, på den grund att hon är

gift eller mor, innebär den mest upprörande misshandling, icke endast af barnen, men äfven af kvinnorna själfva, ty hvarje yrkande på likhet där naturen danat olikhet, blir misshandling af den svagare parten! Jämlikhet är icke rättvisa -- den är tvärtom ej sällan den blodigaste orättfärdighet!

I Tyskland fann en ung kvinnaFru Wittstein-Adelt, hvilken i Sachsen iakttagit arbetsförhållandena och om sina erfarenheter skrifvit boken *Drei und einen halben Monat als Fabriksarbeiterin.* under talet om kvinnans frigörelse, att man börjat arbetet i orätt riktning; att den djupt betydelsefulla kvinnofrågan var den kroppsarbetande kvinnans ställning. Och hon beslöt att som fabriksarbeterska studera denna. Hennes genomgående erfarenhet blef, att ju gröfre och tyngre kvinnans arbete var, ju gröfre och råare blef hon själf.

De kvinnor, som voro sysselsatta med strump- och handskfabrikation, i ljusa, trefliga arbetslokaler, voro i klädsel, i skick, i seder mer renliga, mer anständiga än de i väfverier och spinnerier, vid maskiner arbetande kvinnorna. Obetingadt högst stodo landtarbeterskorna, hvilka sysslade med handsksömnad. De nödgades för sitt arbetes skull vänja sig vid renlighet och regelbunden tidsindelning; vissa timmar ägnade de åt hemsysslorna, andra åt handskarbetet, genom hvilket de, under tider af arbetslöshet för mannen, stundom försörjde hela familjen. Arbetarna voro ofta ägare

af sina rymliga och trefliga bostäder. Mannen trifdes, när han kom från fabriksarbetet, i det snygga hemmet, där en ordentlig måltid väntade honom; barnen lekte under moderns uppsyn och blefvo sundare och mer välartade.

De vid maskinerna arbetande kvinnorna däremot födde sjukliga barn eller förlorade genom täta missfall lyckan att bli mödrar -- en lycka, som de helt naturligt i sina förhållanden ofta alls icke uppskattade. Deras väsen var ofta hårdt, och de öfverträffade vanligen i råhet de ogifta kvinnorna.

Dessa iakttagelser äga ett stort psykologiskt intresse: de bekräfta på nytt den gamla satsen, att när kvinnan, genom inre eller yttre inflytanden, okvinnliggöres, förlorar hon mera af sitt »bättre jag» än mannen under motsvarande förhållanden.

Hos maskinarbeterskor voro däremot arbetskraften, uthålligheten och fliten ofta betydligt större än hos de mera förfinade handarbeterskorna -- en intressant iakttagelse, som belyser den vinst eller förlust i fråga om kvinnlig egendomlighet, som det manliga egenskaper kräfvande arbetet framkallar hos kvinnokönet! Fru Adelt -- som själf ej är socialdemokrat -- fann i regeln den mesta bildningen och hyfsningen hos det socialdemokratiska partiets kroppsarbetande kvinnor. I den socialdemokratiska familjen var äfven tillståndet som helhet det bästa. Man och hustru delade de allmänna intressena och utbyttetankar i dessa ämnen med hvarandra, hvilket gjorde att mannen ej drefs till krogen för att få sällskap; kvinnorna visade i dessa hem en omtanke för framtiden, en lyftning i sinnet och ett skick, liksom hemmen en ordning och renlighet, hvilka ställde dem framom de andra. I dessa hem fanns det också vanligen endast 2--3 barn, hvilket fru Adelt anser som ett *hufvudvillkor för arbetskvinnans höjande.* I de hem, där flera barn funnos, såg hon i de flesta nöd, vantrefnad, osnygghet, kif och en ofta supig eller otrogen man, samt bleka, sjukliga, vanartiga barn Det minsta låg med en napp i munnen i vaggan, de andra, ännu icke i skolåldern varande, rotade kring i smutsen på gatan, och modern själf trälade i fabriken för att skaffa de många munnarna bröd. *Få barn* -- så att modern med friska krafter kan sköta, amma och fostra dem, och moderns *förvärfsarbete* förlagdt till *hemmen* -- detta anser fru Adelt som villkoren för

arbetarhemmets sedlighet och välstånd, samt för kvinnans likställighet med mannen.

I Tyskland, där fem millioner kvinnor äro lönearbeterskor utom och en million inom hemmen, visar det sig också att bland de många äktenskapsskilsmässor, som äga rum inom de lägre klasserna, flertalet äro föranledda af de oenigheter, dem hustruns olust för och oduglighet i hemarbetet medföra.

Man har här och flerestädes börjat inse faran af denna oduglighet hos arbetsklassens kvinnor samt

sträfvat att motarbeta den. Såsom ett exempel på en verkligt organisk utbildningsanstalt vill jag påpeka de sedan 1888 i Paris verkande yrkesskolorna. Den första af dessa, som har sin präktiga lokal och trädgård n:o 2 Rue Bouret, och efter hvars mönster sju andra äro upprättade, har nu 500 elever, hvilka antagas vid fjorton år och bindas genom kontrakt med föräldrarna till en lärotid af tre år. De lära där sömnad och broderi af olika slag, men bredvid den egentliga yrkesutbildningen i ett visst fack taga alla eleverna del i en kurs som bibringar dem bokföring, teckning, engelska, matlagning, strykning, stoppning, lagning och tillklippande. Arbetet i denna kurs äger rum mellan half nio och half tolf, då eleverna äta en god, af kokklassen lagad varm frukost, den de fattigaste erhålla fritt. Efter frukosten vidtager mellan ett--half sex, med en halftimmes hvila, arbetet på fabriken och för detta erhålla de unga arbeterskorna en del af förtjänsten. Detta organiska sammanhang mellan yrkesskola och hushållsskola, denna fackutbildning till ett visst yrke i förening med utbildning för hemmets uppgifter, är just hvad som, jämte motsvarande yrkesskolor för gossar, kräfves för ungdomen efter den egentliga skolans slut, Sålunda kan man motverka den olust och oduglighet för arbetet, hvilka nu ofta äro följder af det förvända skolsystemet, det tidiga fabriksarbetet, de, genom moderns utarbete, tomma hemmen. Men det är af vikt att man då så vidt möjligt vid dylika anstalter sökerverka med framtiden i sikte: d. v. s. sträfvar att förenkla lifvet, ekonomisera den mänskliga arbetskraften, begagna maskiner och kooperativa arbetssätt, men framförallt att adla hushållsarbetet genom insikt i dess naturvetenskapliga och nationalekonomiska lagar.

Under kvinnokongressen i London var mrs Sidney Webb en varm talare för skyddslagstiftningen, en åsikt för hvilken hon ägde stöd i en personlig erfarenhet och grundliga studier, hvilka gjorde henne hundra gånger mer vittnesgill i frågan än någon af de mot skyddet uppträdande! Redan under sitt flicknamn, Beatrice Potter, gjorde nämligen mrs Webb sig bemärkt genom uppsatser i sociala frågor och arbetade öfver sex veckor på en fabrik för att personligt lära känna arbeterskornas villkor. Hon har utarbetat en afdelning i Charles Booth's stora arbete *Life and Labour i London* och utom en mängd smärre uppsatser har hon tillsammans med sin man skrifvit de berömda, på omfattande undersökningar grundade arbetena *The History of Trade Unionism* och *Industrial democracy.* Hon är dessutom föreläserska inom den nya nationalekonomiska fakulteten vid Londons universitet.

Men det är ett bland de många betecknande dragen för kvinnosaken som dogmatik att -- medan dess talekvinnor städse i *allmänna* ordalag utbreda sig om allt det märkliga, kvinnorna redan gjort och allt det myckna de skola komma att göra -- finnas inga mer

obenägna än kvinnosakskvinnorna att erkänna verkligt betydande kvinnliga insatser i kulturförloppet! Endast hvad som göres kollektivt af och inom deras egen kår eller i deras egen kåranda,blir af dem godkändt, medan de bekämpa, förringa eller ihjältiga hvarje kvinnligt inlägg, om än så betydelsefullt, hvilket icke passar med deras egen fälttågsplan eller följer deras egen disciplinstadga!

Mrs Webbs och andra talarinnors goda skäl gjorde därför intet intryck på den grupp af kvinnosakskvinnor, hvilka i fråga om kvinnoarbetet stå på individualismens föråldrade ståndpunkt, oberörda af den sociala solidaritetskänslan, hvilken är den nya tidens lösen. Men lyckligtvis är det icke af dessa slags kvinnosakskvinnor som skyddslagstiftningen beror! Det är af arbetarrörelsen, det är af de inom denna verkande kvinnorna och männen ur alla klasser, som den skall framdrifvas.

Rörelsen för normalarbetsdagen går nu -- genom erfarenheten att man, tack vare den större intensiteten i arbetet under en kortare tid, får lika mycket uträttadt som under den längre -- från seger till seger. Den afsåg först barnens och de halfvuxnas arbete. Jag har vid ett föregående tillfälle påpekatVid 1 Maj-demonstrationen 1894, då jag på Ladugårdsgärdet talade om kvinnan och normalarbetsdagen. att det var verkningarna af fabriksarbetet

på kvinnans egen hälsa och på de barn hon födde, som

föranledde att man -- först i England och sedan i andra europeiska land -- började inse behofvet af en normalarbetstid äfven för kvinnorna. Krafvet var och är ännu trefaldigt: dels en maximaltid för kvinnans arbete; dels inskränkning i eller helst upphäfvande af kvinnans nattarbete, stundom äfven af hennes arbete i grufvorna och vissa andra hälsofarliga yrken; dels slutligen skydd för den nyblifna modern. Och man har i de flesta af Europas land nu bestämt maximaltiden till mellan 8--11 timmar; nattarbetet, grufarbetet och öfverarbetet är antingen förbjudet eller betydligt inskränkt och en hvilotid af 3--8 veckor stadgad för den nyblifna modern.

För kvinnan än mer än för mannen borde alla synpunkter göra åtta timmars arbetstid till det högsta. Åttatimmarsdagen betyder ej blott möjligheten för kvinna som man att kunna njuta lifvet med bevarad hälsa och tid till förädlande nöjen; men för den gifta kvinnan är den dessutom det oafvisliga villkoret att kunna bereda ordning och trefnad i hemmet, att kunna fysiskt vårda sina barn och, i någon mån, fostra dem. För kvinnan är normalarbetsdagen äfven ur den synpunkten mer behöflig än för mannen, att hon har det extra arbete för hemmets skötsel, hvarmed ännu tills vidare kvinnan betungas mer än mannen. Nattarbetets som grufarbetets faror äro så väl ur hälsans som sedlighetens synpunkt så klargjorda, att intet vidare skäl idetta fall behöfver anföras till försvar för skyddslagstiftningen.Den, som vill få åtminstone ett begrepp om grufarbetets inverkan på kvinnorna, bör läsa *Germinal* af Zola.

Det är emellertid icke endast de teoretiska kvinnorättsprinciperna, hvilka anföras mot skyddslagstiftningen. Från socialistiskt håll, liksom från kvinnosakens, komma en del mer berättigade invändningar. Framför allt den, att skyddslagen skall göra flera kvinnor arbetslösa och dessa då nödgas förfalla till prostitutionen som lefvebröd. Men man glömmer att alldeles samma sak är en följd af de låga lönerna inom yrkena och att dessa låga löner åter äro följden af den rikliga tillgången på arbetande kvinnor! Helt nyligen kom t. ex. från en svensk fabriksstad uppgiften att där i en enda fabrik 80 arbeterskor skulle vara inskrifna hos polisen! Detta är redan ett af de otaliga bevisen för att det är arbetets nuvarande villkor, icke skyddslagarna -- hvilkas yttersta följder bli förbättrade arbetsvillkor -- som man bör bekämpa!

Hindrar man, säges det vidare, kvinnorna att arbeta i fabrikerna, återkommer man till den än mer utslitande och hälsofarliga hemindustrien. Mot denna invändning kan man svara, ej blott med den ofvan anförda Fru Adelts erfarenhet, till hvilken många motstycken finnas, utan äfven med det engelska lagförslaget af 1899 för reglering af hemarbetet så atthvarje arbetsgifvare skulle vara ansvarig för de hygieniska förhållandena på platsen där arbetet utföres och dessutom att antalet arbetare, rummens storlek o. d. noga skulle bestämmas. Ett förslag, hvilket går i rätt riktning för lösningen af frågan om förflyttning af den gifta kvinnans förvärfsarbete till hemmen!

Hindrar man genom skyddslagar kvinnorna att arbeta, heter det vidare, så kunna de ej försörja sina barn utan dessa tagas till fabriken i stället. Hjälpen i senare fallet är helt enkelt: absolut förbud mot allt barnarbete före 15 år! Hindrar man kvinnan genom skyddslagar att fylla alla ett yrkes fordringar blir, heter det vidare, följden »ej att kvinnorna skyddas inom yrket, men att yrket skyddar mot kvinnorna». Hjälpen är här svårare men visst icke omöjlig, ifall endast tiondedelen af den kraft, som nu brukas till agitation för kvinnans »fria» arbetsrättigheter, brukades till hennes utbildning inom för henne lämpliga arbetsområden. Men äfven om detta icke sker, så medför skyddslagstiftningen sina egna korrektiv. Först klagas alltid att yrket genom skyddslagstiftningen skall gå under, men nya metoder och maskiner uppfinnas, hvilka ersätta den billiga lefvande kraften. Så klaga ofta de skyddade själfva att de ekonomiskt lida genom skyddet, men en längre erfarenhet visar dem huru genom den växelverkan, som nu äger rum mellan alla faktorer inom produktionen, de tillfälliga missförhållandena utjämnats. Det ofelbara medlet atthindra kvinnornas arbetslöshet genom skyddslagarna föreligger emellertid i de på arbetarprogram redan nu framträdande yrkandena rörande »rätt till arbete för de arbetslösa» och en viss minimilön för allt arbete. Detta, jämte normalarbetsdagen -- hvari inbegripes natthvilan och söndagshvilan -- de olika skyddslagarna; olycks- och ålderdomsförsäkringen äro hufvudmomenten i arbetarfrågans slutliga lösning för kvinnor som män. Tills dessa mål äro uppnådda gäller alltjämt ifråga om kvinnan som mannen Ruskins dom öfver den nutida industrialismen, hvilken dödar det sant mänskliga hos människan. »Vi fabricera,» säger han,

»allt utom verkliga människor; vi bleka bomullstyg, härda och förädla stål, raffinera socker, forma porslin och trycka böcker. Men att raffinera, reformera och förädla en enda lefvande ande, det ingår aldrig i våra beräkningar af fördelar!»

Kvinnorna af arbetsklassen måste emellertid liksom männen tills vidare lida de lidanden, löpa de äfventyr, underkasta sig det tvång, som solidariteten i den stora striden medför. Dessa villkor äro de enda, genom hvilka kvinnor som män skola höja sig, dels genom egen sammanslutning, dels genom utsträckning af den allt mer erkända grundsatsen: att samhället lagstiftande bör afgöra sina medlemmars arbetsförhållanden, i syfte att, genom människovärdiga arbets- och lefnadsvilkor, dana ett sundare, starkare och skönare släkte.Allt griper in i hvartannat under Grottekvarnens eviga kretsgång!

Kvinnans oorganiserade, halfgoda och därför illa lönade arbete minskar männens arbetslöner och arbetstillfällen; fabriksarbetet gör kvinnan oduglig för ett hems skötsel, oduglig för sina modersplikter. I fabrikens slammer, hetta och jäkt utslitas nerverna och med dem de finare känslorna. Kvinnan förlorar ej blott handlag utan äfven hjärtelag för familjelifvet. De odugliga kvinnorna försvåra äktenskapet för mannen; med celibatet ökas hans dödlighet. De små lönerna -- eller tider af arbetslöshet -- medföra dåliga bostäder och kläder, dålig föda och den utsläpade eller odugliga hustrun förmår ej göra det bästa af det lilla, mannen möjligen förtjänar. Af allt detta följer dryckenskap och sjukdomar. Genom dessa och andra orsaker, tillsammans med de redan framhållna, urartar fabriksdistriktens befolkning, i det republikanska Schweiz ej mindre än i det absolutistiska Ryssland!

*

6.

Det är visserligen troligt att en arbetsinskränkning inom ett visst fack i vissa fall kan bli en kännbar sak så väl för den ensamma kvinnan som

Allt griper in i hvartannat under Grottekvarnens eviga kretsgång!

Kvinnans oorganiserade, halfgoda och därför illa lönade arbete minskar männens arbetslöner och arbetstillfällen; fabriksarbetet gör kvinnan oduglig för ett hems skötsel, oduglig för sina modersplikter. I fabrikens slammer, hetta och jäkt utslitas nerverna och med dem de finare känslorna. Kvinnan förlorar ej blott handlag utan äfven hjärtelag för familjelifvet. De odugliga kvinnorna försvåra äktenskapet för mannen; med celibatet ökas hans dödlighet. De små lönerna -- eller tider af arbetslöshet -- medföra dåliga bostäder och kläder, dålig föda och den utsläpade eller odugliga hustrun förmår ej göra det bästa af det lilla, mannen möjligen förtjänar. Af allt detta följer dryckenskap och sjukdomar. Genom dessa och andra orsaker, tillsammans med de redan framhållna, urartar fabriksdistriktens befolkning, i det republikanska Schweiz ej mindre än i det absolutistiska Ryssland!

*

6.

Det är visserligen troligt att en arbetsinskränkning inom ett visst fack i vissa fall kan bli en kännbar sak så väl för den ensamma kvinnan som

för familjen. Äfven barnarbetets inskränkning kan ju till en början visa sig kännbart. Men allt detta är det tillfälliga onda, för hvilket man alltid finner korrektiven, sedan man först klart sett i hvad riktning det stora framsteget för det hela måste gå! Detta framsteg väljer vanligen zig-zag-linien. Hvad som afgör, i fall en tillfällig frihetsbegränsning främjar framsteget eller icke, det är om man, då man flyttar blicken från den däraf lidande individen eller gruppen till det stora hela, finner att detta vinner; att i framtiden allas mått af frihet och lycka skall ökas genom den tillfälliga frihetsbegränsningen!

Är det i andra lifsförhållanden en rättvis regel, att »den sig i leken ger, han får leken tåla», så har denna regel

ingen användning på den mycket hårdhändta lek som heter lifvet, i hvilket vi icke ge oss in med vår vilja! Barnen hafva således rätt att icke bli lidande för sina föräldrars fel och misstag. Hur detta lidande bäst skall kunna undvikas i hvarje fall af disharmoni inom ett äktenskap detta blir individernas ensak att afgöra. Det är -- som jag redan framhållit -- sedernas förändring i fråga om sättet, åldern och motiven för äktenskapets ingående, hvilken i detta afseende blir barnens säkraste, långsamt tillväxande skydd. Det blir genom en allvarligare syn på hennes uppgift som släktvarelse, man som ett brott skall betrakta den unga kvinnans *frivilliga* misshandling af sin person, vare sig genom öfverdrift i studier ellersport, genom snörning eller sötsaksföda, genom rökning eller andra stimulerande medel, genom nattvak eller hejdlöst arbete och alla de tusen andra oefterrättligheter, med hvilka dessa ofta så intagande galningar synda på naturens försyn -- tills denna för alltid mister tålamodet med dem!

Men af samhällslagen måste man däremot fordra, att den hindrar de försvarslösas *ofrivilliga* brott mot sin kvinnliga natur.

Detta är det stora kvinnofrigörelsearbetet, bredvid hvilket allt annat är relativt oviktigt. Genom att ej inse detta bli den nuvarande kvinnosakens representanter reaktionärer mot utvecklingen, medan de själfva ge detta namn åt alla hvilka tvärt om betona: att den enda väg, på hvilken *kvinnofrågan i sin helhet kan lösas, är genom den sociala omdaning i hvilken skyddslagstiftningen är ett medverkande moment!*

Mitt och många andras tänkesätt innebär icke att »kvinnan är folkets dyrbaraste egendom», men att den vardande eller varande modern är folkets dyrbaraste del, så dyrbar, att det är sitt eget högsta väl samhället främjar när det skyddar de moderliga funktionerna. Och dessa äro icke afslutade med barnets födelse eller uppfödande, utan fortfara i dess fostrande. Jag tror att i det nya samhället, där alla, kvinnor som män -- men inga barn, inga sjuka och inga åldringar -- skola nödgas arbeta, kommer man att anse moderns funktioner så viktiga för det

hela, att hvarje mor -- under vissa villkor, viss kontroll, för viss tid och ett visst antal barn -- af samhället erhåller en uppfostringshjälp, som fritager henne från yttre arbete för lifsuppehället under den tid, barnen helt behöfva hennes vård. Naturligtvis bör detta icke utesluta att den mor, som af ett eller annat skäl ej kan eller vill ägna sig åt barnens skötsel och fostran, genom sitt eget yttre arbete skall kunna skaffa sig en ersättare vid deras vård. Men för flertalet kvinnor vore det antydda förslaget otvifvelaktigt den lyckliga lösningen af många, nu skenbart olösliga, problem. Jag tror nämligen icke att utvecklingen kommer att bibehålla det gamla idealet af fadern familjeförsörjaren; jag hoppas att det nya begreppet om hvar individ som sin egen försörjare allt mer kommer att vinna mark. Fadern skall då verkligen äfven i ordets djupa mening kunna bli uppfostrare, när näringsomsorgerna för familjen ej längre nedtynga honom. Kvinnan skall då icke som familjemor råka i det beroende af mannen, hvilket hon känner förnedrande sedan hon som ogift själf förtjänat sitt uppehälle. Man torde återkomma till denna nya form af matriarkatet när man börjat betrakta vården om det nya släktet som den stora uppgift, hvilken modern utför åt samhället, och under hvars utförande samhället bör trygga hennes tillvaro. I de flesta fall får man af nutidens, utom hemmet arbetande, gifta kvinna det svaret: att hennes lycka skulle vara att i ro kunna få vårdabarnen och hemmet, men med en inkomst, som gjorde henne oberoende af mannen! En svensk aftontidning -- kvinnosakens särskilda organ! -- började för ett par år sedan en enquête rörande den gifta kvinnans förvärfsarbete, där svaren, troligen mot tidningens förväntan, nästan enstämmigt visade vådorna för barnen och hemtrefnaden af moderns utearbete. En opartisk undersökning om orsakerna till ungdomens förvridning skulle helt säkert visa att den i flera land starkt tillväxande brottsligheten bland ungdomen har som sin ena orsak dess tidiga förvärfsarbete, som den andra den tidiga hemlöshet, som blifvit följden af moderns utarbete.

Om man öfver hufvud anser att barn alltjämt behöfva födas till världen och att ett hem i regeln erbjuder de bästa möjligheterna att under de tidigare åren uppfostra dem -- då måste man stanna i begrundan inför de nutida konsekvenserna af det utåtvända kvinnoarbetet. Sedan man begrundat säger man sig själf: att intet nu är mera nödvändigt än att finna sådana kulturplaner, sådana sociala organisationsformer, hvilka skola återgifva modern åt barnen och åt hemmen.

Allt hvad välgörenheten åstadkommer för att bota skadorna af storindustriens upplösningsprocess är i det stora

hela förspilld kraft. Barnkrubbor, barnträdgårdar, barnbespisningar, barnsjukhus, arbetsstugor, skollofskolonier -- de kunna, med all sin vackra sträfvan, icke ersätta en hundradel af de lifskrafter, dem släktetmedelbart eller omedelbart beröfvas genom kvinnoarbetet utom hemmen.

De finnas ju emellertid, som vänta sig att hemlifvet skall utbytas mot kollektiva anstalter för barnavård, för måltider o. s. v. Jag tror visserligen att, liksom brygd, bak, slakt, ljusstöpning och kläders tillverkande, mer och mer flyttats från hemmen, skall mycket af det arbete -- till exempel vid matberedning, tvätt, lagning af kläder, storrengöringar och dylikt -- som ännu utgör den största delen af hemarbetet, slutligen äfven komma att utföras kollektivt, med hjälp af elektricitet och maskiner. Men jag hoppas att människans böjelse för individualisering kommer att besegra tendensen för opersonlig och enformig massverkan, i fråga om allt, som på ett djupare sätt berör de innerliga lifsförhållandena och de enskilda lefnadsvanorna; att ett rikt hemlif allt jämt kommer att betraktas som grundvillkor för en äkta lifsglädje, en personlig utveckling. Äfven när kvinnorna bli befriade från de barbariska återstoderna af det nuvarande hushållssättet -- en torgkorg, en köksspis, en skurborste i hvarje hem och när elektriciteten ger värme och lyse öfverallt -- skola de dock nödgas utföra en del arbete, hvilket, trots de mest fullkomnade apparater och kooperativa metoder, icke skall kunna undgås, om man ej vill ersätta hemmen med kaserner. Och som bruket att hålla hustjänare snart kommer att upphöra, emedan sådana ej skola kunna erhållas, blifvaalla kvinnor nödgade till hemarbete eller hänvisade till den utväg, man redan funnit i Amerika, där byråer förmedla hemhjälp för viss tid mot viss afgift. Äfven i London finnes nu en fackförening för hjälphustrur, som utbildas för yrket och sedan arbeta under fastställda villkor. På landet kommer man snart att behöfva ej blott hustrurna utan äfven döttrarna för arbete i jordbruket, sedan tjänstefolk ej mer kan erhållas. Detta blir ett af de naturliga korrektiven mot den rusning in på yttre arbetsområden, hvilken fört döttrarna i stora skaror från hemmen, skaror som sedan öfverfyllt städerna.

Om man slutligen besinnar den national-ekonomiska förlust, som äger rum genom att kvinnor efter 5--10 års yrkesutbildning afbryta sina arbeten eller studier för äktenskapet, då borde man börja inse, att det nutida kvinnoarbetet fått följder, som snart måste framtvinga en stor uppgörelse rörande detsamma! Det är både ur kvinnans egen, ur barnens, ur männens och slutligen ur produktionens synpunkt man måste kräfva en full insikt i att antingen måste samhället förändra kvinnans arbetsvillkor eller bevittna fortskridandet af hemlifvets upplösning; antingen måste samhället förändra allas arbets- och lefnadsvilkor eller bevittna släktets degeneration!

All filantropi -- och i ingen tid har denna varit större än i vår -- är intet annat än välluktande rökelse tänd vid utloppet af en kloak. Rökoffret gör

luften drägligare för de förbigående, men hindrar icke kloakens infektionsämnen att göra sin verkan.

Egoismen, självbevarelsedriften skola kanske slutligen tvinga samhällets ledare att anlägga sociala synpunkter för sitt handlande! Först då kan kvinnofrågan verkligen bli en mänsklighetsfråga; först då skola dess förfäktare kanske inse att intet varaktigt godt kommer kvinnan själf till del genom att hon arbetar under villkor som skada männen och barnen; att man i detta afseende med fullt skäl mot den kvinnliga individualitetens rättskraf kan rikta det gamla ordet: den högsta rätt blir den högsta orätt. Rättvisan består icke däri, att kvinnan får arbeta under villkor, som fysiskt ödelägga henne och släktet, men att hon i öfrigt får möjligheten att bruka sin valfrihet och att lära sig bruka denna väl. Rättvisan består i att de otaliga kvinnor värnas, hvilka tillsvidare icke förmå skydda sig själfva mot kapitalismens missbruk af deras krafter.

Det är ett lärorikt drag ur klasskampens -- eller kvinnosakens! -- historia att, sedan kvinnorna först på vissa områden uteträngt männen, söka nu de ogifta kvinnorna utetränga de gifta från arbetsmarknaden! I Amerika, där allt går snabbare, har redan en förening bildats mellan de ogifta kvinnorna för detta ändamål. Denna och liknande företeelser höra samman med den fria konkurrensen, hvilken är blomman af »vår tids förnämsta tanke, individensrätt till själfbestämning»! Och kanske först när kvinnornas krig mot kvinnorna riktigt kommit i gång, då skola kvinnosakskvinnorna inse att problemet om kvinnoarbetet är mer inveckladt än de anat, medan de nu endast betraktat det ur synpunkten af kvinnans rätt till själfförsörjning. De skola då möjligen förstå, att

individualismen, frigjord från solidaritetskänslan, leder till den sociala kampen, klass mot klass, kön mot kön, ogifta mot gifta, unga mot gamla, och att endast i samband med det helas omdaning kan kvinnan få sin fulla rätt inom samhället utan att andras rätt därigenom kränkes!

Ju förr kvinnosakskvinnorna inse detta ju bättre. I stället för att bekämpa skyddslagstiftningen, borde de således framkalla den; i stället för att med ovilja betrakta fackföreningar och strejker borde de hjälpa arbeterskorna att organisera de förra och stöda de senare, där de äro berättigade,

Vårt århundrade, som öppnat nya arbetsområden för kvinnan, har, genom att därjämte tvinga henne in i konkurrenskampen, gjort lifvet för henne mycket hårdt. Som hustrur, som gifta eller ogifta mödrar, som frånskilda hustrur, som änkor bära kvinnorna ofta ej blott sin egen utan en familjeförsörjares börda, med en sjuk eller supig man eller barn eller syskon eller gamla föräldrar att arbeta för. Dessa kvinnor -- vare sig de tillhöra hjärnans eller handens arbetare -- sträfva dels för lefvebrödet, dels, som jag redanframhållit, med hemsysslorna. När mannen från hemmet går någorlunda uthvilad till arbetet, går kvinnan sålunda ofta redan uttröttad och återkommer kanske till nattarbete i hemmet. Att hon sålunda förlorar både den kroppens hälsa och den själiska jämvikt, hennes barn behöfva, är självklart. Det är förvånansvärdt huru många arbetande kvinnor, som dock hafva energi att därjämte sträfva för sin andliga frigörelse genom läsning och tänkande. De inse snart, dessa kvinnor, att ett yrke icke är liktydigt med frigörelse; att det endast, i bästa fall, är ett medel för denna. Kroppsarbeterskan är i detta afseende ej den sämst ställda, ehuru visserligen äfven hon kan sjunka ned till ett existensminimum af 4--5 kronor i veckan.I England lär genomsnittslönen vara 6--7 shilling i veckan, ofta för 80 timmars arbete; i Tyskland 6--9 mark och -- gatan anvisas som fyllnadsförtjanst! I Österrike är den 3--4 floriner men under den döda säsongen ofta intet, och det är då som prostitutionen mest rekryteras. Kontoristen, telefonisten, post- och telegrafkvinnan, bodbiträdet, uppasserskan i offentliga lokaler, liksom tjänstflickorna i enskilda hem, dessa alla, hvilka ofta stående måste betjäna allmänheten, hvilka dessutom ej sällan sakna nattro och söndagshvila -- de äro i själfva verket arbetets värsta slafvar. Och dessa slafvar kunna ofta med 15--16 timmars arbetsdag endast förtjäna 3-, 4- högst 7--800 kronor om året! Hvem kan förvånas om någon skaffar sig den tillökning af inkomster, som stundom beräknas af arbetsgifvaren, då han mot låglön anställer vackra flickor i sin affär! Hvem kan vänta annat än att dessa i bodar, i telefoner, i post och telegraf utsläpade ofta bli hysteriska, ja sinnessjuka, eller självmördare, som nyligen hos oss ett kvinnligt postbiträde i landsorten?!

För alla dessa missförhållanden äro kvinnosakskvinnorna icke blinda. De påyrka ju lika löner för kvinnor som män och framhålla, stundom med rätt stundom med orätt, huru kvinnans arbete underbetalas. Men de inse icke att de själfva bidragit till det onda genom att ideligen egga kvinnorna in på alla möjliga banor, hvilka sålunda öfverfyllas, hvarigenom den låga aflöningen föranledes. Det fordras således mer än att *öppna* arbetsområden för kvinnorna om dessa där icke skola utsugas på sin lifskraft, i förtid förlora sin ungdomsfriskhet och fägring, sina utvecklings- och lyckomöjligheter såsom människor, som hustrur och som mödrar!

Att allt mer ha förlorat friheten -- detta är, i stort sedt, det sorgliga resultatet af kvinnans s. k. frigörelse under vårt århundrade, ifall man ser längre än till vissa tusental öfverklasskvinnor på väl betalade platser! Gent emot kvinnosakskvinnornas värdering af kvinnans yttre verksamhet har jag därför redan under årtionden i mitt inre riktat samma invändning som Feuerbach formulerat med orden: »Die Mittelmässigkeit wägt immer richtig, nur ihre Wage ist falsch!»Jag vill med ännu några par fakta söka bevisa denna min mening. Å ena sidan får man t. ex. från Frankrike höra att orsaken till de nyfödda och späda barnens stora dödlighet är de sociala förhållandena, hvilka allt mer aflägsna kvinnan från den husliga härden och ge henne en allt vidsträcktare användning vid fabriker och industriella anläggningar, på kontor, modemagasin och atelierer. Man finner däri äfven en af orsakerna till att allt färre barn födas.Ensamt i Paris äro 18,000 mödrar, af hvilka många tillhöra småborgarklassen, af omständigheternas tvång nödgade att lefva skilda från och ej själfva uppföda sina barn, och af 7,665 år 1895 inträffade dödsfall -- bland barn under och till och med ett års ålder -- voro ej mindre än 4,917 orsakade af bristande eller otillräcklig vård och näring, medan 1,257 inträffade till följd af svag kroppskonstitution och 167 af sådan och dålig vård i förening. Dessa siffror belysa ej ett tillfälligt tillstånd utan ett socialt elände, som ständigt ökas. De åtgärder, hvilka vidtagits för afhjälpande af den stora dödligheten bland

barnen, ha omfattats med lifligt intresse. I Porchefontaine nära Versailles har sålunda upprättats en barnuppfödningsanstalt, *La Pouponnière*, som närmast är afsedd att åt en mängd nyfödda och späda barn från Paris bereda den vård och näring, som de ej kunna erhålla af sina fattiga eller likgiltiga mödrar.

Å den andra sidan får man vetaSe grefve d'Haussonville's arbete: *Salaires et misères des femmes.* att de bäst ställda af de för sitt uppehälle arbetande kvinnorna i medeltal hafva 9--l 200 francs om året, men mångaendast 375 francs om året, och sålunda -- med hänsyn till öfriga utgifter -- knappt kunna anslå mer än 35--45 centimes om dagen till mat. Visa ej dessa fakta, ställda mot hvarandra, ett socialt vanvett?!

Kvinnosakskvinnan, som här troligen strax är färdig med slagordet »missbruk af kvinnan» borde, innan hon talar, kasta blicken på mannens läge. Inom samma franska samhälleSe bland annat en artikel af H. Béranger i *Revue des Revues* för 1898--1899. finner man ensamt inom det »intellektuella proletariatet» förhållanden hvilka visa att öfverfyllnaden på de manliga banorna -- läkarens, juristens, filologens, liksom inom ingeniörsfacket, administrationen, den konstnärliga och litterära produktionen m. m. -- är så stor, att hvarje tillströmning af kvinnor endast ytterligare skall försämra männens ställning. Skuldsättning, penningäktenskap, ohederliga tilltag inom sitt yrke, parlamentarismen som lefvebröd, brottet -- detta blir för männen följderna af proletariatet. För kvinnorna är inom de högre yrken, där de redan inträdt, kampen för tillvaron lika svår. Af landets lärare och lärarinnor stå t. ex. 100,000 vid armodets gräns! Från England, från Tyskland öfverallt samma klagan. Från Amerika anföres af kvinnosakens talekvinnor huru fyra millioner kvinnor där inträdt på nästan alla arbetsfält: i skolan och pressen, kyrkan och medicinen, konsten och litteraturen, för att icke tala om alla andra slags yrken,ända till postiljonens och konduktörens! Men å andra sidan hör man att flertalet knappt kan lefva på sin arbetsförtjänst af i medeltal 4 dollar i veckan. Och dessutom klagas att familjebanden i Amerika bli lösligare, kvinnorna allt mer odugliga för hemsysslorna allt mer ohågade för moderskapet, eller med ett talande ord, allt mer »unsexed».

*

Hvart vi således blicka finna vi nya missförhållanden som följd af de nya förhållanden, hvilka inträdt genom de kvinnliga arbetskrafternas frigörande, storindustriens utveckling, hemarbetets omdaning och det sig allt mer utbredande kvinnliga åskådningssättet att »celibatet är framtidens aristokrati» -- för att citera en framstående kvinnosakskvinna!

En dåre vore emellertid den, som önskade en ändring af missförhållandena genom en reaktion, hvilken åter skulle beröfva kvinnan någon väsentlig frihet med afseende å arbetsval och lifsplaner.

Framstegslinien går mot ett nytt samhälle, där alla skola nödgas arbeta och alla kunna erhålla arbete; där alla skola arbeta måttligt, under sunda förhållanden, mot tillräcklig lön. Där skall icke den ogifta eller gifta kvinnan under ett utslitande förvärfsarbete förlora de krafter hon behöfver för moderskapet. Och när detta inträder skall hon troligen, i de flesta fall, med glädje omfatta de möjligheter samhället då skall bjudahenne att som mor och uppfostrarinna arbeta för detsamma.

Ännu hafva vi långt till ett sådant samhälle. Men vid hvarje social åtgärd gäller det som sagdt att pröfva huruvida den aflägsnar eller närmar oss till detta ideal; huruvida den främjar eller hämmar utvecklingen af den tanke, hvilken slutligen skall omvandla allt: att produktionen är till för människornas skull, icke som nu människorna för produktionens; att arbetet är till för frihetens skull, icke som nu friheten för arbetets!

Då jag 1896 -- med afseende å kvinnosaken -- sökte bringa kvinnorna till en pröfning af dess konsekvenser, var min tes denna: vi måste i våra kulturplaner utgå därifrån att moderskapet är något väsentligt för kvinnans natur och det sätt, på hvilket hon uppfyller detta kall, af värde för samhället samt på grund häraf ändra de förhållanden, hvilka allt mer beröfva kvinnan moderslyckan och barnen modersvården. Eller också måste vi utgå därifrån att moderskapet *icke* är väsentligt -- och då må allt fortgå som det går. Då skall det utåtvända arbetet -- med dess tillfredsställelse af skapareglädjen, ärelystnaden, vinningslusten, njutningstörsten, oberoendet -- allt mer bli det mål efter hvilket kvinnorna dana sina lifsplaner, modifiera sina lefnadsvanor, ombilda sina känslor. Den naiva

tron att hvarje kvinna följer sin natur, ifall hon endast har frihet därtill, visar en fullkomligokunnighet i psykologi som i historia. Redan vår härliga Birgitta visste att »vi förvandlas till det vi älska» d. v. s. danas af de mål vi eftersträfva! Ett eftersträfvadt ideal, en härskande tidsmening våldför naturen, såsom t. ex. den under 1700-talet eller under medeltidsaskesen förkrympta moderlighetskänslan bäst visar. Och af ett nytt ideal drifvas nu otaliga kvinnor från det inåtvända till det utåtvända lifvet.

Jag vill kvinnans verkliga frihet, d. v. s. att hon skall kunna följa sin natur, vare sig denna är undantagskvinnans eller den vanliga kvinnans. Men den mening, som kvinnosakskvinnorna utbreda om den vanliga kvinnans natur, om den vanliga kvinnans mål, våldför flertalet kvinnors verkliga natur!

Det är ett af tidens många underliga tecken att medan kvinnor förkunna kvinnans rätt och hennes vilja att arbeta och skapa, ohämmad af familjeband, så framhålla män -- t. ex. Ibsen i *Naar vi döde vaagner* -- att lifvets stora syndafall är kränkningen af kärlekens lag och att äfven mannen därigenom förringar ej blott sin personlighet men sin skaparkraft!

Man kan hoppas att när männen sålunda närma sig kvinnornas forna uppfattning af kärleken, men kvinnan däremot börjat betrakta erotiken som en liten episod i lifvet bredvid den egentliga lifsuppgiften -- en episod, åt hvilken hon ger den sensuella eller sentimentala eller psykologiska eller sportsmässiga flirtens skaplynne, en episod, hvilken hon behandlar som en lek, där honlätt glider in och lätt glider ut -- då skall ur detta nya möte af ytterligheter, nya, nu oanade lidanden uppstå, genom hvilka slutligen för den »frigjorda» kvinnan de eviga lagarna i hennes egen varelse, skola uppenbaras, de lagar, från hvilka hon ej kan frigöra sig utan att gå under.

Icke ens det svagaste hinder vill jag emellertid uppresa för en enda *ensam* kvinna att fritt gå sin egen väg, den må föra henne till de mest ovanliga arbetsområden och lifsförsök! Men jag vill -- för kvinnornas egen, för barnens, för samhällets skull -- att kvinnor som män allvarligt skola genomtänka det närvarande sakläget och inse att man inom den närmaste tiden måste välja ett af de två: antingen en sådan omdaning af det nuvarande samhällets tänkesätt och arbetssätt, att flertalet kvinnor återgifvas åt moderskapet, eller också hemmens upplösning och ersättande med allmänna inrättningar. Ett tredje gifves icke.Visserligen finnas framstående författarinnor på det sociala området t. ex. Nina Bang i Danmark och Ch. Stretton (se *Woman and Economics*), hvilka hoppas på allmänna inrättningar för barnavård o. d. och dock tro på ett innerligare hemlif! Jag däremot anser alla allmänna inrättningar för barnavård som sorgliga nödfallsåtgärder och tror på hushålls-kooperation blott sålunda, att den till hemmets dörrar för dess nödvändighetsvaror, men att familjen sedan inom dörrarna förblir ensam!

*

7.

Det är mycket betecknande att det är den socialdemokratiska, af arbeterskor danade kvinnoklubben, lätt glider in och lätt glider ut -- då skall ur detta nya möte af ytterligheter, nya, nu oanade lidanden uppstå, genom hvilka slutligen för den »frigjorda» kvinnan de eviga lagarna i hennes egen varelse, skola uppenbaras, de lagar, från hvilka hon ej kan frigöra sig utan att gå under.

Icke ens det svagaste hinder vill jag emellertid uppresa för en enda *ensam* kvinna att fritt gå sin egen väg, den må föra henne till de mest ovanliga arbetsområden och lifsförsök! Men jag vill -- för kvinnornas egen, för barnens, för samhällets skull -- att kvinnor som män allvarligt skola genomtänka det närvarande sakläget och inse att man inom den närmaste tiden måste välja ett af de två: antingen en sådan omdaning af det nuvarande samhällets tänkesätt och arbetssätt, att flertalet kvinnor återgifvas åt moderskapet, eller också hemmens upplösning och ersättande med allmänna inrättningar. Ett tredje gifves icke.Visserligen finnas framstående författarinnor på det sociala området t. ex. Nina Bang i Danmark och Ch. Stretton (se *Woman and Economics*), hvilka hoppas på allmänna inrättningar för barnavård o. d. och dock tro på ett innerligare hemlif! Jag däremot anser alla allmänna inrättningar för barnavård som sorgliga nödfallsåtgärder och tror på hushålls-kooperation blott sålunda, att den

till hemmets dörrar för dess nödvändighetsvaror, men att familjen sedan inom dörrarna förblir ensam!

*

7.

Det är mycket betecknande att det är den socialdemokratiska, af arbeterskor danade kvinnoklubben,hvilken hållit ett energiskt och måttfullt protestmöte mot barnarbetet i Sverige, medan öfverklassens kvinnor icke funnit denna fråga rörande underklassens barn viktig nog att framkalla någon gemensam handling! Det är dylika företeelser -- liksom kvinnosakskvinnornas uppträdande mot skyddslagstiftningen -- hvilka skulle komma mig att med skepsis betrakta tanken på kvinnans rösträtt, om det icke på samma gång just vore det missbruk af människolif, dem barn- och kvinnoarbetet ge upphof till, som tvingar mig att, trots allt, med ökad ifver önska kvinnorna rätten att medverka vid lagstiftningen för sig själfva och de barn de föda till världen.

För den hvilken likt mig alltjämt i moderskapet ser kvinnans största samhällsuppgift, liksom hennes största lycka, borde det vara alldeles självklart att hennes fullkomliga fyllande af denna uppgift, hennes fullkomliga njutande af denna lycka kräfva hennes fulla likställande med mannen. Först och främst inom äktenskapet. Där måste hon lika helt som han råda öfver sin person, sitt namn, sin egendom, sitt arbete, sina barn, hvilka borde bära moderns likaväl som faderns namn. Om tvist uppstår rörande barnen, borde lagen som regel ge modern, icke fadern det yttersta afgörandet; om skilsmässa inträder borde modern hafva rätten till barnen, där ej makarna godvilligt enats om deras fördelning så vida ej, i båda fallen, fadern kan bevisa moderns oduglighet eller ovärdighet att uppfostra dem.

Men det kräfves äfven att modern skall blifva likställd med fadern inom samhället, ifall detta verkligen till slut skall mänskliggöras.

Jag har nyligen på en fråga om min mening i detta fall svarat: att jag anser hvad jag hela mitt lif ansett nämligen att kvinnan i alla afseenden bör ha samma rättigheter som mannen; att jag är viss om hvad jag halfva mitt lif vetat: att hon bör bruka dem annorlunda och att jag hoppas hvad jag under de senaste tio åren önskat: att folken måtte finna friare och finare former än de nuvarande för att utöfva sin makt på det politiska lifvets område. Och slutligen att jag tror -- hvad endast kvinnosakens förkämpar stundom komma mig att betvifla -- att kvinnan, om hon fullt och rikt utvecklar sitt specielt kvinnliga väsen, skall kunna hjälpa mänskligheten att ge dessa former en skön och ädel värdighet.

Jag vill nu här något närmare utveckla dessa meningar och gör det rörande själfva hufvudfrågan genom att likaledes anföra hvad jag tidigare yttrat. Vid ett offentligt möte på Lilla börssalen, i början af 1890-talet.

Folkens historia och lagstiftning visa otvetydigt att, i regeln, den kvinnliga principen där icke varit i öppen dag verksam.

Men innan hela människosläktet erhåller möjligheten att fullt öppet, med beslutande myndighet och erkändt ansvar, taga del i afgörandet af släktets lifsfrågor, kommer utvecklingen icke att energiskt gåfram mot de mål, dem man nu börjar inse att samhällsordningen måste främja.

Ett af dessa mål är möjlighet och frihet för hvarje individ att utvecklas och varda lycklig enligt sina egna anlag, ehuru utan att därigenom göra intrång i andras rätt till detsamma.

Men lika litet som en familjs enskilda medlemmar för sin utveckling och lycka kunna undvara den kvinnliga principen, lika litet kan samhället undvara den, ifall det skall förmå bereda och bevara verkligt gynnsamma förhållanden för individernas utveckling i frihet till lycka.

Emedan samhället sålunda behöfver de kvinnliga krafterna för lösningen af sin uppgift, därför böra kvinnorna erhålla rösträtt.

Emedan kvinnorna helt behöfva göras till medborgarinnor, för att med verkligt intresse omfatta samhällets

uppgifter, därför böra de erhålla rösträtt.

Emedan kvinnorna först då de med männen äro rättsligt likställda, kunna bli männens verkligt förstående hjälpare inom de offentliga arbetsområdena, därför böra kvinnorna erhålla rösträtt.

Emedan mödrarna, framför alla andra samhällsmedlemmar, med beslutanderätt böra kunna taga del i rådslagen om ungdomens uppfostran och i daningen af den samhällsordning, som skall återverka på denna ungdom, därför böra kvinnorna erhålla rösträtt.

Emedan kvinnorna endast genom att göras fulltmedborgerligt berättigade kunna varda fullt medborgerligt besjälade -- för att sedan ingjuta denna anda i det uppväxande släktet -- därför böra de erhålla rösträtt.

Emedan kvinnorna slutligen endast genom att personligen deltaga i de allmänna värfven kunna medverka till att det politiska lifvet erhåller ädlare former, därför böra de erhålla rösträtt.

För att det ofvan sagda skall äga tillämplighet kräfves: att äfven den *gifta* kvinnan blir myndig samt att kvinnans *valbarhet* blir en följd af hennes rösträtt.

Enhvar hvilken godkänner de skäl, på hvilka politisk rösträtt kräfves för *alla* ett lands myndiga, välfrejdade och skattskyldiga män, måste medgifva att alldeles samma skäl, jämte de nyss anförda, tala för att ett lands myndiga, välfrejdade, skattskyldiga kvinnor, gifta som ogifta, erhålla politisk rösträtt och -- på samma villkor som männen -- politisk valbarhet.

Bland de skäl, hvilka pläga anföras till stöd för mannens vidgade rösträtt, finnes emellertid ett, som synes tala emot kvinnans.

Då den *kommunala rösträtten* -- som äfven kvinnorna hos oss äga -- allmänt betraktas som vederlag för deltagande i landets skattebördor, anse många den *politiska* rösträtten motsvara värneplikten.

Och som kvinnans kroppskrafter, men framför allt hennes uppgift såsom varande eller vardande moder,

utesluter tanken på kvinnlig krigstjänst -- utom i undantagsfall -- så kan det förefalla som om kvinnan borde stanna »under strecket».

Men det är mödrarna, hvilka med fara för sitt lif och med insats af sina bästa krafter föda och fostra åt landet de söner, som en gång skola försvara det.

Och om fosterlandsförsvararen åtnjuter rösträtt, emedan han offrar en kort tid för att bereda sig till sitt värf, samt under viss del af sitt lif är förbunden att inställa sig vid en möjlig fara, borde icke då de långvariga mödor och den under alla förhållanden verkliga fara, som mödrarna äro underkastade, kunna anses uppväga männens värneplikt, och mödrarnas rösträtt sålunda betraktas som fullt motsvarande den manliga samhällsplikten?

Till detta stora skäl kommer äfven det sekundära att de män, som ej kunna fullgöra sin värneplikt, likväl icke förlora sin rösträtt. Af hvarje beväringsklass lär efter mönstringen endast omkring 80 % kvarstå som krigsdugliga, men de kasserades rösträtt och valbarhet hafva aldrig blifvit ifrågasatta.

I Sverige, där kvinnorna icke ens vaknat till allmänt deltagande i de kommunala valen, torde det synas för tidigt att påpeka betydelsen af kvinnans politiska rösträtt. Men man kan i själfva verket icke börja »för tidigt» att tala om en stor rättsfråga.

Allt, som småningom vunnits af frihet förindivider, samhällsklasser och folk, har en gång varit uttaladt »för tidigt».

Så är det äfven nu med den stora frågan att utsträcka rösträtten till de män och kvinnor, som ännu ej få deltaga i det politiska lifvet. Ingen, som följt utvecklingens gång, kan emellertid betvifla att ej detta kraf, som nu på vissa håll anses orimligt, af framtiden skall uppfyllas.

Och denna framtid skall sålunda komma att förete en mångfald och en rikedom, som vi endast ana, sedan alla nu obrukade arbetskrafter -- mäns lika väl som kvinnors -- i och med allas fulla medborgarrätt och fria utveckling,

skola komma det hela till godo.

Det finnes emellertid intet, jag är mera viss om, än att ifall kvinnorna, sådana de nu äro, blefve aktiva inom det politiska lifvet, sådant detta nu är, då skulle detta lif förbli sig alldeles likt, ja till och med mer tragikomiskt än det nu är! Bristen på mod att tänka och handla på ett själfständigt sätt; bristen på helhet, såväl i enskilda som i allmänna synpunkter; bristen på storsinthet såväl i det enskilda som i det offentliga handlandet, är tillsvidare mera märkbar hos kvinnan i allmänhet än hos mannen i allmänhet. Men detta hindrar mig icke att hoppas på nya kvinnor inom ett nytt samhälles politiska lif. Där skall icke den formelt demokratiska principen om allas likhet eller lika värde vara den afgörande, och än mindre den nuvarande ekonomiska principen. Jag hoppas att alla andliga värden därskola representeras, och att kvinnans egenart bli insedd som ett stort sådant värde. Hvad man mot hennes intelligens kan anföra, nämligen att hon är mottagligare för intryck än åsikter; att hon känner och bedömer impulsivt; att enskildheter fängsla henne mer än det hela; att det således framför allt är genom fina detalj iakttagelser, genom eldig entusiasm, genom en af officiella hänsyn ohämmad rättrådighetskänsla, som hon hittills tillfört kulturen betydande andliga värden -- just denna egenart skall, förädlad, förblifva hennes säregna insats i det offentliga lifvet.

Men hennes deltagande i detta bör alltid genom hennes eget val kunna begränsas, så att hon har rätt att afsäga sig hvarje offentligt uppdrag, utan annat skäl än familjehänsyn. Att afgifva en röst vid valtillfällen kan icke inkräkta mycket på hennes hemplikter och hvad hon därigenom inom staten kan göra för sina barn, kommer att väl uppväga de stunder, hon för detta ändamål måste fråntaga dem i hemmet.

Hvad självfva det parlamentariska lifvet angår så måste jag medgifva att, sådant detta nu är, skulle det innebära ett stort missbruk af kvinnokraft, en stor fara för kvinnans personlighet om hon indroges i dess intressen och intriger, dess hänsyn och hänsynslöshet. Blefve hon som nu mannen utsatt för den kollektiva dumhetens, den opportuna politikens, de personliga afsikternas, det opersonliga partiväsendets samfällda demoralisation -- då blefve det nog ändåmindre kvar af hennes fria mänsklighet än af mannens! Denne står redan som parlamentarisk personlighet femtio procent under sin höjd som människa. Och vissa tecken tyda på att när kvinnan t. ex. genom universitetsuppfostrans pedantiska och kritiska visdom aftrubbat sina naturliga instinkter, eller när hon som statstjänare blifvit disciplinerad till manlig »kåranda», då förlorar hon just den egenart, hon borde hafva att gifva som insats i det allmänna!

Det har länge hos mig varit ett halft allvarsamt menadt skämt att framtidens riksdagar skola tillåta hvarje folkombud att sitta stilla hemma, där i ro läsa riksdagshandlingarna, i frihet besluta och sedan med posten insända sitt votum! Det syntes mig som ett vittnesbörd att det dock finns ett slags metod i denna galenskap, när nyligen ett förslag framställdes att riksdagsmannavalen borde kunna ske per post!Af aktuarien I. Flodström i *Statsvetenskaplig Tidskrift.* Och hvem vet hvad framtiden vidare medför, sedan man hunnit grundligt inse hvilken förlust af penningar, tid, hälsa, moral och intelligens som den nuvarande parlamentarismen ådrager nationerna!

Då en gång kvinnan kommer med, hoppas jag vidare att det blir den barnlösa kvinnan eller modern, *efter* den tid då barnen ej längre omedelbart behöfva henne, hvilken skall bruka möjligheten att tillföra samhällsarbetet sina synpunkter och erfarenheter. De mödrar åter, hvilka äro upptagna af sina barns vårdoch uppfostran, torde antagligen vid denna tid äga en så stor uppfattning af uppfostrans betydelse som samhällsvärf, att de frivilligt begränsa sig till detta!

Geijers tanke -- att kvinnans, prästens och lärarens uppgifter vore för höga att kunna förenas med riksdagsmannavärfven -- äger en inre sanning, hvilken skall bli klar först när man börjar inse hvad en mors, en lärares, en själasörjares kall kan innebära af social maktutöfning och socialt ansvar. Ännu är det endast undantagsvis, som någotdera af dessa kall skötes genom den heliga andas invigning!

För några år sedan framhöll jagSe *Missbrukad Kvinnokraft* etc. att ehuru kvinnan ända sedan antikens dagar ägt frihet och vunnit erkännande för sin verksamhet på litteraturens, musikens, den bildande konstens områden, så förhålla sig dock de stora manliga namnen mot de stora kvinnliga som tio mot ett, ett sakförhållande, hvilket jag

antog hade sin grund däri att de moderliga funktionerna fysiologiskt och psykologiskt absorberade kvinnans skaparkraft. Denna tanke är själf klar för alla, som äga någon insikt i den lifsåskådning, för hvilken enhetstanken är grundläggande, ty den naturbestämda olikheten mellan man och kvinna följer af enheten mellan kropp och själ, en enhet, hvilken af den moderna psyko-fysiska vetenskapen dagligen erhåller nya bekräftelser. Men tanken var då i den grad främmande att kvinnorna i den ejsågo annat än af sikten att visa dem »tillbaka till köket och barnkammaren», till det forna kälkborgerliga kvinnoidealet. Man menade att alltsammans egentligen gick ut på att -- göra alla unga flickor till barnjungfrur, eftersom jag framhållit att det för en del flickor kunde vara mera glädjande att syssla med barn än med kontorsböcker, ja, att det behöfdes en viss bildning för att sköta barn och att det för dessa var mycket viktigt i hvilka händer de lämnades.Genom Lallemand's undersökning har det sålunda konstaterats hvilken stor mängd barn, som redan genom sina sköterskor lära de laster, hvilka undergräfva deras sedlighet. Detta mitt då förargelseväckande påstående har nu -- ett par år senare -- af en nydanad förening »för barnasköterskors utbildande» upprepats! Man gick då så långt i frivillig eller afsiktlig dumhet att man förväxlade det stora begreppet moderligheten, d. v. s. känslan, med det trängre begreppet moderskapet, d. v. s. barnafödandet, och argumenterade med stöd af denna förväxling! Man -- men jag afbryter, ty det är meningslöst att återupprepa rneningslösheter om hvilka jag här påminner endast för att fastslå: att de sålunda talande och skrifvande icke hade anat en stafvelse af hvad jag då och nu menar med vare sig moderlighetens samhällsuppgifter eller med moderskapets fysiska och psykiska uppgifter. Konsten att älska, att dana ett hem, att föda ett barn, att uppfostra det -- alltsammans är så olikt som möjligt det »gamla kvinnoidealets» tanklösa eller planlösafuskande på alla dessa områden! När min framtidsförhoppning förverkligas att kvinnorna en gång andaktsfullt genomträngas af medvetandet om sin skaparmakt, sin skaparglädje inom det lefvande lifvet, då är det en hel ny värld, som för dem kommer att öppnas, en värld, som i årtusenden väntat på dem, men de ännu ej tagit i besittning!

Det har utan tvifvel behofts hela kvinnans egoistiska själfhäfdelse, all hennes individualiseringssträfvan, liksom hennes tillfälliga lösgörande från hemmet och familjen, hennes självständiga förvärfsarbete för att hos mannen och samhället inprägla vissheten: att kvinnan ej endast är könsvarelsen, ej endast den till mannen, hemmet och familjen hänvisade -- hurudana dessa än må vara! Först sålunda har kvinnans val af makans och moderns uppgift kunnat bli verkligt fritt; först sålunda har hon kunnat vinna rätten att inom hemmets och familjens område bli betraktad som mannens andliga jämlike, som den i sitt slag lika fullkomliga människovarelsen!

Men låtom oss inse att detta kvinno-egoismens skede nu måste följas af ett nytt, det, då solidaritetskänslan med släktet vaknar, och kvinnan inser att hon bäst kan tillföra detta sin frigjorda och utvecklade mänskliga personlighet i och genom förverkligandet af sina säregna kvinnliga bestämningar. Riksdagar och press, stadsfullmäktige och regeringar, freds- och arbetarkongresser, vetenskap och litteratur -- alltdetta skall arbeta med alltjämt ytterst ringa resultat, innan kvinnorna förstå att samhällsomdaningen börjar med det ännu ofödda barnet, med villkoren för dess tillblifvelse, för dess fysiska och psykiska fostran; att det är de nya instinkter, de nya känslor, de nya begrepp, de nya tankar, dem mödrar och fäder lyckas göra till kött och blod hos barnen, hvilka skola omgestalta tillvaron; att det först blir sedan under släktled efter släktled en ny själisk jordmån aflagrats, som de större tankar skola kunna växa, genom hvilka lifvet kommer att förnyas!

Till dess skola de mångtusenåriga missbruken, den politiska orättfärdigheten, den ekonomiska täflan, alla de samfundsfrätande missförhållandena upprepas släktled efter släktled, af samma människor, ehuru i nya former. Tänkare skola alltjämt finna nya idéer, vetenskapsmän nya metoder och system, konstnärer nya skönhetsvärden. Men allt skall förblifva sig likt i det stora hela. Först när kvinnan lyssnar till det budskap lifvet bebådar henne -- att det är genom henne frälsningen skall komma -- då börjar jordens anlete förnyas! Alla festtal om »moderns höga uppgift» och »uppfostrans stora kall» är och förblir fraser allenast, tills man inser att det är af människonaturens fysiologiska och psykologiska omskapelse det beror om humaniteten och kulturen en gång skola besegra djuriskheten.

Men denna omskapelse kräfver en så absolut nysyn på moderns kall, en så oerhörd kraftspänning, en så oaflåtlig inspiration att de, som tro att hon därjämte skall kunna producera äfven andra verk af värde, de ha aldrig försökt

uppfostra! Den mångtusenåriga slentrianen -- att snyta, smeka och smälla sina ungar -- är ej uppfostran! Det kräfves oerhörda krafter att vara ett enda barn tillfyllest. Detta betyder långt ifrån att ge hvarje sin stund åt barnet. Men det betyder att hafva sin själ fylld af barnet, såsom vetenskapsmannen är fylld af sitt forskande, konstnären af sitt verk: att i tanken hafva det med sig, när man sitter i sitt hus eller går på vägen, när man nederlägger sig eller när man uppstår! Detta, mycket mer än de stunder man omedelbart ägnar barnen, är det absorberande, det hvilket gör att en allvarlig mor till en yttre verksamhet alltid måste komma med en delad själ, en splittrad kraft. Därför är det modern endast kan ägna sin tillfälliga verksamhet åt samhälleliga uppgifter, om hon vill ge sin väsentliga åt barnen; därför är det hon, under deras viktigaste uppfostringsår, helt borde fritagas från förvärfsarbete. Jag har aldrig, vare sig i öfver- eller underklassen, hört någon mor, hvilken varit nödgad till förvärfsarbete eller genom sin begåfning föranledd till konstnärlig produktion, som ej lidit af omöjligheten att därjämte räcka till för barnen under deras uppväxttid. Just nu pågår i Tyskland en intressant enquête,Af fru Adèle Gerhardt i Berlin. hvarsresultat komma att offentliggöras, resultat som helt visst blifva af stor betydelse för utrönandet af moderskapets inflytande på kvinnans yttre arbete. Jag antar att det skall bestyrka min medelbara erfarenhet: att en mor, hvilken själf vill vara uppfostrarinna och därjämte utöfva ett yrke eller en annan därmed jämförlig offentlig verksamhet, i intetdera afseendet ger ett helt, utan med delad själ åstadkommer en medelmåttig uppfostran och ett medelmåttigt arbete. Detta erkänna alla verkligt uppriktiga mödrar, hvilka hafva ett högt mål för sitt arbete och sin uppfostran. Äro de däremot i båda dessa afseenden dilettanter, då går det ju någorlunda att förena de båda skilda verksamhetsområden.

Man svarar gent emot dessa erfarenheter att moderskapet kan blifva oändligt mycket lättareEn bok, hvilken i detta sammanhang ofta anföres, är *Tokologi* af doktor Alice Stockham, där många mödrar lära hämtat råd, hvilka befordrat ett plågfritt hafvandeskap och en lätt nedkomst. Men af denna bok framgår huru farliga de industriella och andra stillastående eller stillasittande arbetsförhållanden måste vara för moderskapet. Det är således icke genom ett lättare moderskap, man har att vänta kvinnans ökade arbetsduglighet, utan af ändrade lifs- och arbetsförhållanden hennes lättare moderskap. och således väl förenligt med arbetet; att barnen snart växa från behofvet af mödrarna och att dessa då åter helt kunna ägna sig åt sitt arbete; att dessutom moderskapet icke är en ovillkorlig plikt; att man har full rätt att i detta afseende hafva olika individuella kraf; den ena önskar bli mor, den andra icke: den ena gifter sig medhoppet att bli mor, den andra med föresatsen att ej bli det; den tredje gifter sig alls icke. Hvarje försök att generalisera i en fråga, inom hvilken den individuella friheten har all rätt att göra sig gällande, är, menar man, reaktion. Full frihet för kvinnan att, inom som utom äktenskapet, välja och fortsätta sitt arbete, full frihet att välja eller umbära moderskapet: detta är vägen till kvinnans frigörelse, detta är framstegslinien. Till att följa denna nödgas hon dessutom af den sociala utvecklingen, hvilken gjort det kvinnliga förvärfsarbetet till en nödvändighet. Liksom det kvinnliga hushållsarbetet omvandlats till industriarbete, skola de kvinnliga moderspliktema äfven komma att skötas kollektivt och de svårigheter, på hvilka kvinnofrågans s. k. reaktionärer stöda sina yrkanden, således icke längre finnas annat än i undantagsfall!

Jag har gent emot dessa argument redan förut betonat att jag fullt erkänner den kvinnliga individens rätt att gå sin egen väg, att välja sin egen lycka eller olycka; att jag alltid talat, alltid talar om kvinnosläktet i dess helhet, samhället i dess helhet.

Det är ur den allmänna, icke ur den individuella synpunkten, jag nu som förut söker öfvertyga kvinnorna att naturen -- i det stora hela -- icke meddelar kvinnan någon »dispens från sitt kön»; att det på individerna, på nationen, på rasen slutligen hämnar sig, ifall kvinnorna småningom tillintetgöraden innersta lifskraften i sin fysiska och psykiska varelse, moderlighetens kraft.

Men det är icke kvinnan, sådan hon går och står i denna stund, hvilken duger till mor! Hon gör det först sedan hon uppfostrat sig själf för moderskapet och mannen för faderskapet! Sedan kunna båda tillsammans börja uppfostra det nya släktet, hvilket en gång skall dana det samhälle, där den färdiga människan -- »öfvermänniskan» -- skall belysas af en ännu långt aflägsen morgons ljus!

*

8.

Sedan det ofvanstående liksom det efterföljande hållits som föredragI Stockholm 15 januari, i Upsala 3 februari med titel *Barnets århundrade* och i Stockholm 4 februari med titel *Kvinnan och Kroppsarbetet*, hvarvid tiden dock endast medgaf antydningar af hufvudpunkterna. har jag läst ett par böcker och en essay, hvilka från hvar sin sida så väl belysa det ämne, jag själf i det föregående behandlat, att jag ej kan neka mig nöjet att här af dem gifva en sammanfattning.

Den första är ett populär-vetenskapligt arbete af en tysk naturforskare, hvilken dessutom har några droppar diktarblod i sig. I en framställning, fängslande som ett sagospel, har har han visatSe Wilhelm Bölsche: *Das Liebesleben in der Natur.* Första delen utkom 1898; en andra del är bebådad. den genom hela

den innersta lifskraften i sin fysiska och psykiska varelse, moderlighetens kraft.

Men det är icke kvinnan, sådan hon går och står i denna stund, hvilken duger till mor! Hon gör det först sedan hon uppfostrat sig själf för moderskapet och mannen för faderskapet! Sedan kunna båda tillsammans börja uppfostra det nya släktet, hvilket en gång skall dana det samhälle, där den färdiga människan -- »öfvermänniskan» -- skall belysas af en ännu långt aflägsen morgons ljus!

*

8.

Sedan det ofvanstående liksom det efterföljande hållits som föredragI Stockholm 15 januari, i Upsala 3 februari med titel *Barnets århundrade* och i Stockholm 4 februari med titel *Kvinnan och Kroppsarbetet*, hvarvid tiden dock endast medgaf antydningar af hufvudpunkterna. har jag läst ett par böcker och en essay, hvilka från hvar sin sida så väl belysa det ämne, jag själf i det föregående behandlat, att jag ej kan neka mig nöjet att här af dem gifva en sammanfattning.

Den första är ett populär-vetenskapligt arbete af en tysk naturforskare, hvilken dessutom har några droppar diktarblod i sig. I en framställning, fängslande som ett sagospel, har har han visatSe Wilhelm Bölsche: *Das Liebesleben in der Natur.* Första delen utkom 1898; en andra del är bebådad. den genom hela

naturen stigande utvecklingen af kärleken från den blinda, på enkla eller invecklade sätt fullföljda, driften att trygga släktets fortvaro, upp till de högsta former af könskärleken, föräldrakärleken, människokärleken, skaparkärleken. Han visar att kärleksdriften redan inom lågt stående djurarter åtlydes under individens självoffrande och under utvecklingens gång fullföljes på ett allt fullkomligare sätt med afseende å syftets uppnående. Till denna fullkomning hör delningen i två kön, från hvilken delning hela den högre organiska utvecklingen har sin utgångspunkt. När utvecklingen nått sin hittills varande höjd, då framstod människomodern med sitt barn på armen, madonnan, i hvilken alla momenten af kvinnans utvecklingshistoria som individ fått sitt symboliska uttryck.

Modersinstinkten har behöft många hundratusen år att nå sin nuvarande utveckling, hvilken ännu ej är den slutliga. Under denna evolution har driftens allenavälde allt mer ofvervunnits; endast en del af lifskraften har behöfts för alstrandet och öfverskottet har omdanats till den sig hängifvande människokärleken, till den världsförklarande, den andligt skapande energien. »I den Prometheusverkstad, där mänskligheten blifvit till, har den enkla könsdriftens blinda åtrå utvecklats till en allomfattande kraft, en längtan af högre, förandligad art.» Men de, som af det underbara barnet på Marias arm lärde en fullkomligare människokärlek, sökte sedan göra dennakärlek till den enda berättigade. Könskärleken blef betraktad som det orena och först i vår tid har vetenskapen på nytt förenat hvad kristendomen söndrat. Man inser nu att det ej finnes någon klyfta mellan de olika slagen af kärlek. Hela det ofantliga förloppet af könskärlekens utveckling från bacillens, från dagsländans

»erotik» till människans, har varit nödvändig för kärlekens tillblifvelse. Genom könskärleken måste de råa, ensamma, af kampen för tillvaron hetsade individerna tämjas, komma i förhållande till hvarandra som maka och make, som mor och barn, som blodsförvanter. Ur könskärleken uppväxa sedan högre sociala bindemedel. Och allt detta äger rum redan inom djurriket. Allt har först skett endast genom blodets makt, innan blodet långsamt omvandlats till själ. Mänsklighetens stora historia är den om huru blodet -- i hvilket endast könsdriften härskar -- småningom förvandlas till ande. Ur blodsfrändskapen växer begreppet om en andlig stamförvantskap; ur denna växer känslan för äfven de icke befryndade, hvilka tillhöra samma folk. När idén »folk» var danad, då ägde man bryggan till den större tanken: enheten med hela mänskligheten. Och i denna människokärlekens idé låg redan inneslutet fröet till allt hvad vi i dag bära inom oss som våra djärfvaste drömmar om ett socialt framtidsideal. Ur hela den organiska utvecklingens oändliga kedja har detta vuxit i och med könskärlekensutveckling; människokärleken blef ett nytt ord genom barnet på madonnans arm och ordet skall varda verklighet först genom oss, under tusen kval lidande, nutidsmänniskor!

Men under hela detta ofantliga utvecklingsförlopp står modern med sitt barn alltjämt i tillvarons medelpunkt.

Tron på den älskande fadern i himmelen är fallen; tron på det mystiska hos den i kärlek sig själf offrande Kristus är svunnen. Men i naturens utvecklingsförlopp möter oss den nya religiösa tanken. Genom den uppenbaras huru stjärnor förvandlats till lif, huru lifvet höjt sig ur den oorganiska materien, huru anden höjt sig ur organismernas oändliga mångfald. Öfver allt är det kärleken som verkat. Och detta öppnar för tanken oändliga vidder: världsförsoningens, världsförlösningens, världslycksalighetens möjlighet; möjligheten att försona oss ej blott med smärtans och stridens mysterium utan äfven med dödens. Ty kanske skall en gång förnimmelsen af släktets enhet bli stark nog att för individerna borttaga äfven dödens udd? »Denna nya världsåskådning håller ännu på att formas, förtätas, afsätta ringar som en blifvande stjärna! Hvem kan ana när den tidrymd kommer, då allt kommer att kretsa omkring henne eller hvad som en gång skall varda denna stjärnas sol? Men genom alla dessa tidrymder, dem människoanden ännu har att genomvandra, vandrar kärleken med henne ....»Författarens följande framställning bevisar hans egna ord: att för den, hvilken stannar med vördnad inför naturen, blir »der Zeugungsakt wie eine blitzschwangre Wolke geladen mit Philosophie», men att just de, hvilka anse det som orenhet att tänka och tala i dessa ämnen, i regeln uppfatta detta naturens allvarliga mysterium på ett lågt sätt.

I ljuset af hela den moderna evolutionsteorien bevisar Bölsche djupsinnigheten af det motto han lånat från Angelus Silesius: Die Brant verdient sich mehr Mit einem Kuss um Gott, Als alle Mietlinge Mit Arbeit bis in Tod.

Han framhåller huru redan inom alstringens nedersta sfärer en verklig »Wahlverwandschaft» härskar: t. o. m. elementaratomerna förena sig ej med hvem som helst. Han visar huru tudelningen i kön -- ett steg hvilket uttages efter en oändlig följd af förvecklingar -- är utvecklingens stora villkor; huru den tukönade »kärleken» visat sig som den mest ändamålsenliga, medan det hermafroditiska stadiet blifvit öfvergifvet. På denna första stora arbetsdelning hvilar människans tillblifvelse som människa: i tvåfalden äga alla hennes krafter sin rot, liksom de i denna sätta sin blom.

Genom en serie af svårigheter -- hvilka bäst af allt bevisa huru föga naturen är danad af en förutseende

skaparvishet, huru den tvärtom är »själfgjord» under otaliga långsamma försök -- utvecklas könslifvet. Från vissa väsens nödvändiga offerdöd för att alstra, kommer man fram till den lefvande honans omsorg för den ännu ofödda afkomman; från den blinda driften når man fram till de, med hjärnans ökning allt intressantare, »kärleksfenomenen» inom djurvärlden. Från djurföräldrarnas öfvergifvande af ungarna, sedan de äro födda, når man fram till deras ömma omsorger om dem så länge dessa omsorger behöfvas. Från den vilda spindelhonan -- som ännu tvekar ifall hon ej kallblodigt skall slakta och förtära hanen, hvilken närmar sig henne, men sedan hon blifvit mor till sitt sista andedrag vakar öfver barnens spindelväfsvagga -- går vägen upp till madonnan!

Under denna utveckling inträda moment, hvilka tyckas tyda på en ökad skilsmässa mellan könen, en begynnande upplösning af äktenskapet. Sålunda finner man hos spiggen fientlighet mellan hane och hona; hos honan fullkomlig likgiltighet för afkomman och all föräldravård uteslutande på hanens sida. Men dessa företeelser bilda

endast bryggan till en högre återförening af könen, till ett närmare samarbete för afkomman, ett samarbete, hvilket motverkar den genom individualiseringen framkallade isolering, som under ett visst utvecklingsstadium tyckes vara den högre utvecklingens villkor. Könens inbördes individualiserings- och söndringsperiod har varit nödvändig föratt nå till denna högre form af gemensamhet. Vården om afkomman förlänger föräldrarnas samlif utöfver alstringsmomentet, men ur individualiseringen växer en ny ideal makt: den fria, af individen själfvalda samvaron mellan föräldrarna, redan innan vården om ungarna kräfver den. Och detta är början till ett högre förhållande, där två skilda individer fritt uppgå i hvarandra -- ej som på lägre stadier ofritt sammantvingas af alstringens kraf. Otaliga sådana strider och trefvande försök inom de lägre organismerna utmynna slutligen i människans framträdande. Inom människoäktenskapet stå två skilda individualiteter bredvid hvarandra; deras samlif grundas på enhetens frivillighet hos kvinnan som hos mannen och den absoluta friheten blir där villkoret för att utvecklingslinien ostörd skall gå framåt!

Ännu, slutar författaren, är den urgamla konflikten icke löst. Ännu är det verkliga äktenskapet en framtidssyn. Men det är icke genom att blicka tillbaka till bibliska traditioner, utan framåt som mänskligheten skall finna sin väg. Just nu upptornar sig en skyhög bölja: krafvet på individuell frihet, en bölja, som hotar att uppsluka äktenskapet. Men svallvågen skall sjunka och könsmotsatserna nu, som under tidigare skeden, fortbestå. Nutidens ansatser att upplösa det äktenskapliga lifvet skola en gång komma att betraktas såsom vi nu betrakta spindelns eller spiggens erotiska vanor. Ur vardandets oändliga flod, ihvilken världar försvinna som glindrande stoft, stiger ljuset, säkert, oemotståndligt. Det högre framgår ur alla störande rubbningar och endast den, hvilken ej litar på utvecklingen i det stora hela, hvilken hakar sig fast vid en gudomligt gifven moralform, vid en, under föregående kulturstadier gifven, absolut världs-ordning», kan förbli blind för detta faktum. Hvad som nu upprepar sig inom människolifvet, det visar naturen redan hos arbetsbien, hvilka af brist på näring bli förkrympta som kvinnliga könsvarelser, hvilka således endast bli barnavårdarinnor men ej själfva mödrar, medan bidrottningen endast blir mor, ej vårdarinna. Bistatens organisation är i sitt slag så fullkomlig, att man måste fråga sig om verkligen en framstegsprincip däri ligger innesluten? Men svaret är lätt gifvet. Genom denna arbetsdelning förlorar modern sina moderskänslor och arbetsbiet sin ädlaste lycka som könsvarelse. Individen blir, i hvardera afseendet, fattigare och hela samhället bildar en utvecklingens återvändsgränd! Biet och myran representera visserligen spetsarna af intelligens inom sitt släkte, men med dem stannade också dettas utveckling och det blef ur en annan serie af varelser, människan slutligen framträdde!

*

Författaren utdrager ej omedelbart tillämpningen -- antagligen sparar han detta till följande del, hvilkenskall behandla människan. Men medelbart antyder han huru under den mänskliga samhällsutvecklingen -- alldeles som, enligt den biogenetiska grundlagen, under det mänskliga fostrets utveckling -- alla de genomgångna grundformerna åter reproduceras. Han anser således att vissa af nutidens företeelser inom kvinnovärlden äga sin motsvarighet i spindelhonan, hvilken vill moderskapet -- åt hvilket hon ömt hängifver sig -- men med fientlighet betraktar hanen; eller i spigghonan, hvilken njuter sin fulla »individuella frihet» medan mannen bär hela omsorgen om afkomman; eller inom bi- och myrsamhällena, där *das dritte Geschlecht*Se Ernst v. Wolzogens roman med denna titel., uppträder i full renhet. Och när Bölsche visar att den fysiologiska utvecklingen från denna återvändsgränd sökt sig in på andra banor, kan man på goda analogislut hoppas: att den sociala kommer att göra detsamma; att hela det nuvarande, af kvinnans frigörelsekraf och den individuella samhällsorganisationen skapade tillståndet, skall visa sig ha varit det nödvändiga genomgångsmomentet till det framtida, det verkliga äktenskapet och föräldraskapet, det där två rättsligt likställda individer frivilligt sammanhållas af den kärlek, hvilken kommer dem att ge lif åt nya varelser, af den ömhet med hvilken dessa nya varelser gemensamt omfattas och af det allvar, med hvilket makarna tillsammans hängifva sig åt deras fostran.

*Utom Bölsches bok, hvilken stillar dagens stridsfrågor inför naturens hemlighetsfulla arbete under millioner år, har jag läst en annan, där tankegången innerst är densamma, endast mindre öfvertygande, såsom tendensdiktens vältalighet alltid blir det i förhållande till naturens. Jag menar Zolas mycket okonstnärliga, mycket ytterliga men

mycket allvarliga bok, *Fécondité*, och en i samband med denna stående artikel, äfven af en fransman, senatorn Paul Strauss,Se Revue des Revues 15 jan. 1900, artikeln *La Puériculture avant la naissance.* som med bindande skäl yrkar på moderns skydd. Han utgår från den synpunkten, att den nuvarande samhällsordningen är fullkomligt anarkisk, med afseende å den största kollektiva plikt som finnes, den nämligen att skydda släktets fortvaro. Långt ifrån att bruka hvarje omsorg för att bevara det dyrbaraste af alla värden, de nya lifven, går den nutida civilisationen i motsatt riktning. Strauss upprepar Michelet's utrop inför det industriella kvinnoarbetet: »L'ouvrière! mot impie, sordide, qu'aucune langue n'eut jamais, qu'aucun temps n'aurait compris avant cet âge de fer, et qui balancerait à lui seul tous nos prétendus progrès!» Men som Strauss endast i en aflägsen framtid motser möjligheten att industriarbetet, genom elektricitetens hjälp, skall kunna återföras till verkstäder i hemmen -- och kvinnorna därmed äfven skolaåtergifvas åt dessa -- medger han det industriella kvinnoarbetets nödvändighet tillsvidare. Han söker således endast de mellertidliga medel, genom hvilka det skall kunna bli relativt oskadligt, i främsta rummet för den bäfvande kvinnan. Han anför en bindande bevisning -- stödd på kvinnliga och manliga läkares undersökningar -- för att moderns industriella arbete framkallar en ökad procent af missfall, af dödfödda, liksom äfven af för tidig nedkomst. Dels öfveransträngningen, dels den otillräckliga näringen, dels hälsofarliga yrken -- vid hvilka bly, arsenik, fosfor, tobak och kvicksilfver öfva det mest barnamördande inflytandet -- dels ståendet eller bärandet af tunga bördor samt sittandet i obekväma ställningar ha därvid medverkat. Men äfven när barnen födas lefvande och i rätt tid, har man, genom andra undersökningar, kommit till lika bevisande resultat med afseende å de fattiga mödrarnas barn. När dessa mödrar varit skonade från kroppsarbete eller när de icke varit det ha nämligen barnen i förra fallet nästan regelbundet visat mellan 2--300 gram högre vikt än i det senare!

På grund af dessa fakta yrka kvinnliga som manliga läkare att den blifvande modern må hvila minst två månader före och lika många efter nedkomsten. Men för att möjliggöra detta, utan att därigenom bringa ökad nöd öfver det fattiga arbetarhemmet, hänvisar Strauss till de yrkanden eller åtgärder somredan ägt rum, nämligen dels att arbetsgifvaren lagenligt skulle utbetala den vanliga lönen äfven till den ej arbetande barnaföderskan -- en föga lycklig lösning; dels att af allmänna medel understöd skulle lämnas till den arbetshindrade barnaföderskan; dels att man bör bilda sådana försäkringskassor som redan upprättats i Tyskland samt Österrike-Ungern, i nära samband med den där antagna skyddslagstiftningen för kvinnor. Äfven i England yrkas på statshjälp -- icke fattigunderstöd -- åt barnaföderskan: man finner i detta fall som i alla andra att nya förhållanden framkalla nya hjälpmedel.

Den franska författaren framhåller vidare att ännu mycket återstår, äfven sedan man lagligen skyddat modern för öfveransträngning under tiden närmast före födelsen samt närmast efter denna. Han påminner om att redan i förra århundradet tanken vaknade att skydda den ogifta modern, nämligen hos konventet 1793, som beslöt dana ett hem för ogifta mödrar, där de vid hvilken tidpunkt som helst under sitt hafvandeskap skulle finna en tillflykt, liksom äfven hos Joseph II, som stiftade en asyl för »det hemliga moderskapet». Strauss framhåller att sådana hem, långt ifrån att verka demoraliserande, visat sig vara själiska lika väl som kroppsliga sanatorier. Under den tid, den blifvande modern där arbetar för barnets utstyrsel, vakna ofta modersinstinkterna; förmår man henne sedan att själf amma barnet, är honvanligen räddad åt moderskapets plikter.Det är denna erfarenhet, hvilken ingifvit Bourget en af hans djupaste och enklaste små dikter, *En bikt.* I en fransk asyl hafva de öfvervakande damerna lämnat undervisning om moderns och barnets vård samt om dettas uppfostran, och det har således varit med mångfaldigt stegrade, psykiska likaväl som fysiska, förutsättningar att fylla den moderliga uppgiften som de här skyddade utgått ur asylen. I samband med sådana tillflykter för ogifta mödrar vill Strauss ställa väl organiserade barnhem, som mottaga alla barn, hvilkas mödrar ej äro i stånd att själfva behålla dem hos sig. För den gifta kvinnan åter -- hvars bortovaro ur hemmet ofta blir skadlig för detta -- föreslår han en organisation, hvilken skulle bereda modern och det nyfödda barnet god vård i hemmet, hjälpa modern att tillse de andra barnen, att skaffa det nyfödda utstyrsel m. m. Sålunda skall -- på samma gång man bereder modern och barnet en hygienisk skötsel -- äfven aflägsnas en del af de lidanden och svårigheter, hvilka ett barns födelse ofta medför i ett arbetarhem. Men icke af en eller annan spridd anstalt med mer eller mindre välgörenhetsprägel, utan af

samhället i dess helhet kan, säger Strauss, denna samhällets viktigaste skyddsuppgift fyllas. Först när man genomtränges af medvetande att den konserverande sociala hygienens första bud är att beskydda hvarje mor, med alla möjliga medel, det vill säga enverksam skyddslagstiftning i fråga om det industriella arbetet; försäkringskassor för moderskapet; sjukvård i hemmet om barnaföderskan är gift; skyddshem för den ogifta modern och senare för hennes barn -- först då har samhället fyllt sin plikt mot sig själf! Ty det har då icke endast skyddat mödrarna från möjlig sjukdom och nöd: det har äfven beredt villkoren för en stark och sund ny generation, och därmed tryggat det framtida nationalförsvaret i det afseende, på hvilket folkets fortvaro framför allt annat beror!

Det är samma tanke, Zola i *Fécondité* med så varm öfvertygelse och så stor ensidighet förfäktar. För honom gäller det mindre om barnen födas i af kärlek ingångna äktenskap och af föräldrar, hvilka äga de bästa förutsättningar att psykiskt som fysiskt erhålla en ypperlig afkomma. Det är barnkvantiteten snarare än barnkvaliteten, hvilken enligt honom är det önskvärda! De personer, hvilkas olust att erhålla barn eller flere än ett barn, han med alla slags olycksöden bestraffar, äro emellertid sådana, att mänskligheten i själfva verket blef bäst tjänad med att deras sorgliga degeneration, deras olyckliga äktenskap icke fortsatte sina följder i ett nytt släkte! Och ehuru Zola slösar med sitt breda solsken öfver det sunda och lyckliga par, som representerar storproduktionen inom *la puériculture*, torde dock utan mycken möda kunna bevisas: att denna storproduktion sällan ger de bästa villkoren för barnens fysiska och psykiska hälsaoch utveckling! Det är icke endast barnaföderskor man behöfver, utan familjemödrar och samhällsmödrar med en allsidigt mänsklig och tidsenlig kultur för uppfyllandet af sina säregna uppgifter. Och att skaffa sig en sådan kultur, därtill räcker sällan en kvinnas fysiska och psykiska krafter, i fall hon föder och ammar tolf barn! Zolas Marianne är visserligen en mycket vacker syn, där hon sitter under trädet med ständigt ett nytt barn vid bröstet, som där dricker styrka ur mjölkens flöden liksom jorden ur solens! Men förmådde Marianne att för hvart och ett af dessa barn vara på en gång en andlig och en lekamlig moder? Äfven efter afdrag af all ensidighet återstår dock af Zolas bok den stora, oomkullstötliga grundsanningen: att inom ett folk, där barnet ej längre betraktas som äktenskapets högsta lycka, moderskapet ej som kvinnans främsta uppgift -- där tjänar det icke längre till att arbeta för några slags ideala mål, där må man ej af några kulturella segrar, vare sig i fråga om kvinnans eller andras rättigheter, vänta något för framtiden. *Ty hela detta folk är vigdt åt undergången.*

En svensk vetenskapsmanProfessor Ernst Almquist. yttrade i vintras i ett föredrag om det afrikanska krigets lärdomar: »Den kulturröta, som består i att kvinnorna anse det för mödosamt att föda barn till världen, har icke angripit boers, där folkökningen är dubbelt större än till

exempel i Sverige, som dock i detta afseende är ett af de bäst lottade land, och det är denna starka nativitet, som gjort holländarna till den härskande rasen i Syd-Afrika.» Han borde tillagt: att där ännu finnes föga af storindustri eller kvinnofrigörelse efter europeiskamerikanska mönster -- ty då hade han träffat frågans hjärtpunkt!

Visserligen kan Zola i en världsstad som Paris peka äfven på vällusten som motiv för undvikandet af moderskapet -- samma motiv som till exempel i det gamla Rom eller i 1700-talets Frankrike. Men den vidast kringgripande orsaken är att den kroppsarbetande kvinnan icke står ut med moderskapet; att äfven öfverklasskvinnan ofta nödgas eller vill sköta ett yttre arbete, fullfölja en produktion, med ett ord bruka sina vunna rättigheter på alla möjliga områden, där moderskapet är ett hinder. Ofta måste numera ett äktenskap rent af byggas på hustruns arbetsförtjänst; stundom önskar hon en sådan, emedan hon som ogift lärt sig uppskatta sin fulla ekonomiska själfständighet och nu ej vill bero af mannen. I några få fall är hon drifven till sitt arbete af en djup inre nödvändighet, den naturliga genialitetens. I regeln blir följden af hustruns yttre arbete antingen barnlöshet eller ett mindre väl skött moderskap eller ett försummadt hem eller en åsidosatt man eller hennes egen öfveransträngning. Ty äfven för kvinnan har dygnet endast 24 timmar och icke enskvinnosakskvinnan har monopol på outslitliga nerver. Och om man skulle uppgöra denna, mellan det yttre arbetet och hemmet slitna, varelses andliga debet och kredit, då skulle det visa förfärande många obetalda fordringar, i synnerhet i fall man anser att mänsklighetens stora fordran på modern är *die Keimpflege der Menschheit.*

Det finnes ett gammalt bibelord, hvilket ofta runnit mig i hågen vid åhörandet af kvinnosakskvinnornas tal om kvinnans framtidsmöjligheter: Gud låter icke gäcka sig; hvad människan sår, det skall hon ock uppskära.

Om man utbyter det gamla gudsbegreppet -- Gud domaren -- emot det nya, Gud världsevolutionen, så finnes icke en prick i det gamla ordet, som ej förblir en evig sanning!

*

Efterskrift.

Under tryckningen af det föregående har jag i England varit i tillfälle att samtala med flera af de kvinnor, hvilka höra till de ledande inom arbetet för de sociala frågornas lösning. Utom den redan nämnda mrs Sidney Webb, har jag sålunda träffat mrs Mac Donald, hvilken är en af sekreterarna i den legislativa kommittén inom *Womens Industrial Council*, liksom i den industriella kommittén inom *The National Union of Women Worker's* och dessutom var ordförande i den legislativa och industriella sektionen vid kvinnokongressen i London 1899; miss Emma Brooke, som utarbetat en jämförande *Tabulation of the Factory Laws of European Countries* och som inom Fabian Society tagit en verksam del i de sociala studierna; nuvarande mrs H. J. Tennant, hvilken som miss May Abraham blef *den första direktrisen för den kvinnliga yrkesinspektionen* och redan därförut gjort sig känd som en betydande kraft inom fackföreningsrörelsen och i *The Labour Commission.* Mrs Tennant har nu organiserat *The industnal Law Committee* i syfte att utreda och lämna upplysningar om alla frågor rörande den kvinnliga skyddslagstiftningen. Vidare har jag lärt känna hennes efterträderska som direktris för den kvinnliga yrkesinspektionen, miss A. Anderson och mrs A. Hicks, den enda kroppsarbetande kvinna, som vid kongressen 1899 yttrade sig i skyddslagstiftningsfrågan. Mrs Hicks är ej blott en känd talarinna utan äfven ordförande i

en kvinnlig fackförening och president för den af de olika arbeterskornas klubbar bildade *Industrial Association.* Hon äger alla den kroppsarbetande kvinnans erfarenheter liksom hennes dotter, som var den första sekreteraren i skrädderskornas fackförening och i *Womens' Industrial Council.* Utom med denna mor och dotter sammanträffade jag äfven med mrs Gray, likaledes en kroppsarbeterska, en mycket betydande kraft inom det socialdemokratiska partiet och därjämte inspektris för fattighuset inom sin kommun.

Slutligen samtalade jag äfven med några damer ur den högsta samhällsklassen, äfven de gripna af de sociala problemens allvar och bland dem särskildt lady Charles Dilke. Jämte sitt framstående författarskap på det konsthistoriska området ägnar hon sig äfven åt de med kvinnans industriella arbete sammanhängande frågorna och har nu senast skrifvit inledningen till ett upplysande litet arbete i ämnetWomen's Work i Serien *Social questions of To-day.*. Samma meningar, dem jag själf hörde alla dessa kvinnor uttala rörande skyddslagstiftningen, delades, enligt deras försäkran, af många andra auktoriteter, t. ex. *samtliga de kvinnliga yrkesinspektörerna* och Clementine Black, stiftarinna af den viktigaste af alla engelska föreningar, som beröra de kvinnliga arbetsförhållandena, nämligen *Women's Industrial Council.*

Alla dessa kvinnor voro *obetingadt för skyddslagstiftningen.*

Jag invände att, ehuru visserligen de flesta talarinnor vid kvinnokongressen förordade skyddslagstiftningen, de, som talade mot den, hälsades med det lifligaste bifallet, hvilket äfven blifvit anfördt som bevispå att flertalets ståndpunkt var en mot skyddslagstiftningen afvisande? Leende svarade man: »Men kvinnokongressen var ju ett verkligt utbrott af hela Amerikas och Europas »feminism», ett bevis för hur långt man flerestädes ännu är efter utvecklingen i England, där vi visserligen ha kvar en grupp högljudda och dogmatiska kvinnosakskvinnor, men där nästan alla de yngre tagit en helt annan riktning. De vilja visserligen alla rättigheter för kvinnan, men de inse att hennes bruk af sina rättigheter måste bestämmas äfven af biologiska och sociologiska synpunkter; att vikten af hennes funktioner inom familjen och staten bero, icke af hennes likheter utan af hennes olikheter med mannen, och att kvinnofrågan står i oupplösligt samband med den sociala frågan. Vi alla, som verkligen sökt skaffa oss

insikter i dessa ämnen, funno det mycket komiskt när -- under kongressdebatten i skyddslagstiftningsfrågan -- alla dessa damer, som annars inte ens snuddade vid den industriella sektionen, kommo in för att applådera dem som, ur den gamla kvinnosakssynpunkten, talade mot denna lagstiftning såsom ett intrång i kvinnans mänskliga rättigheter! Dessa damer applåderade satser om hvilkas verkningar de absolut intet visste!»

En ny bekräftelse på en gammal erfarenhet, att icke endast röstsiffror utan äfven applåder böra vägas innan de räknas! Jag har genom nämnandet af några namn och verksamhetsområden visat att icke endast de mest omfattande studierna och erfarenheterna finnas på deras sida, hvilka förorda skyddslagstiftningen, utan att äfven dessa kvinnors verksamhet alldeles utesluter möjligheten att anse dem som »reaktionärer» i fråga om kvinnans arbete i det offentliga lifvet! Och lika litet kanbetydelsen af deras enstämmighet i fråga om skyddslagstiftningen förringas genom antagandet att alla äro socialister! De äro visserligen alla eniga om behofvet af stora omdaningar i de nuvarande samhällsförhållandena, men sinsemellan mycket afvikande i sina åsikter om såväl medel som om slutmål för dessa omdaningar.I förbigående vill jag nämna, att i England -- som öfverallt -- inom det socialdemokratiska partiet diskussionen om kvinnans rättigheter är slutförd. Där finnes ingen man, som bestrider dem och såväl inom den evolutionära och kollektivistiska *Fabian Society,* som inom det socialistiska *Independent Labour party* och det än mer radikale *Social democratic party* äro kvinnor lifligt verksamma. Deras manliga partikamrater främja deras inval i *local-bodies*, såsom inspektörer af *workhouses,* af arbetslokaler o. d. Organisationen bland de kroppsarbetande kvinnorna är svag i södra England, och i London försvåra de oerhörda afstånden all samverkan. Det är därför i norra England och i Glasgow som *Women's Trade Union League* och *Women's Co-operative Guild* äro mest betydelsefulla. Af de i England organiserade kvinnorna tillhöra 91 procent de textila industrierna. I London verkar flickklubbarnes *Industrial accociation* genom föreläsningar i sociala ämnen och af de *Women's Settlements* af hvilka flera finnas i London har ett -- det i Camden Town -- ägnat sitt väsentliga intresse åt de sociala frågorna, medan de öfriga äro företrädesvis filantropiska.

De kvinnor, som jag hörde förorda skyddslagstiftningen, menade att genom motståndet mot denna bevisa sig kvinnosakskvinnorna såsom konservativa, ett halft sekel efterblifna, efter som de ännu kalla det »frihet» att kunna arbeta hvar som helst för hvad lön som helst, medan endast en människovärdig tillvaro bör kallas frihet! Produktionen af värden för det hela har dessutom många andra former än de yttre arbetsresultat med hvilka kvinnosakskvinnorna enbart räkna, och det främsta af alla värden för samhället är frambringandet af ett släkte med friska kroppar och själar. Men kvinnosakens dogmatici, under sitt ordande om abstrakta rättigheter och sin ifver att öppna arbetsområden för kvinnan, behandlade djupaste nationella frågor som obetydligheter och kvinnans naturbestämda funktioner som oväsentligheter, medan tvärtom det just är på betydelsen af dessa funktioner, kvinnan framför allt kan stöda sina kraf på frihet och rätt jämsides ined mannen!

Dessa engelska kvinnor, hvilkas ord jag här anför, vilja i samma grad som någonsin kvinnosakens äldre förkämpar, främja kvinnornas ekonomiska oberoende, arbetsduglighet och medborgerliga ansvarskänsla, men genom andra medel. I enlighet med den nyare nationalekonomiens grundsatser, inse de att talet om den personliga friheten -- i fråga om arbetstider och dylikt -- erhållit sin mördande kritik i de släkten af degenererad mänsklighet, hvilka blifvit den så kallade frihetens följd. I hvarje fall, som rör kapital och arbete, inträda helt nya serier af orsaker och verkningar. I fråga om öfverklassens kvinnor, där gällde det verkligen att *afskaffa förbud* och erhålla frihet till arbete. Men när öfverklasskvinnan sedan öfverför denna erfarenhet till kroppsarbeterskans sfär, då glömmer hon att det finnes en sådan olikhet mellan arbetsgifvarens och arbetstagarens villkor, att det »fria aftalet» faktiskt kommer att betyda: det lägsta existensminimum för arbetaren och möjligheten för arbetsgifvaren att därunder utpressa den största summa af arbete. Det har varit på två vägar, *sammanslutningens* och *lagstiftningens* som arbetarens villkor blifvit höjda och det har visat sig att, medan fackföreningarna bäst lyckas lösa frågan om lönernas bestämmande, är det däremot lagstiftningen, som lättast fastställer arbetstiderna, arbetsskyddets och de sanitära förhållandena, liksom man äfven af lagstiftningen bör hoppas bestämmandet af en *minimilön*, under hvilken ingen man eller kvinna får användas. Det kommer att dröja

länge innan männen erhållit allt det skydd, de hafva rätt att kräfva, men det vore mycket kortsynt att af detta skäl

neka mottaga det skydd kvinnorna redan nu kunna erhålla, i synnerhet som det visat sig att lagstiftningen för kvinnan stundom ledt till bättre arbetsvillkor äfven för männen! Det är lika rättvist att man vid lagstiftningen tar hänsyn till de fall, där könet innebär en ökad yrkesfara, som att lagen, då det gäller männen ensamma, tar hänsyn till lefnadsåldern och till yrket vid bestämmelser om skydd. Det är det relativt större behofvet af skydd, som framkallat lagar för kvinnan i ena fallet, liksom i andra fall för ynglingen framför den vuxne mannen och för männen i det ena yrket framför männen i det andra. Det är faktiskt bevisadt att kvinnan ej endast i vissa yrken är utsatt för samma slags faror som männen, utan äfven att hennes kön mångfaldigar dessa faror för henne själf och det kommande släktet. Faderns urartning visar sina sorgliga följder på barnen liksom moderns gör det. Men vissa kemiska arbetsprocesser, vissa arbetsställningar kunna helt och hållet tillintetgöra moderskapet eller ohjälpligt skada barnen, liksom saknaden af modersvården oerhördt ökar dödligheten i späd ålder. Medan dessa fakta göra kvinnoarbetet till en mycket allvarlig fara för befolkningens tillstånd, innebär därjämte den med nödvändighet mer intermittenta karakteren af kvinnoarbetet stora nationalekonomiska svårigheter för organisationen af detta arbete. Därvid medverkar framför allt det faktum att många kvinnor endast söka en *supplementär* arbetsförtjänst -- medan far eller man är den egentliga familjeförsörjaren -- och det är dessa kvinnor, som framför allt nedtrycka de kvinnliga lönerna. Ur nationalekonomisk synpunkt är deten misshushållning, att den ena generationen efter den andra kommer in i produktionen med den försvagade arbetskraft, till hvilken moderns utearbete medelbart eller omedelbart är den största orsaken, och dessutom bör man minnas att hvad moderns utearbete inbringar, uppväger, ofta ej de, genom detta utarbete fördyrade, hushållskostnaderna. Det har därför börjat bli klart för de mer utvecklade arbetarna: att det ej blott är lyckligast, utan mest ekonomiskt att behålla hustrurna hemma. När man till exempel inom bomullsindustrien kan peka på ett nedgående af det kvinnliga arbetarantalet, så beror detta väsentligen därpå: att männen nu hafva så goda löner, att de ha råd att behålla hustrurna i hemmen. Man kan däremot från åtskilliga andra yrken visa huru kvinnornas inträde där nödgat både man och hustru att arbeta utomhus, för att uppnå den lön mannen ensam hade kunnat förtjäna! De kvinnor däremot, som alltjämt arbeta inom bomullsindustrien, bevisa betydelsen af skyddslagarna. När dessa beredde kvinnorna i Lancashire bättre arbetsvillkor, hälsosammare arbetslokaler, kortare arbetstid, då först började dessa kvinnors utveckling! Då sammanslöto de sig till co-operativa- och fackföreningar m. m. Ty människan måste äga en viss fysisk kraftsumma, en viss andlig energi till öfverlopps för att börja förbättra sina villkor och denna kraftsumma erhålles först genom skyddslagar. Nu stå ofvannämnda kvinnor bland alla Englands kroppsarbeterskor högst i ekonomiskt oberoende, i personlig själfkänsla, i allmän intelligens, liksom i yrkesskicklighet och i organisationsförmåga. Men de hade aldrig nått därhän, utan lagstadgad arbetstid och skydd mot öfverarbete, mot yrkesfaror, mot vissa osunda arbetsvillkor. Vid hvarje steg framåt på yrkeslagstiftningens väg,har man spått yrkets eller de skyddades undergång. Men vare sig skyddet gällt män eller kvinnor, har man snart funnit dess goda verkningar för det stora hela. Och det är dessa erfarenheter, som gjort att nästan hvarje existerande organisation för kroppsarbetande kvinnor i England -- fackföreningarna, *Women's Co-operative Guild*, de olika *Labour leagues* -- förklarat sig för skyddslagarna; af 31 fackföreningar ha endast två svarat: att de anse skyddslagarna tendera att minska kvinnans arbetsutsikter, alla de andra önska mer »regulation», ej mindre! Hvad arbetstäflan mellan männen och kvinnorna angår, anser särskildt mrs Webb att denna mycket mer äger rum inom medelklassens yrken än inom kroppsarbetets, där män och kvinnor dels ha olika yrken, dels olika områden inom samma yrke. När en ändring af proportionen mellan manliga och kvinnliga arbetare äger rum inom ett yrke, beror detta oftast på ändrade arbetsmetoder. Det är ej männen utan de nya maskinerna, som äro farligast för kvinnorna liksom för männen, såvida man ej bör säga, att kvinnorna äro kvinnans största yrkesfara, då det faktiskt är deras saknad af yrkesskicklighet eller deras låga *standard of life* eller deras »amatör-arbete», som nedpressar kvinnolönerna. Det är inom de lättare yrkena eller ett yrkes lättare delar, som arbetskraften lättast är ersatt. Genom att underbjuda sitt arbete kunna kvinnorna där tränga undan männen, liksom stundom barnen trängt undan kvinnorna. Endast genom att höja kvinnornas arbetsskicklighet och deras lifsanspråk, samt genom att främja deras organisation skall man inom alla yrken nå hvad Lancashire-väfverskorna nått: *samma lön för samma arbete som männen.* Dåliga arbetsvillkor skapa dåligt arbete, dåligt arbete ger

dåliga löner, dåliga löner försämra hälsan och försvagad hälsa gör arbetet än sämre -- detta är den kretsgång ur hvilken man kominer endast genom lagstiftningen, så visst som det icke är en slump att man finner de bästa lönerna inom de mest lagstadgade yrkena! Ty de arbetsvillkor, som tillåta hvila, ge också ett bättre arbetsresultat och följaktligen en högre lön. Men äfven om det skulle visa sig -- hvilket faktiskt är fallet -- att skyddslagarna utestängt en del kvinnor från vissa arbeten, så bevisar detta icke, att man genom att motarbeta lagskyddet bör behålla 3--4 millioner arbeterskor på en lägre nivå, emedan några hundra eller ens tusen kunna bli hindrade från ett visst yrke! Och det bevisar än mindre att utestängandet på längden blir till skada vare sig för de utestängde eller för det hela. 1898 års engelska lag mot kvinnors användande vid tillverkningen af blyhvitt är i detta fall ett exempel. Där användas nu män i stället för kvinnor, men männen ha -- fria från den kvinnliga konkurrensen -- på grund af det farliga arbetet, betingat sig *dubbelt högre lön* än kvinnornas var och dessutom är männens kraf på mindre farliga produktions-metoder redan så starkt, att det helt visst kommer att leda till upptäckandet af sådana metoder. Således: medan kvinnorna förut i detta yrke förstörde sig själfva och förlorade moderslyckan, för att på en svältlön försörja sig och de arbetslösa männen, ha nu männen möjligheten att försörja familjen och kvinnorna att bli skonade! I de yrken, där kvinnorna däremot fortfara att arbeta efter skyddslagens införande, höjes, med de ökade krafven på dugligt arbete, äfven kvinnans arbetsnivå. Amatörarbetet uteslutes och kvinnan måste välja mellan att antingen helt sköta hemmet eller att i fabriken arbeta uthålligt och välliksom männen. Därtill kommer att de lagstadgade arbetstiderna och arbetsvillkoren främja storproduktionen genom att höja arbetarens nivå, och med storproduktionen ökas kvinnornas möjlighet till arbetsförtjänst. Där förr några hundra kvinnor inom en hemindustri handtlangade åt män och fäder, finna nu många tusen inom samma yrke sitt bröd. Hvad som borde göra alla klarseende för betydelsen af skyddslagstiftningen är att alla »sweaters» fanatiskt motarbeta densamma. De kvinnosakskvinnor, hvilka äfven motarbeta skyddslagarna, uppehålla således omedvetet sweating-systemet, liksom de göra detsamma när de köpa de, genom detta system producerade, billiga varorna. Och hvad man framför allt icke får glömma är det betydelsefulla faktum: att antalet kvinnliga arbetare i öfverväldigande proportion aftagit just inom de af lagen alldeles icke reglementerade yrkena: hustjänarinnans och jordbruksarbeterskans, liksom att det är inom de af lagen ej skyddade yrkena, som kvinnorna nu arbeta tyngst för de uslaste lönerna: till exempel stå 14--16 timmar vid strykbrädet eller boddisken, sitta vid symaskinen eller på restauranten in i småtimmarna! Det är likaledes det af lagen ännu ej reglementerade hemarbetet, som nu sker under de mest osunda villkor.

Men, invända i England som öfverallt motståndare till skyddet, detta hindrar icke att de skyddade nu ofta bli arbetslösa. Och det är nödvändigare att kunna skaffa mat åt de barn, man verkligen har, än en bättre hälsa åt dem man möjligen kan få! Den fattiga änkan och den ogifta arbeterskan -- som förbjudas grufarbete eller, genom förbud mot nattarbete, utestängas från vissa yrken; eller bli arbetslösa, emedan arbetsgifvarenej vill bruka kvinnan, då han ej af henne får begära nattarbete, öfvertid eller arbete några veckor efter barnsbörd -- dessa bli skyddlagstiftningens offer. Skyddslagarna ha redan i åtskilliga land framkallat konflikter, till exempel vid socker- och pappersfabrikationen, vid mejerier, tryckerier och tvättinrättningar, liksom vid fiskrensandet, mineralvattenfabrikationen och andra så kallade »säsongyrken».

Skyddslagstiftningens anhängare svara på allt detta: att i de flesta fall de olyckliga följderna kunde undgås genom en bättre organisation af kvinnorna sinsemellan och en bättre organisation af arbetssätten. Om kvinnorna t. ex. enas om en viss lön för en viss arbetstid blir följden att två arbetslag växla vid de säsongyrken, där ett nu arbetar två, tre dagar i sträck med knappt ett par timmars sömn; att de fina damerna lärde sig beställa sina klädningar i tid, liksom det tidiga stängandet af bodarna börjat lära dem göra sina uppköp i tid. Om kvinnorna bistodo hvarandra i att ordna kooperativa företag -- sådana som t ex. *Maison Espérance* i London -- då skulle nya lämpliga förvärfsmöjligheter kunna beredas, där olämpliga sådana blefve afskurna o. s. v. Men skyddslagstiftningens engelska främjare medgifva villigt att under öfvergångsskedet vissa enskilda nödgas bli lidande.

*

Och är icke just detta det dyraste pris mänskligheten har att gifva för hvarje steg framåt: att intet sådant steg tages utan att några därvid blifva nedtrampade?

Men ingen, som med eftertanke läst ofvanstående sammanfattning af de skäl, dem de engelskakvinnorna anföra till stöd för det reglementerade kvinnoarbetet, torde kunna neka att det säkra framsteget i detta fall blir så stort, att de möjliga offren måste bringas.

*

I Tyskland har tillströmningen af gifta kvinnor inom de industriella arbetsområdena föranledt riksdagen att ordna en enquête rörande detta arbete. Af redogörelsen för denna enquête framgår, att de gifta arbeterskornas antal är i snabb tillväxt. En framstående yrkesinspektör, doktor Wörishofer, framhåller att orsaken i främsta rummet är otillräckligheten af mannens arbetsförtjänst; i andra rummet de ändrade produktionsförhållanden, som föranledt att husmodern ej längre genom hemflit skaffar familjen förnödenheter, hvilka kunna köpas billigare som fabriksvaror, medan hon i stället måste se sig om efter en arbetsförtjänst, som ger henne penningar att köpa dessa billigare varor.

Att mannens arbetsförtjänst visar sig otillräcklig, detta, menar samma auktoritet, beror åter i en del fall på att barnantalet är för stort, men framför allt på att arbetslönerna nedtryckas genom öfverflödet på billigt kvinnoarbete! I de industrier, *där män uteslutande eller till största delen användas, hafva de en arbetsförtjänst, hvilken i regeln är tillräcklig för familjens uppehälle*, medan lönerna äro lägre i de industrier, där äfven kvinnor användas! Och det är med blicken fäst på de faror, hvilka särskildt de gifta kvinnornas arbete medför -- faror, såväl från familjens som från nationalekonomisk synpunkt -- som doktor Wörishofer föreslår att lagligt begränsa den vuxna kvinnans arbetstid till tio timmar. Naturligtvis skall detta förslag frånkvinnosakskvinnorna i Tyskland framkalla starka angrepp, liksom dessa äfven i Frankrike med stor energi bekämpa skyddslagstiftningen.

Vid den i september i Paris hållna *Congrès International de la condition et des droits des femmes* har man sålunda nästan enhälligt uttalat den önskan, att alla undantagslagar, som reglera kvinnans arbete, måtte afskaffas, men att däremot kvinnor och män skola erhålla alldeles samma skydd i fråga om arbetstid -- hvilken man önskade fastställd till åtta timmar -- liksom i fråga om nattarbete, öfverarbete, hygieniska åtgärder inom hälsofarliga yrken, en hel hvilodag i veckan samt rätten att, som biträden i bodar och dylikt, intaga en sittplats mellan de tider kunderna betjänas. En sådan lag är, för kvinnorna, redan antagen af deputeradekammaren och man hoppas äfven på senatens bifall.

Hvarje tänkande människa önskar självklart att de nämnda krafven skola uppfyllas för mannens del lika väl som för kvinnans. Men eftersom det kommer att dröja mycket länge innan de bli uppfyllda för männens vidkommande; eftersom de fysiologiska olikheterna mellan man och kvinna göra öfveransträngningen och vissa yrken farligare för kvinnan och därigenom för släktet; eftersom, slutligen, det i några fall visat sig att skyddslagar för kvinnan påskyndat erhållandet af sådana äfven för mannen, är det i hög grad korttänkt att motarbeta det skydd kvinnorna, på grund af sitt kön, redan nu kunna erhålla. Ifall tillståndet bland de två och en half millioner kvinnliga arbeterskor, hvilka lära finnas i Frankrike, genom verksamma skyddslagar förbättras, då skulle detta åtminstone medelbart gagna äfven de tre och en half millionerna manliga arbetare, medan det är till gagn för ingendera parten attkvinnorna, ur konkurrensens synpunkt, nu motarbeta skyddslagarna tills dessa kunna erhållas lika för båda könen. Vid kongressen uttryckte många hoppet om ett samhälle, där alla skulle äga hygieniska arbetsvillkor; ingen af nöden inpressas i för sina krafter och fallenheter olämpliga arbeten; alla hafva en så kort arbetstid för det allmänna, att de funne riklig tid för sina enskilda plikter och glädjeämnen. Men under dessa förhoppningar har man ej rätt att förbise den hjälp, som kan vinnas för de svåraste bland de nuvarande missförhållandena. I Frankrike som i Tyskland är emellertid kvinnofrågan så ny, att man där ej kan vänta den klarblick och allsidighet i sociala frågors bedömande, som jag ofvan framvisat hos de, i dessa fall ledande, engelska kvinnorna. Den franska kongressen var emellertid betydelsefull genom att med fransk klarhet och precision formulera mycket radikala kraf på kvinnans fulla likställighet med mannen inom familjen, inom undervisningen, inom arbetet. Bland de önskningar kongressen i senare fallet uttalade -- och i hvilka jag fullt

instämde -- voro sålunda: lika lön för lika arbete; kvinnliga yrkesinspektörer, valda af de kvinnliga fackföreningarna; en kraftig verksamhet för bildande af dylika föreningar samt utsträckandet af skyddslagarna rörande hygien och hvila äfven till hustjänare. Dessutom antog kongressen som önskemål: att den blifvande modern skulle erhålla fjorton dagars hvila innan den antagliga tidpunkten för hennes nedkomst, liksom fyra veckor efter densamma; under denna hvilotid af staten tilldelas minst två francs om dagen, och dessutom att den utblottade modern, under en månad efter nedkomsten, med sitt barn obligatoriskt skulle vistas i ett kostnadsfritt skyddshem, där hon själf och barnet kunde erhålla nödig vård.

*Kongressen – hvilken jag som utanförstående delvis åhörde – leddes af en ordförande och en sekreterare, hvilka båda visade sig äga takt, lugn och verklig parlamentarisk förmåga; de talarinnor, som inledde de olika frågorna, gjorde det på ett stundom utmärkt sätt. Men kongressens hållning i det hela gaf intet praktiskt bevis på kvinnornas försäkringar: att humanitetens och rättvisans seger är viss, när de blott blifva likställda med männen i de offentliga värfven! Genom ett bullersamt undertryckande af misshagliga meningar, liksom genom ett hetsigt försvar af andra, väckte kongressen tvärtom endast minnet af den manliga parlamentarismens olater, men inga förhoppningar att kvinnorna tillsvidare bli männen öfverlägsna på det politiska lifvets område.

Det är heller icke af kongressprestationer, jag när min optimism i detta fall, utan af andra tidens tecken. T. ex. kvinnotidningen *La Fronde* och dess modiga, energiska uppträdande – först af alla – till Dreyfus försvar, eller det i London i juni hållna massmötet, där flera tusen kvinnor ur alla samhällsklasser afgåfvo en i hög grad värdig meningsyttring mot det sydafrikanska kriget och den, då ännu blott ifrågasatta, annekteringen. När kvinnor uppträda i en mänsklighetens gemensamma fråga visa de sålunda redan tecken till en ny och högre humanitet, medan de, då de uppträda som förfäktare af sina egna rättigheter, ännu ofta te sig i hög grad inhumana.

Som en yttring af denna inhumanitet betraktar jag kvinnosakskvinnornas uppfattning af den mänskligbetens lifsfråga, som jag här, från egna synpunkter och genom erfarenheten i olika land, sökt belysa. Äfven hos oss måste nämligen snart problemet om mödrarnas skydd betraktas som ett af de brännande i det århundrade, som blir barnets. Och det är därför jag här vidlyftigt uppehållit mig vid densamma i hopp att lämna några bidrag till bildandet af en allmänmening i denna fråga.

*

Bilaga.

Se denna del: sid. 14.

Västerlandet har småningom upphäft den österländska äktenskapslagstiftning, hvilken Moses gjort gällande -- medan andra österländska lagstiftares, till exempel Manus och Muhammeds, stränga bestämmelser ännu till stor del efterlefvas, liksom äfven i Kina motsvarande bud äga förbindande makt. Då och då har känslan af ärftlighetens betydelse framskymtat hos några västerländska författare, till exempel Tomas Morus, hvilken gör samma yrkande som Plato om en kroppslig uppvisning före äktenskapets ingående. Men det är först under 1800-talet frågan om barnens rätt i alla afseenden börjat ådraga sig uppmärksamhet. Och liksom det var Robert Owen, hvilken å barnens vägnar i ett fall väckte det allmänna rättsmedvetandet, genom sina 1815 började undersökningar -- hvilka visade att barn under åtta år, eggade af läderpiskors rapp, arbetade 15-16 timmar, med den följd att en fjärdedel eller femtedel slutade som krymplingar -- var det en annan engelsman, Malthus, hvilken genom sin redan 1798 utgifna *Essay on the principle*

of population, drog samhällets uppmärksamhet till de sakförhållanden, hvilka föranledt honom att skrifva sitt arbete, nämligen den af öfverbefolkning vållade bristen på lifsmedel och den därigenom vållade svårigheten att ingå äktenskap, hvilket åter föranledde dels en stor barndödlighet, dels barnamord. Redan Malthus insåg urvalets betydelse och faran af släktets degeneration. Och det var med godt samvetslugn han trotsade den storm han

väckte. Själf en i sitt enskilda lif lika otadelig och ömsint personlighet som teoriens vetenskaplige målsman i vårt eget land, fick Malthus som denne, som alla andra omdanare af sedlighetsbegreppen, uppbära oförsynta anklagelser för ondska och osedlighet. Detsamma mötte den kvinna, hvilken -- i en af sina *Illustrations of political economy* -- talade för Malthus' åsikter. När Harriet Martineau skref sin novell i ämnet var hon fullt medveten om hvad hon utsatte sig för. Men denna sällsynta kvinna, som själf dog ogift och barnlös, var så tidigt genomträngd af känslan för barnets helighet att hon, endast nioårig, vid en liten systers födelse föll på knä och brinnande tackade Gud som bevisat henne den nåden att från första början få bevittna det stora undret af en människovarelses utveckling! Hon framhöll i ofvannämnda arbete plikten af en frivillig inskränkning i folkökningen, emedan hon led vid tanken på det öde, som drabbar barnen, då dessas antal icke står i rimligt förhållande tillföräldrarnas möjlighet att nnderhalla och uppfostra dem. Denna del af frågan om barnets rätt har i alla land framkallat skrifter och motskrifter, och då den hos oss, i Knut Wicksell, funnit sin vetenskapliga målsman, inskränker jag mig här att i största korthet antyda diskussionen rörande andra sidor af samma rättsfråga.

I Francis Galtons ryktbara arbete *Hereditary Genius* är nästan allt, som numera yrkas ur rasförädlingens synpunkt, redan uttaladtHvarje bok i dessa ämnen anför alltid Galton i främsta rummet, t. ex. *Arvelighed og moral* af Karl Grjellerup, för att nämna det arbete, som bland svenska läsare torde vara mest bekant.. Galton, hvilken redan på 1870-talet började motsäga Darwins åsikt att förvärfvade egenskaper gå i arf, har sedan i detta afseende erhållit en medkämpe i tysken Weismann, hvilken åter blifvit bekämpad af bland andra den engelske darwinisten Romanes, författare till *Mental evolution in animals, Mentat Evolution in man* m. m. Emedan Galton icke tror på förvärfvade egenskapers ärftlighet, blir för honom urvalet af den allra största betydelse. Och det är ej endast i det nyssnämnda, grundläggande verket utan äfven i *Inquieries into human faculty and its developement,* i *Life History Album, Record of family faculties* samt *Natural Inheritance* han framhållit sina synpunkter.

Galton, som af ett grekiskt ord danat ett namn för vetenskapen om rasens förädling, *eugenics*, bevisar att den civiliserade människan nu står mycketlägre i omtanke om rasens förädling än vildarna, för att icke tala om Sparta, där de svaga, de allt för unga, de allt för gamla icke tillätos att gifta sig och där den nationella stoltheten öfver en ren ras, en blomstrande kraft voro så stora, att de enskilda funno sig i de offer detta mål kräfde. Galton -- liksom Darwin, Spencer, A. R. Wallace m. fl. -- framhåller att det naturliga urvalets lag, som inom den öfriga naturen tryggat *the survival of the fittest* icke längre gäller inom det mänskliga samfundet, där ekonomiska bevekelsegrunder leda till oriktiga giftermål, dem rikedomen möjliggör, medan fattigdomen hindrar de riktiga giftermålen, och där dessutom sympatiens utveckling uppträdt som ett, det naturliga urvalet störande, moment. Den erotiska sympatien väljer nämligen enligt motiv, som visserligen afse de enskildes lycka, men därför icke trygga rasens förädling. Och medan en annan författare, W. R. Greg -- som behandlat frågan i *Enigmas of Life* -- hoppas på ett frivilligt afstående från äktenskapet, när detta antages skola lämna en dålig afkomma, påyrkar Galton däremot mycket stränga åtgärder för att hindra de dåliga människoexemplaren att fortplanta sina laster eller sjukdomar, sin andliga eller fysiska svaghet,

Å andra sidan förordar han att med alla medel främja sådana äktenskap, där stamträden å båda sidor visa den största möjlighet för en ypperlig afkomma. Ty för honom, som senare för Nietzsche, är släktetsmål frambringandet af starka och geniala personligheter.

Galton betonar att den civiliserade människan genom sin medkänsla för svaga och lifsodugliga individer bidragit att främja dessas fortvaro, medan detta i sin ordning minskar de lifsdugligas tillfällen att fortplanta släktet. Äfven Wallace framhåller vid olika tillfällen att människorna i fråga om dessa ämnen måste bli hårdare, ifall icke släktet skall försämras; att de moraliska, sociala och sympatiska faktorer, hvilka inom mänskligheten motverkat lagen om *the survival of the fittest* och tillåtit de lägst stående att mest föröka sig, måste utbytas mot nya synpunkter på vissa moraliska och sociala frågor, hvarigenom den naturliga lagen skall komma att understödas af altruismen i stället för att som nu motverkas af denna känsla.

Det ligger en stor sanning i den tanke af Spencer, som någon just i detta sammanhang anfört: »Vi se frön till många ting, hvilka framdeles komma att utveckla sig på sätt, som ingen nu anar samt verka djupa omvandlingar af samhället och dess medlemmar, omvandlingar hvilka äro hopplösa som omedelbara resultat men vissa som slutliga följder». Sträfvan att finna de naturliga lagar, af hvilka rasens höjande eller sänkande beror, är ett af dessa frön. Men om den vetenskapliga forskningen på detta område gäller äfven ett annat, af vetenskapen oftast förbisedt ordaf samme tänkare: »Till ifvern att upptäcka sanningen måste komma ifvern att bruka den för mänsklighetens lycka!» Det blir emellertid först när vetenskapen verkligen nått enighet i vissa slutsatser, som man kan vänta att mänskligheten på allvar börjar sin själfsofring. Men då skall den helt visst också äga rum. När man till exempel i Mc Lennan's *Primitive Marriage* eller Westermarcks *The human Marriage* finner hvilka äktenskapliga restriktioner de vilda folken, ofta endast på grund af vidskepliga fördomar, med religiös lydnad underkastat sig, då borde det icke vara för mycken optimism i hoppet att kulturmänniskorna en gång skola böja sig för vetenskapligt bevisade satser?

Wallace förordar icke så absoluta åtgärder som Galton för att hindra de underhaltigas eller främja öfvermänniskornas äktenskap. Han inser att problemet är oändligt inveckladt. Det är så bland annat därför att den personliga erotiken är utomordentligt väsentlig just ur rasförädlingens synpunkt. Om människorna kunde bli *bred like cattle* torde detta ej komma att framkalla öfvermänniskor! Medeltidens människoras sjönk, säger Galton, emedan de bästa flydde till klostren och de sämre fortplantade sig. Men om Galtons stränga kraf på hvarje stamträd måste uppfyllas innan ett äktenskap blefve tillåtet, då skulle ej blott äktenskapet förlora sitt djupaste innehåll utan äfven rasen sitt ädlaste arf!

Men äfven med en stark begränsning af Galtonssatser och en vis inskränkning i hans kraf, har vetenskapen redan bekräftat så många af de förra att man i det hela måste medgifva vikten af de senare. Man vet sålunda att arfvet ofta tar en annan gestalt hos barnen än hos föräldrarna; att till exempel af 300 idioter 145 hade haft drinkare till föräldrar och att fallandesoten ofta framkallas af samma anledning. Man vet att skenbart friska individer drabbas af hvad Darwin kallat arf i motsvarande lefnadsålder, d. v. s. angripes af en sjukdom vid samma ålder som föräldrarna, angripits af densamma o. s. v. Å andra sidan finnas lyckliga erfarenheter af huru individer med viljekraft kunna motarbeta vissa farliga arf. Och hvad som äfven och med all rätt framhålles under diskussionen i ämnet är möjligheten att den ena partens sjukliga anlag hos barnen kunna neutraliseras genom den andra partens hälsa. Men såväl detta som många andra moment äro, såsom jag ofvan framhållit, ännu långt ifrån utredda.

Maudsley, som bland annat skrifvit ett arbete om *The Physiology and Pathology of Mind*Ett af de mest kända äldre arbeten i detta ämne är Prosper Lucas: *Traité philos. et physiol. de l'héridité naturelle* (Paris 1850). har särskildt belyst frågan om sinnessjukdomars ärftlighet, ehuru äfven i detta fall föräldrarnas nervösa och psykiska sjukdomar ofta ändra karaktär hos barnen. Äfven han yrkar på läkarcertifikat före ingåendet af äktenskapet, liksom framträdandet af

sinnessjukdom under äktenskapet som laglig orsak till skilsmässa. Och han hoppas att en »ren» stamtafla, i en ny mening af ordet, skall bli lika viktig för framtidens äktenskap som för adelns i forna dagar. En af Maudsley's satser är så intressant, att den här bör framhållas, nämligen att fäder, hvilka spänt hela sin energi på förvärfvandet af rikedom, erhålla urartade barn, ty nämnda nervspänning undergräfver systemet lika ofelbart som alkohol eller opium! Skulle denna sats bekräftas, då äger man ännu en synpunkt till de många, hvilka visa huru lifsfientligt det nuvarande, endast till makt och vinst syftande samhällslifvet är och huru nödvändig den omdaning af tillvaron, hvilken skall låta arbetet och produktionen tjäna ett nytt ändamål: hvarje människas kraf att lefva helt, allsidigt och människovärdigt och att kunna efterlämna en afkomma, utrustad med alla möjligheter för ett liknande lif. Kommer den dagen, då skall man som en förfärande atavism på ett barns anlete upptäcka det uttryck, en nutidskonstnär bevarat i bilden af gossen som »blir millionär med tiden!»

*

Slutligen vill jag bland litteraturen i detta ämne framhålla Nietzsches verk. Ehuru Nietzsche icke omedelbart

stöder sina tankar om öfvermänniskan på Darwins teorier, äro dock de förra, såsom G. Brandes nyligen påpekat, den stora konsekvens af darwinismen, hvilken Darwin ej själf insåg. Hos ingen samtida har visshetenvarit starkare än hos Nietzsche, att människan, sådan hon nu är, endast »är brygga», endast en öfvergång mellan djuret och öfvermänniskan, och i samband härmed ser Nietzsche människornas plikter i och för släktets förädling lika allvarligt som Galton, ehuru han uttalar sina satser med siar- och skaldeordens, icke med den naturvetenskapliga bevisningens styrka.

Inom ett specielt område af den stora frågan har jag, genom en af Darwins söner, professor G. Darwin i Cambridge, erhållit meddelanden om de undersökningar, han på 1870 talet började för utrönandet af verkan på afkomman af syskonbarns giftermål. Han hade upptagit frågan om *Beneficial restrictions to liberty of marriage* (Contemporary Review 1873) och framhöll sedan i *Journal of the Statistical Society 1875* sina egna undersökningar som bevis på faran af blodsfränders äktenskap. Han uppräknar flere arbeten, hvilka behandlat samma fråga med samma slutsats, såsom doktor Arthur Mitchell's *On Blood relationship in Marriage;* Huth: *The marriage of near Kins;* af Mantegazza (hvilken skrifvit flere andra arbeten om hithörande ämnen), *Studio sui Matrimoni Consanguinci;* Chipault: *Étude sur les Mariages Consanguins* samt flere arbeten om idiotism och döfstumhet, som ställa dessa företeelser i samband med consanguina äktenskap, hvilka dessutom af åtskilliga andra författare anses leda till ofruktsamhet och ökad dödlighet hos afkomman. När barnen undgå följderna, visa de sig i stället hos barnbarnen. Sedan 1870-talet har ännu mycket mera blifvit skrifvet i ämnet, ehuru redan Mantegazza anför femtiosju författare, som varnat för consanguina äktenskap och endast femton, som ansett dem oskadliga.

Med afseende å de brottsliga anlagens ärftlighetäro Lombrosos, Tarde's, Krafft Ebings m. fl. arbeten så kända att jag här endast behöfver påminna om desamma samt nämna ett par nyare arbeten: *L'âme criminelle* af M. Fleury samt *Déterminisme et Responsabilité* af A. Hamon.

Trots mina försök att hos sakkunniga erhålla noggranna upplysningar om den nyare litteraturen i *eugenics* har jag i detta afseende endast lyckats få anvisning på följande arbeten: På engelska: S A. K. Strahan: *Marriage and disease;* H. Orr: *A theory of developement and heredity* samt *Darwinism and Raceprogress*, en populär afhandling af professor J. B. Haycraft, öfversatt på tyska under titeln *Natürliche Auslese und Rassenverbesserung* (Leipzig 1895).

På franska finnas framför allt Th. Ribot's arbeten om *L'Hérédité, ses consequences étiques et sociales* och *L'Hérédité psychologique;*Den senare är nyss utkommen i svensk öfversättning under titeln *Själsegenskapernas ärftlighet. Magnan et Legrais: Les dégénerés; och helt nyligen har man -- jag tror i franska läkarsällskapet -- refererat en studie af Cazalis öfver medlen att förebygga degeneration, i hvilket syfte äfven ett af medicinska auktoriteter gilladt förslag blifvit framlagdt i senaten. Dessutom flere större eller mindre arbeten såsom Dr E. Lairent: Mariages consanguins et dégénérescences; dr Dallemagne: Dégénérés et déséquilibrés; M. Legrain: Dégénérescence sociale et alcoolisme, och af samme författare Hygiéne et prophylaxie samt Hérédité et alcoolisme; Paul Robin: Dégénération de l'espèce humaine, causes et remèdes; P. Vallet: La Vie et l'hérédité; Fêré: La famille névropathique: Le Dantec: Evolution individuelle et hérédité; P. Max Simon: Hérédité morale etdissemblance physique;* Paul Sollier: *Du rôle de l'hérédité dans l'alcoolisme;* F. Battesti: *J. Fournet: De l'hérédité psychique ou morale; J. Dejerine: L'Hérédité dans les maladies du système nerveux.*

På tyska behandla följande arbeten samma ämne: Paul Berger: Die Sedeutungen von Krankheiten für die Ehe; Buckman: Vererbungsgesetze und ihre Anwendung auf den Menschen; E. Roth: *Die Thatsachen der Vererbung;* R. Arndt: *Artung und Entartung;* W. Hirsch: *Genie und Entartung* (samma ämne som Lombroso behandlat i *Genio e degenerazione*); Krause: *Statisticher Beitrag zur Erblichkeitsfrage bei Geisteskrankheiten*, och i samma fråga märkes dansken F. Langes bok: *Om Arvelighedens Indflydelse i Sindssygdommene.*

*

Den tyske sociologen Kurella, hvilken (i *Zukunft* i midten af 1890-talet) yttrade sig i detta ämne, angrep Ammons omstridda bok *Die natürliche Auslese beim Menschen* (1893) och framhöll, att man alltid måste räkna med såväl sociala som antropologiska moment, då man ville motverka släktets urartande. Han betonade äfven, att vare sig den Darwinska teorien -- om förvärfvade egenskapers ärftlighet -- eller hans motståndares blir den segrande -- d. v. s. teorien om en oföränderlig »arfmassa», hvilken lämnas från föräldrarna till barnen, så att bättre typer således endast skulle uppstå genom den nya blandningen af faderns och moderns egenart samt genom det naturliga urvalet under kampen för tillvaron -- så måste man vara varsam innan man börjar social-politiskt *handla* till följd af antropologiskamotiv. Han framhöll slutligen med fullt skäl, att det material, man äger i arbeten af Spencer, Galton, Lombroso, Ferd, Ribot, Letourneau, Havelock Ellis, J. B. Haycraft, Colajanni, Sergi, Ritchie m. fl., måste systematiskt bearbetas och sociologen äfven bli zoolog, antropolog och psykolog innan man bör eller kan genomföra nya kulturplaner för släktets höjande.

-

Rättelser:

Sid.

11

rad

10

nedifr.

står:

denna afkommas läs: deras afkommas

”

15

not

”

Jahrhundert läs: Jahrhunderts

”

20

rad

14

nedifr.

”

Den var läs: Öfverenskommelsen var

”

25

”

8

uppifr.

”

Men i andra läs: Men stundom

”

35

”

10

uppifr.

”

kan mor och far läs: kunna mor och far

”

52

”

8

nedifr.

”

äro de flesta tiggande krymplingar barn
läs: ha de flesta tiggande krymplingar varit barn,

”

83

”

13

nedifr.

”

dess läs: dettas

”

90

”

11

uppifr.

”

ett exempel läs: ett par exempel

”

92

”

1

nedifr.

”

åla läs: tåla

”

95

”

11

nedifr.

”

hufvudvillkoret läs: villkoren

”

97

”

1

uppifr.

”

sträfva läs: sträfvar

”

står i sista stycket: Rörelsen för normalarbetsdagen, hvilken
– läs: Rörelsen för normalarbetsdagen går nu –
(medan dessa ord ett par rader längre ned uteslutas)

„

105

rad

2

uppifr.

står:

eller eller läs: eller

„

109

„

14

„

„

kvinnor, hvilka efter läs: kvinnor efter

„

120

„

9

uppifr.

„

de missbruk läs: det missbruk

„

139

„

3

”

”

die läs: der

”

156

”

4

nedifr.

”

arbetsskyddets läs: arbetsskyddet

”

159

”

11

uppifr.

”

regalation läs: regulation

*